De Pensées van Pascal

Cornelia Serrurier

bron
Cornelia Serrurier, *De Pensées van Pascal*. A.W. Sijthoff, Leiden 1919

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/serr009pens01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

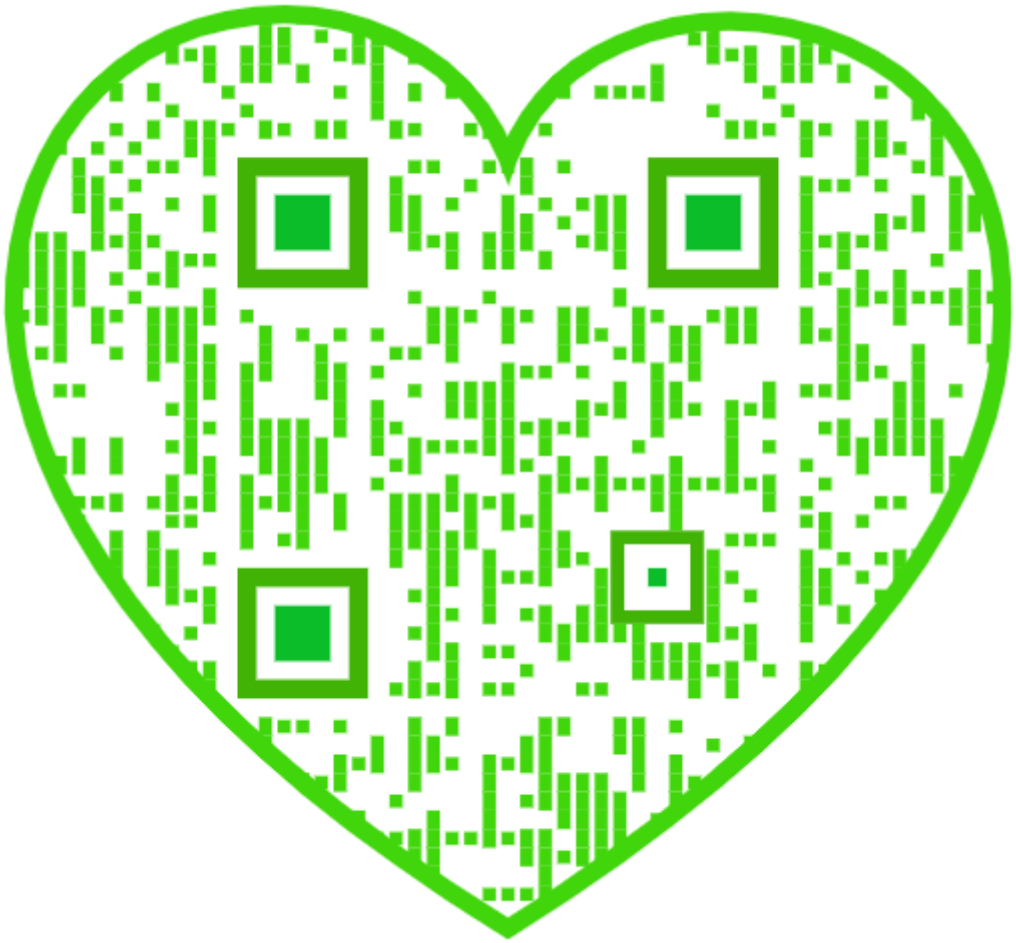

IV

AAN MARGUERITE DE ROUVILLE
C^a. Serrurier

Een woord vooraf

Dit boek is geen wetenschappelijke studie over de *Pensées* van Pascal, maar is bedoeld als een gids, een leiddraad voor den leek, bij het lezen der *Pensées*. Het is een werk van piëteit, dat ik met enthousiasme volbracht. Pascal is bij ons, behalve in enkele theologische kringen, weinig bekend. Zijn taal is - zelfs in het Nederlandsch overgezet - moeielijk. De korte, dikwijls haastig neergeschreven aanteekeningen, die te samen den bundel der *Gedachten* vormen, eischen veel inspanning van den lezer. Tusschen schoone en bevattelijke fragmenten voor elkeen toegankelijk, staan vele duistere passages en dikwijls onafgemaakte zinnen, die afschrikken. Een geannoteerde uitgave kan goede diensten bewijzen, maar is als wegwijzer niet voldoende. Daarom vergenoegt men zich veelal met een oppervlakkig oordeel. Men beschouwt Pascal als behoorend tot een zekere groep stichtelijke schrijvers, wier werken men gaarne een eereplaats in zijn boekenkast gunt... en niet leest. Om hem ten volle te waardeeren, zoo zegt men elkaar na, moet men van een zekere dogmatische gezindheid zijn; is men dat niet, dan heeft de inhoud der *Pensées* weinig aantrekkelijks. Door dit boekje hoop ik Pascal nader tot het publiek te brengen en het mijn bewondering voor den grooten wijsgeer en moralist te doen deelen.

Een modern Fransch criticus, Victor Giraud, heeft gezegd: ‘het is nauwelijks overdreven te beweren,

dat de hedendaagsche Fransche geestesrichting door Pascal als 't ware gekweld en vervolgd wordt.' Inderdaad: 'gekweld en vervolgd.' De philosofie van dezen denker verheft zich als een gedachtenkolos op het pad der wijsbegeerte. Niemand kan hem achteloos voorbijgaan; men moet hem beschouwen, of men wil of niet, zijn aandacht aan hem wijden en zelfs zijn tegenstanders, mits zij niet door sectarisme verblind zijn, buigen zich voor zijn genie.

Voor den cultus van Renan is die van Pascal in de plaats gekomen. De edities zijner *Gedachten* (luxezoowel als volksuitgaven) volgen elkaar met snelheid op, maar de geschriften van zóóveel moderne auteurs, de atmosfeer die men er inademt, de grondige kennis van Pascal, waarvan die schrijvers blijk geven, spreken beter dan een statistiek van cijfers. De hedendaagsche wijsbegeerte strijdt evenals Pascal tegen het te ver gedreven intellectualisme en stelt tegenover de rede het gevoel 'het gevoel dat zijn redenen heeft, die de rede niet kent.' 'Men zou inzien', schrijft Bergson, 'wanneer men de tusschenliggende schakels in de keten aanbracht, dat de moderne inzichten, die vóór alles de onmiddellijke kennis plaatsen, de intuïtie, het innerlijk leven, zich aan Pascal vasthechten.'[1)]

Ik heb in deze studie getracht de hoofdlijnen van Pascal's stelsel scherp te doen uitkomen: de eenheid der gedachte aan te toonen, naast de veelzijdigheid der ideeën. Vóór alles heb ik naar duidelijkheid gestreefd. En daarom veroorloofde ik mij om in mijn overzicht van de *Pensées* - overzicht waarin ik zooveel mogelijk, den denker zelf het woord liet voeren - naast talrijke letterlijke citaten, meermalen de termen waarvan Pascal zich bediende,

1) Bergson, *La Philosophie.* In: *La Science française.* Dl. I, p. 17. (Paris 1915).

te wijzigen en geheele volzinnen, wier constructie moeielijkheden oplevert, te paraphraseeren, wanneer ik dit voor het juist begrip zijner theorieën, noodzakelijk achtte. Ik weet dat dit als een soort vandalisme beschouwd kan worden en dat ik, door kleurlooze, maar meer begrijpelijke uitdrukkingen, hier en daar in de plaats te stellen van de door den schrijver gebezigde, afbreuk doe aan de schoonheid van het geheel en den zoo persoonlijken stijl van Pascal niet tot zijn recht doe komen. Maar ik herhaal het: dit boekje is uitsluitend bedoeld als een handleiding *bij het lezen der Pensées.* Moge het hun, voor wie het bestemd is, een opwekking zijn om kennis te nemen van het geschrift zelf. Ik heb slechts willen aanduiden dat er een schat van wijsheid en schoonheid in te vinden is, die de inspanning van het lezen ruimschoots vergoedt. Mijn vele citaten kunnen den lezer niet ontheffen van de moeite het oorspronkelijke werk zelf ter hand te nemen. Ik moest een keuze doen in den overvloed - een zeer persoonlijke keuze - waarin ik mij bovendien moest bepalen om zooveel mogelijk de gedachten aan te halen die Pascal's hoofdtheorieën het scherpst omlijnen; vele schoone en diepzinnige fragmenten heb ik, als niet in direct verband met het geheel staande, ter zijde moeten laten.

Met blijdschap begroet ik Mej. Fenna de Meyier's uitnemende Nederlandsche overzetting der *Pensées*, die weldra in de Wereld-Bibliotheek het licht zal zien. Voor de talrijke in mijn tekst voorkomende citaten, maakte ik dankbaar gebruik van dit werk (dat reeds grootendeels in manuscript gereed is) en van de bekende vertaling van Loosjes.

In mijn overzicht van den inhoud der Pensées, heb ik de nieuwe classificatie, in 1897 *door den heer Brunschvicg ingevoerd en die belangrijk van alle voorgaande afwijkt, op den voet gevolgd.*

t.o. 1

BLAISE PASCAL
Naar een schilderij van Quesne (Verzameling Markies Doria)

Inleiding

Pascal's plaats in de Literatuurgeschiedenis. Korte levensschets. Het ontstaan en de lotgevallen der Pensées.

Pascal is een der vertegenwoordigers van de reactie tegen het moedelooze scepticisme, dat zich, aan het einde der 17de eeuw, in Frankrijk van de geesten had meester gemaakt. Het ontbrak de philosophie van dit tijdperk aan hoogere vlucht: haar houding ten opzichte van speculatieve problemen was een slappe, berustende onverschilligheid, haar laatste woord: 'Weet ik 't!' Na het enthousiasme, opgelaaid ten gevolge van drie groote, parallel-loopende bewegingen: de hervorming van den *godsdienst*, van de *wetenschap* en van het *onderwijs*, volgde een soort inzinking, een geestelijke vermoeidheid, waarvan men het spoor terugvindt in de werken van twee Meesters uit dat tijdvak: Montaigne en Charron. Toen deze beide schrijvers de pen voerden, had reeds de Renaissance haar hoogtepunt bereikt: de horizonten waren verwijd, de klassieke oudheid had ongekende schatten geopenbaard, en de nieuwe cultuur drong meer en meer in de intellectueele kringen door. Wenu! Wat moesten critische opmerkers, als de schrijvers der *Essais* (Montaigne) en van de *Verhandeling over de Wijsheid* (Charron) denken, toen, nadat de eerste geestdrift voorbij was, de Renaissance zich reeds naar haar resultaten liet beoor-

deelen? Zij moesten weldra erkennen, dat al die nieuwe geleerdheid weinig had bijgedragen om de menschen beter en gelukkiger te maken, dat de wetenschap zich niet aan alle beloften gehouden had en de heidensche wijsbegeerte bijv. geen betere oplossing voor de meest kwellende levensproblemen vermocht te geven, dan de middeleeuwsche scholastiek. In een woord, zij moesten het ontoereikende van het intellectualisme voorzien. En wat de hervorming van den godsdienst en de beroeringen die er mee gepaard gingen betrof, ook dáár moesten zij het hunne van denken. Ten tijde van Montaigne en Charron was het rijk jarenlang aan bloedige godsdienstoorlogen ten prooi geweest. Reeds had de Bartholomeus-nacht de geschiedenis van Frankrijk met een leelijke vlek bezoedeld. Katholieken en protestanten hoopten door het geweld, de leerstellingen die zij ieder voor zich ‘het ware geloof’ noemden, te doen zegevieren. Hartstocht had de gemoederen verblind, fanatisme vierde hoogtij en de christelijke liefde leed jammerlijk schipbreuk door al die twisten. Politieke beweegredenen hadden weldra de plaats van geloofsijver ingenomen: de aanhangers van tallooze politiek-godsdienstige partijen streden heftig voor hun eigen glorie, terwijl zij die van God verheerlijkten. Moeten wij ons dus erg verbazen over het bekende ‘Weet ik 't’, van Montaigne, over het ontmoedigde opschrift: ‘Ik weet 't niet!’, waarmee Charron zijn huisje versierde en over het scepticisme van zooveel andere schrijvers uit dien tijd? Overtuigd, dat de menschelijke geest te bekrompen is om eenige waarheid te kennen, dat wij de speelbal zijn van duistere passies, dat het zoogenaamde gezond verstand ons dikwijls misleidt, stelden de denkers uit het eind der 16de eeuw zich er mee tevreden een practische ‘wellevenskunst’ te formuleeren, die hen hielp het schoone innerlijke evenwicht

te bereiken, dat zij als het hoogste goed beschouwden. Hun streven was tot een eenvoudige, ietwat nuchtere levensopvatting te geraken, die hen troostte over de ellende van hun tijd. Diepe minachting voor de menschelijke rede, die zich tot zooveel dwaasheid in staat toonde, onverschilligheid in geloofszaken, afkeer voor scherp partij kiezen - ziedaar waartoe het edele enthousiasme van de Renaissance ten slotte geleid had. Maar toen is wederom een reactie gevolgd. Na die periode van ontmoediging en twijfel, ontwaren wij een machtigen opbloei van *geloof* in den godsdienst en *geloof* in de toekomst der wetenschap. Wij kunnen den Heiligen Franciscus van Sales (1567-1622) als den meest aantrekkelijken leider van de ééne, Cartesius (1596-1650) als den meest beroemden vertegenwoordiger van de andere beweging beschouwen. Franciscus van Sales was een der krachtigste ijveraars van hetgeen men de Tegen-Reformatie heeft genoemd. De katholieken tot ware vroomheid te bekeeren, door zoowel de drijvers als de onverschilligen te doen inzien, dat het geloof geen houding is die de geest op zekere uren van den dag, aan de vervulling der godsdienstplichten gewijd, aanneemt, luide te verkondigen dat christen zijn niet alleen het aanhangen van een zekere geloofsbelijdenis, het deel uitmaken van de groote organisatie, die de katholieke kerk heet, inhoudt, maar dat ware godsvrucht een levend en steeds werkend beginsel is, dat in de diepte van ons hart zetelt en zijn tegenwoordigheid in alle uitingen van ons zedelijk leven openbaart, aldus was de taak die de bisschop van Genève op zich had genomen.

En wat Cartesius betreft, door het geloof in de toekomst der wetenschap te doen opleven, heeft hij voor de menschelijke rede gedaan, wat de Heilige Franciscus van Sales voor den godsdienst verrichtte. Descartes, geleid door zijn bij uitstek kriti-

schen en methodischen geest, heeft met een stoutmoedig gebaar de onvruchtbare geleerdheid afgeschud, waarmee men hem in zijn jeugd belast had. ‘Wat weet ik?’ vroeg hij evenals Montaigne en Charron, maar hij beantwoordde zijn eigen vraag niet zoo als zij deden, met een minachtend schouderophalen. Inplaats daarvan zocht hij, totdat hij, door eigen studie, een aantal klare en duidelijke beginselen gevonden had, die de basis van zijn geniale stelsel zouden worden.

Het schijnt een ontmoedigende wet, die wet van actie en reactie die men geregeld in de geschiedenis der menschelijke gedachte, van de oudste tijden af, kan waarnemen, die eb en vloed van idealen, die gestage slingering tusschen zekerheid en twijfel. Maar het is slechts oogenschijnlijk dat de gedachte stil blijft staan in die afwisseling van tegenstrijdige stroomingen; laten wij veeleer denken aan het beeld van Goethe, waar hij den vooruitgang vergelijkt met de spiraal, die voor het oog naar haar uitgangspunt terugkeert, maar in werkelijkheid steeds hooger opklimt. Ofschoon de sceptische leerstelsels bijv. de ontwikkeling der wetenschap schijnen tegen te houden, hebben zij toch tot den vooruitgang medegewerkt door voorzichtigheid te prediken, door aan te manen het oordeel op te schorten ten opzichte van elke theorie die niet op duidelijke gegevens berust, en door wantrouwen in te boezemen tegen alle vooroordeelen. Het is van Montaigne en Charron dat de ontwikkeling der kritiek in Frankrijk dagteekent en het meest absolute scepticisme, op methodische wijze toegepast, heeft Descartes geholpen om zijn geest van het juk der traditie te bevrijden, en de moderne wetenschap te grondvesten. En het is ook Montaigne die, lang vóór Port Royal, de intellectueele vorming van Pascal beïnvloed heeft. De schrijver der *Essais* deed hem, met zijn vernuftige

psychologische ontledingen, zijn scherpe, meedoogenlooze kritiek, een blik werpen in de diepten der menschelijke ziel en het is bekend in welke mate de inhoud der *Pensées* ons den grooten twijfelaar in herinnering brengt. Montaigne heeft Pascal de zonderlinge tweeslachtigheid van onze natuur doen zien en de tegenstrijdige beweegredenen, die dikwijls tot onze daden leiden; hij heeft hem het gebrekkige in onze kennis getoond en de dwingelandij van onze blinde hartstochten; Pascal's geloof is door Montaigne's twijfel gevoed en bevestigd.

Zoo hebben de denkers van het nieuwe tijdperk, volgende op dat van twijfel en ontmoediging, partij getrokken van het werk hunner voorgangers en, zij het ook in een heel andere richting, voortgebouwd op hun theorieën. Pascal, even uitnemend als christelijk apologeet en als wiskunstenaar, heeft een gelijk aandeel gehad in den vooruitgang der natuurwetenschappen en in den vernieuwden opbloei van het godsdienstig gevoel. Hij vereenigt in zich de innige vroomheid van Franciscus van Sales met het genie van Cartesius. Zijn hartstocht voor het geloof en zijn hartstocht voor de wetenschap hebben in zijn ziel een tragischen strijd gevoerd totdat de een den anderen overwonnen heeft. Toen zijn naam reeds beroemd was, toen zijn uitvindingen reeds eene nieuwe vlucht aan de natuurkunde gegeven hadden, keerde hij plotseling tot zichzelf in; afstand doende van alles wat de eerzucht hem toefluisterde, brak hij met de wetenschap om zijn gansche leven aan God te wijden, en hij stierf in een staat van volmaking, die de heiligheid nabij komt.

Saint François de Sales, Descartes, Pascal! Hoe weinig verband schijnt er, op het eerste gezicht, tusschen die drie machtige persoonlijkheden te bestaan: tusschen den zachtmoedigen priester, die de *Inleiding tot het godvruchtig Leven* schreef, den

eenigszins kouden betooger, wien wij de *Verhandeling over de Methode* verschuldigd zijn en den somberen, hartstochtelijken wijsgeer, die de *Pensées* heeft nagelaten. Hetgeen zij onderling gemeen hebben is juist datgene wat den geest der 17de eeuw van het vorige tijdperk scheidt. Zij zijn alle drie dragers van hooge idealen. Minder vervuld van hun *ikheid* dan hun voorgangers, de twijfelaars, toonen zij zich niet vóór alles bezield met het zoeken naar geluk, maar ziet men hen strijden voor wat zij de waarheid achten; zij zijn, ieder op hun eigen wijze, apostelen, die zich offeren aan een ideaal, waaraan zij méér hechten dan aan het leven zelf en aan geluk. Welk een kloof is er tusschen de levensopvatting van een Montaigne bijv. en een Pascal! tusschen de *Pensées*, die ontboezemingen van een lijdende en strijdende menschenziel, en de *Essais*, die geestige, rustig neergeschreven bespiegelingen, waar steeds het nuchter verstand het gemoed tracht in toom te houden. Hoe irriteerend is soms Montaigne, altijd bedacht om smartelijke overpeinzingen te onvlieden, om troost te zoeken voor ongeluk. Angstvallig stopt hij de ooren dicht om niet te hooren en zijn hoogste wensch is, in zulk een toestand van moreele evenwichtigheid te geraken, dat tegenspoeden hem niet meer deren kunnen. Hoeveel aantrekkelijker schijnt Pascal ons toe, Pascal die inplaats van een middel tegen het lijden te zoeken, het moedig aanvaardt, omdat het een diepere beteekenis voor hem heeft dan voor de positivistische wijsgeeren. Ofschoon Montaigne's philosofie ons aanraadt de ‘natuur’ te volgen, is zij minder ‘natuurlijk,’ minder menschelijk dan die van Pascal, want, door zich tegen het ons ingeboren verlangen naar het absolute te kanten, scheidt zij zich van de natuur af, en onderdrukt een onzer meest vastgewortelde instincten. Het hoofd in het zand te verbergen om niet te zien, is een houding die

misschien struisvogels, maar zeker niet een denkend wezen past, dat steeds weer door zijn gedachte voor de poort van het Onbekende gesleept wordt. Wij kunnen niet, al willen wij nòg zoo graag, in onwetendheid berusten. Altijd en altijd weer, stellen wij vragen. Pascal daarentegen, beschouwt innerlijke evenwichtigheid niet als het hoogste goed, of liever: het is zijn doel niet, zooals ik reeds zeide, om naar geluk te zoeken. Hij vreest niet om in de donkerste diepten van wanhoop af te dalen: of het 'hatelijk ik'[1)] geniet of lijdt, deert hem weinig. 'De eeuwige stilte der oneindige ruimten vervult mij met ontzetting!' roept hij uit, fier zijn hunkering haar het absolute erkennend en aanvaardend. Wijsgeer in den volsten zin des woords, zoekt hij de eenheid achter de veelheid der verschijnselen, de menschelijkheid in ieder schepsel. Uit zichzelf treden, zich offeren voor het groote Geheel, waarvan hij zich een onbeteekenend deeltje weet, zijn persoonlijkheid wegcijferen, om beter de gemeenschap te dienen, is zijn hoogste streven. Zoo heeft hij moedig het leven beschouwd en het nietige der menschelijke kennis gevoeld. Niet Montaigne's elegant en eenigszins oppervlakkig scepticisme, maakte zich toen van hem meester, maar een heftige smart om het wankele van onze rede, een smart waarvan hij den kelk met den bitteren droesem geledigd heeft en die hem de schoonste bladzijden der *Pensées* heeft ingegeven. Zijn geloof schonk hem geen vreugdevolle berusting, het schonk hem geen blijde zekerheid van een eeuwig durend geluk, dat hem de aardsche ellende zou vergoeden. Zijn geloof was veeleer een verklaring dan een troost. Het leerde hem 'het waarom der dingen', het beloofde niets, maar het gebood. Het gebood hem

1) *Le moi haïssable*, eigenlijk: 'het te haten ik'.

te lijden en te strijden en zonder aarzelen een harden plicht te volgen. Het was de jansenistische leer, die hij aanhing en die predikte, dat zelfs de heiligste in vrees en siddering moet leven omdat niemand zijn verborgen zonden kent en met zekerheid weet of hij God's toorn of liefde verdient. En deze harde leer heeft hij tot in haar uiterste consequenties aanvaard, omdat zij in zijne oogen de Waarheid bevatte en hij meer naar waarheid, dan naar zielerust streefde. Wij begeeren geen kritiek op zijn geloof uit te oefenen, ons af te vragen, of het logisch, en vereenigbaar met ons rechtvaardigheidsbegrip was. Het zij ons genoeg te weten, dat het voor Pascal waarheid bevatte, het zij ons genoeg te weten wat hij dacht en in de ziel van dien grooten geloovige door te dringen. En het is niet uit loutere weetgierigheid, dat wij zijn levensopvatting willen kennen, maar omdat wij ons innerlijk verrijken, wanneer wij de wereld en de menschheid onder de leiding van een genialen geest bezien, wàt ook diens opvattingen zijn, ware hij Boeddhist, Mahomedaan, Christen of vrijdenker. Door ons in de ideeën van zulk een geest te verdiepen, door ze zonder vooroordeel te beschouwen, verlaten wij voor eenige oogenblikken het enge gedachten-cirkeltje, waarin onze eigen geestesrichting ons besloten houdt en onze inzichten zullen dan aan diepte en breedte winnen. Wanneer wij aan de hand van een groot wijsgeer naar de hoogste toppen der gedachte-wereld opstijgen, en het is ons gegeven daar een oogenblik te verwijlen, dan ontwaren wij, als in vogelvlucht, de overeenstemming van alle verscheidenheid, de eenheid der idealen waarnaar wij streven, achter de veelheid der vormen waarin zij zich hullen, en wij dalen rijker en gelukkiger naar beneden.

***

Pascal's geschiedenis is die van zijn gedachte. De evolutie zijner godsdienstige en wijsgeerige overtuigingen, spiegelt zich getrouwelijk af in zijn handelingen. Men kan zijn leven niet als iets bijkomstigs, van ondergeschikt belang, bestudeeren: het bestaat niet, zooals bij vele andere schrijvers, uit een aantal kleine feiten en gebeurtenissen, die niet in onmiddellijk verband met zijn intellectueele werkzaamheid staan: integendeel, het helpt ons zijn geschriften beter te begrijpen, ik zou bijna zeggen: zijn geschriften zijn er een toevoegsel van. Er is bij Pascal een innige overeenstemming tusschen den mensch en den denker. Hij is een levenskunstenaar; hij heeft als 't ware van zijn leven een kunstwerk gemaakt. Wij vinden er, evenals in elke schepping van een werkelijk artiest, den weerschijn in van zijn geestelijke ontroeringen. Pascal's leven is de uitbeelding der idealen die hij voor oogen had; het draagt den stempel van zijn overtuigingen.

Ziehier in het kort zijn levensloop.[1)]

Hij werd in 1623 te Clermont, in Auvergne, geboren. Zijn vader, Etienne Pascal, was een bekend magistraat en tevens een wiskunstenaar van beteekenis. Blaise groeide in het ouderlijk huis op, waar zijn oudste zuster, de zachte, verstandige Gilberte, de plaats van de vroeggestorvene moeder innam en zijn twee jaar jonger zusje, Jacqueline, de toekomstige non van Port Royal, zijn speelgenoote was. Toen hij den leeftijd van acht jaar be-

1) Ik heb in deze beknopte biografie geenszins recht doen wedervaren aan Pascal's beteekenis als mathematicus en natuurkundige. Het ontbreekt mij aan competentie om in de bijzonderheden van zijn gewichtige vindingen te treden en bovendien kan een uitweiding daarover in een levensschets die uitsluitend als inleiding tot de *Pensées* bedoeld is, gemist worden.

reikt had, vestigde het gezin zich te Parijs en nam zijn vader zelf zijn opvoeding in handen. Reeds vroeg openbaarde het kind zijn bijzonderen aanleg. Op zekeren dag ontdekte Etienne Pascal, tot zijn verbazing, dat de kleine jongen, die nog in het geheel geen onderwijs in de wiskunde genoot, in stilte Euclides las en op zijn eigen houtje de oplossing van eenige vrij ingewikkelde vraagstukken gevonden had. Tot zijn 30ste jaar werd Blaise's leven door één hartstocht beheerscht: die van de studie, en hij toonde zich een onvermoeid werker. Op zijn twaalfde jaar, schreef hij een verhandeling over de *Klanken*, op zijn 16de een over de *Kegelsnede.* Daarna fabriceerde hij een zeer practische rekenmachine van eigen vinding en die een voorlooper werd van degene die tegenwoordig algemeen gebruikt worden. In 1646 bekeerde het gezin Pascal zich tot het jansenisme. Zij waren altijd ijverige katholieken geweest, zij bekeerden zich dus niet van het ongeloof, maar, onder den invloed van twee vrienden, werd hun vroomheid inniger en meenden zij in de leer der voorbeschikking de juiste verklaring van het raadselachtige in de menschelijke natuur te vinden.

Men herinnere zich dat het jansenisme de geloofsovertuiging was, door den Hollander Jansenius, den lateren bisschop van Yperen, verkondigd. In samenwerking met den Franschman Duvergier de Hauranne, meer bekend als de abt van Saint-Cyran, heeft hij zijn leer uiteengezet in het lijvige, in het Latijn geschreven boekdeel de *Augustinus*, dat in 1640 verscheen. Het dogma der predestinatie, in zijn uiterste gestrengheid doorgevoerd, maakt de kern van deze leer uit, die hare stichters - tot ergernis der kerkelijke overheid - aan de geschriften van den Heiligen Augustinus verklaarden te hebben ontleend. Toen Saint-Cyran de geestelijke leidsman werd van het nonnenklooster Port

Royal, verbreidde hij er dit geloof en weldra werd het klooster tot middelpunt van het jansenisme. In zijn naaste omgeving vestigden zich geleidelijk de talrijke aanhangers van den abt, de vermaarde *Solitaires* of Heeren van Port Royal, onder wie ettelijken zich door hunne wetenschappelijke of theologische geschriften grooten naam verwierven.

Blaise ging met de zijnen tot het jansenisme over. Maar voorloopig bleef hij nog verdiept in zijn studies. Er was tijd noodig voordat dit strenge geloof, reeds verstandelijk aanvaard en dat hij met vuur wist te verdedigen, een omwenteling in zijn gemoedsleven kon teweeg brengen: hij kon niet plotseling een ander mensch worden; de wetenschap hield hem vast en hij was juist met natuurkundige proeven bezig, die hem geheel en al in beslag namen. Torricelli had namelijk den barometer uitgevonden en Pascal ontdekte weldra dat men dit instrument voor hoogte-metingen kon aanwenden. Zijn wetenschappelijke studies en de polemiek die hij, naar aanleiding van zijn ontdekking, met vermaarde geleerden over het luchtledig voerde, hadden hem zoodanig vermoeid, dat hij ziek werd. Zijn gezondheid, die altijd zwak was geweest, herstelde zich nimmer; hij leidde tot het eind van zijn leven een kwijnend bestaan en werd voortdurend door hevige hoofdpijnen gekweld. ‘Mijn oom,’ schrijft zijn nichtje Marguerite Périer in haar *Mémoires*, ‘geraakte in een zeer vreemden toestand door den grooten ijver dien hij voor de studie aan den dag had gelegd... het onderste deel van zijn lichaam, werd vanaf zijn middel verlamd, zoodat hij slechts met behulp van krukken kon loopen.’ Zijn geneesheeren raadden hem aan wat meer afleiding te zoeken. Deze raad viel samen met twee groote gebeurtenissen in zijn leven, den dood van zijn vader en de intrede van zijn zuster Jacqueline als non in het jansenistische

klooster Port Royal. Gilberte was reeds eenige jaren gehuwd en zoo bleef Pascal eenzaam achter. Aanvankelijk was de natuur nog sterker bij hem dan de leer, want hij was héél boos op Jacqueline, die hem verliet om zich in een klooster op te sluiten. Gedurende eenigen tijd weigerde hij zelfs halstarrig om haar aandeel in het vaderlijk erfdeel uit te betalen, wanneer zij er Port Royal mee wilde begiftigen. Gehoor gevende aan den raad van zijn geneesheeren, en misschien óók om zich in zijn eenzaamheid te troosten, begaf hij zich in de wereld en men zag hem weldra in de Parijsche salons.

De geschiedenis houdt van verfraaiïngen aanbrengen, vooral van dramatiseeren, en daar Pascal's wereldsche periode onmiddellijk aan zijn z.g. 'tweede bekeering' voorafging, is er een legende in omloop gekomen, die hem ons als een lichtmis, een speler en een geldverkwister afschildert. Alle bewijzen hierover ontbreken echter. Die ziekelijke, half verlamde, eenigszins onbeholpen geleerde, die zich in de spreektaal met weinig gratie uitdrukte, zou weinig gepast hebben in een omgeving van losbollen. Bovendien viel de periode van die veronderstelde uitspattingen samen met het tijdperk, waarin hij belangrijke vondsten op wetenschappelijk gebied deed, zooals de rekenkundige driehoek met de verschillende toepassingen die hij er van gaf; ook dateert zijn briefwisseling met den mathematicus Fermat over de waarschijnlijkheidsrekening, waarvan zij samen de vinders waren, uit dat tijdperk. Hoe had hij, met zijn zwakke gezondheid, zulke diepzinnige studies kunnen maken en tegelijkertijd het losbandige leven lijden waarvan de legende verhaalt? Toch is het waar, dat hij zich gedurende ruim een jaar in de mondaine Parijsche salons vertoonde en onder de *beaux-esprits*, die hij daar ontmoette, enkele vrienden maakte. Deze omgang kwam aan zijn psycholo-

gisch inzicht zeer ten goede. De schrijver der *Pensées* zou misschien nooit zulk een groot menschenkenner zijn geworden, wanneer hij niet in die wereldsche kringen verkeerd had, en af en toe de deur van zijn studeervertrek achter zich had gesloten om zich te gaan onderhouden met de fijne en scherpzinnige geesten, die in de salons van dien tijd den toon aangaven. Hij kwam er in aanraking met den jongen, begaafden hertog de Roannez, die tot het eind van zijn leven een bewonderenden vriend van hem bleef, met ridder de Méré, den verfijnden epicurist, den *honnête homme* volgens het ideaal der eeuw, schrijver van vele pittige *essais* en brieven, met Miton, den eleganten Miton, een groot speler en klein geloovige, een even begaafd letterkundige als Méré, zwaarmoedig van aard, maar man van de wereld genoeg om zijn pessimisme onder een masker van onverschilligheid te verbergen. Pascal's nieuwe vrienden trachtten hem een weinig te ontbolsteren en dreven wel eens den spot met zijn ietwat linksche wijze van optreden. Zij hebben hem ‘gedeprovincialiseerd’, zooals een zijner levensbeschrijvers het genoemd heeft en hem wereldwijzer gemaakt. Op hun beurt trokken zij voordeel uit hun omgang met den genialen geleerde. Zij discussieerden met hem over wetenschappelijke en wijsgeerige onderwerpen en riepen zijn belangstelling wakker voor de *Essais* van Montaigne (‘het cabalistische boek der libertijnen’, zooals een tijdgenoot ze noemde) en het *Handboek* van Epictetus. Deze tijd is dus zeer vruchtbaar geweest voor Pascal's geestelijke vorming: hij onderging niet meer den invloed van zijn vader en nog niet dien van Port Royal: onafhankelijk, zette hij zijn geest open voor de groote stroomingen, die hij van alle zijden zag toevloeien. Hij koos nog geen partij en vergenoegde zich met optemerken.

Heeft Pascal ooit lief gehad? Hieromtrent zijn de biografen het niet eens; alle zekerheid ontbreekt. Zelfs als hij de schrijver is van de vreemdsoortige, maar schoone *Verhandeling over de Hartstochten der Liefde*, die men hem toedicht, is het verre van bewezen, dat het doorleefde gevoelens zijn, die hij er in beschrijft.

Terwijl hij dit half werkzame, half wereldsche leven leidde, onderging zijn innerlijk een langzame evolutie. Totnogtoe had hij het genot van succes en bevredigde eerzucht gesmaakt. Hij had de wetenschap vergood met al het vuur van zijn heftig gemoed. Maar langzamerhand veranderde dit alles; een gevoel van onrust maakte zich van hem meester; hij begon te twijfelen aan het nut van zijn leven en van zijn arbeid; hij gaf er zich rekenschap van, dat zijn wetenschappelijke studies zijn geest bezighielden, maar zijn hart ledig lieten; de dorst naar het absolute begon hem te kwellen. Montaigne deed hem het betrekkelijke van al onze kennis inzien. De menschelijke wetenschap is beperkt, omdat de mensch zelf beperkt is. De wiskunde lokt ons op een dwaalspoor, omdat haar logische gevolgtrekkingen ons verblinden, en ons eerbied afdwingen voor onze rede. Maar als wij tot onszelf inkeeren en onze ikheid beschouwen, die aan zooveel misvatting onderhevig is, aan allerlei dwaze hartstochten ten prooi, en niet in staat om ook maar één der groote levensraadselen te doorgronden, welk een afgrond opent zich dan voor onze oogen! Wat is een mensch in het Oneindige! En die wetenschap, die ik zoo bewonderde, wat schenkt zij ons eigenlijk? Leert zij ons de kunst om goed te leven en goed te sterven? Dit waren de overpeinzingen waartoe zijn nieuwe omgeving, en de nieuwe boeken die hij in handen kreeg, hem weldra brachten. Ook begon hij in te zien, dat zijn leven niet in over-

eenstemming was met zijn jansenistische overtuigingen. Hij voelde dat zijn vereering voor de wetenschap, zijn eerzucht, zijn dorst naar kennis, dat in één woord al zijn jeugdidealen tegenstrijdig waren met het jansenisme, dat zelfverloochening, offervaardigheid, afkeer van de ikheid, en minachting voor alle aardsche belangen predikte. Met alle voortvarendheid van zijn hartstochtelijk temperament leidde hij zijn proeven, ontwikkelde hij zijn theorieën, streed hij met andere geleerden om den roem van de een of andere ontdekking, en tegelijkertijd leerde Port Royal: ‘het is de grootste van alle onvoorzichtigheden om zijn tijd en zijn leven voor iets anders te gebruiken dan om het eeuwige deelachtig te worden.’ Pascal wist dit en geloofde dit. Zijn karakter was te veel uit één stuk, dan dat het op den duur met halfslachtigheden genoegen kon nemen: hij voelde, dat hij met het verleden moest breken en een geheel nieuwe richting in moest slaan. Maar hoe de kracht te vinden? Wat Pascal's leven zoo dramatisch maakt, is het voortdurende conflict tusschen zijn overtuigingen en zijn neigingen. Zijn heftige natuur scheen hem te bestemmen om het leven in alle volheid van vreugde en smart uit te leven en hij moest zich dwingen om van alles afstand te doen; hij moest die onstuimige ikheid temmen, die steeds weer haar eischen stelde; zijn geniale geest scheen geschapen om de wetenschap verder te brengen en zijn geloof gebood hem die edele weetgierigheid te onderdrukken, zijn verstand ‘af te stompen’. In zijn tweestrijd wendde hij zich tot Jacqueline, de zuster die hij zoozeer liefhad en die non in Port Royal geworden was. Zij luisterde met veel medegevoel naar zijn gemoedsuitstortingen en het was voorzeker door háár invloed, dat hij eindelijk vrede vond. In den nacht van 23 november 1654 maakte Pascal een innerlijke

crisis door, waarna hij zich als 't ware herboren gevoelde. Een plotselinge, verblindende zekerheid nam de plaats in van de twijfelingen, die hem zoolang gekweld hadden; zijn weerstand was gebroken; hij voelde zich in staat om met opgewektheid en zonder aarzeling het groote offer te brengen. De waarheden, die zijn brein reeds sinds lang had aanvaard, waren eindelijk tot in zijn gemoed doorgedrongen en hadden er een nieuw licht verspreid. Hij voelde zich van alle aardsche banden bevrijd, en met zooveel vurigen ijver bezield, dat geen last hem te zwaar leek voor zijn krachtige schouders. Hij schreef met koortsachtige haast eenige korte woorden, ter herdenking, op een stukje papier. Die persoonlijke, zeer intieme ontboezeming, waarvan *hij* alleen den heelen zin begreep, en die geenszins voor publiciteit bestemd was, is door de heiligschennende handen der biografen aan alle profane oogen overgeleverd. Niet alleen heeft men haar laten drukken, maar men heeft er alle mogelijke verklaringen van gegeven: sommigen hebben in die korte, stamelende uitroepen, den triomfkreet meenen te hooren van den christen, die het hoogtepunt van zijn geloof bereikt heeft; anderen zien er slechts een uiting van waanzin in.

Aldus is de geschiedenis van Pascal's bekeering. Een anecdote verhaalt, dat die bekeering het gevolg was van een ongeluk met zijn rijtuig op de brug van Neuilly, dat hem bijna het leven gekost had en hem tot inkeer van zijn ‘lichtzinnigheid’ bracht. Maar het is bewezen dat dit een verdichtsel is en, zooals geestig is gezegd: van die heele geschiedenis is alleen de brug van Neuilly authentiek... en Pascal zelf natuurlijk! Na die innerlijke crisis, trok hij zich terug bij de bleeke jansenistische asceten die in de omgeving woonden van Port Royal, het historische klooster, waar de vroome moeder Angélique Arnauld abdis was, en dat zich op kleinen afstand

van de hoofdstad bevond. Hij gevoelde behoefte in een atmospheer te leven die met zijn nieuwen zieletoestand in overeenstemming was, en waar hij zich, zonder opzien te baren, aan de godsdienstige tucht, die hij zich op wilde leggen, kon onderwerpen. Men begrijpt dat hij, gedreven door zijn heftigen aard, de dingen niet ten halve deed en zich strenge onthouding voorschreef. Hij leefde nagenoeg zonder bediening, in een soort cel waarin slechts het strict noodzakelijke huisraad geduld werd. Zijn maaltijden waren zeer karig, hetgeen een nadeeligen invloed op zijn gezondheid had. Een ijzeren, met scherpe punten voorziene band, dien hij om het middel droeg, moest hem voortdurend aan zijn gelofte herinneren om in heiligheid en ontzegging te leven. Om vier of vijf uur 's morgens stond hij op, en hij bracht zijn dagen door met het vervullen zijner godsdienstige plichten, het gebed en godgeleerde studiën. Dit laatste deed hij te samen met de Heeren van Port Royal en hij verzamelde met hen al het materiaal, dat hij weldra in zijn polemiek tegen de jezuïeten verwerken zou. Hij stelde ook belang in de school die aan het klooster annex was, en hij vond een zeer practische methode uit om de kinderen te leeren lezen. Hij had dus zijn geheele bestaan veranderd en zijn vroegere vrienden zouden nauwelijks in dien vromen kluizenaar den door hen zoo bewonderden genialen wiskunstenaar herkend hebben. Toch gebeurde het wel, dat de mathematicus den asceet overwon: vier jaren voor zijn dood, openbaarde zijn wetenschappelijk genie zich in zijn laatsten luister. Hij vond de oplossing van het probleem der *cycloïde*, en door de methode die hij er in toepaste, een methode die Leibniz van hem heeft overgenomen, komt de eer hem toe, tot de vinders van de differentiaal-rekening geteld te worden.

Te midden zijner godvruchtige overpeinzingen, kwam zijn veelomvattende geest op de gedachte een middel te bedenken, om het verkeer in Parijs te vergemakkelijken. Met eenige vrienden stichtte hij een Omnibus-Vereeniging, waarvan wij het nut nog heden ten dage ondervinden. Maar dit alles waren voor hem slechts bijkomstigheden: zijn geloofsleven nam geheel en al zijn aandacht in beslag.

Toen de regeering, op aanstoken der jezuïeten, de jansenisten begon te vervolgen, stelde Pascal zijn pen in dienst van hun partij en schreef hij de vermaarde *Lettres provinciales*, ware kunststukken van Fransch proza. In achttien pamfletten, in briefvorm gesteld, en aan een denkbeeldigen vriend in de provincie gericht, verdedigde hij de zaak van Port Royal waarna hij, hun tegenstanders, de jezuïeten, aanvallend met vlijmenden spot, de ietwat bedenkelijke zedenleer striemde, die sommige àl te ijverige discipels van den Spaanschen casuïst Molina predikten. Deze brieven, die een zuiver polemisch karakter dragen, hebben voornamelijk historische waarde. De geestige stijl waarin zij gesteld zijn, de vernuftige dialektiek, die Pascal er in aanwendt, de comische tooneeltjes die hij weet te schetsen, dwingen ons bewondering af, maar een modern lezer zal er niet veel voedsel voor zijn geest in vinden. Anders staat het met een nieuw geschrift, dat Pascal voornemens was samen te stellen. Hij droeg het plan met zich om, een uitgebreide *Verdediging van het Christelijk Geloof* te schrijven, maar hij heeft het niet kunnen volvoeren. Er is echter het omvangrijke en onsamenhangende boekdeel uit voortgekomen, dat men, om het een naam te geven, *De Gedachten* heeft genoemd. Hij heeft alleen het materiaal voor zijn *Apologie* kunnen verzamelen: zijn gezondheid, die steeds slechter

werd, verbood hem weldra alle intellectueele inspanning. Daar hij niet meer in staat was om te lezen en te werken, stelde hij zich tevreden met de ideeën die hem voor zijn boek in den geest kwamen, op kleine stukjes papier, als terloops, op te teekenen. Hij hoopte nog steeds, dat hij later gelegenheid zou hebben ze nader uit te werken. Zonder veel orde, dikwijls zonder ze aan strenge kritiek te onderwerpen, schreef hij zijn gedachten haastig neer: soms in onvolledige woorden en afgebroken zinnen. En zoo heeft hij een stapel losse papieren nagelaten die, door zijn niet altijd duidelijk handschrift, soms zeer moeielijk te ontcijferen zijn. De denkbeelden die zij bevatten, zijn van velerlei aard: nu eens wijsgeerig, dan weer zuiver theologisch, soms schijnen zij in het geheel niet bij een *Apologie* te passen en waren zij mogelijk voor een ander geschrift bestemd of, misschien ook, had hij ze alleen voor zichzelf neergeschreven.

Zijn laatste levensjaren werden verduisterd door de godsdiensttwisten, waarin hij gemengd was. De regeering begon de jansenisten en hun bolwerk Port Royal, met steeds grootere hardnekkigheid aan te vallen. Ten slotte werden zij gesommeerd hun leer in een openlijke *Verklaring* af te zweren en dat maakte hun positie zeer moeielijk. Eenerzijds wilden zij niet ontrouw worden aan hun overtuigingen en anderzijds stuitte het hun tegen de borst als ketters te worden beschouwd. Pascal raadde hun aan zich onverzettelijk te toonen, de heeren van Port Royal voelden echter neiging zich te onderwerpen, en de besprekingen die zij over dit onderwerp voerden, brachten ten slotte een verkoeling tusschen hem en zijn vrienden teweeg. Ten laatste trok Pascal, wiens kwaal steeds verergerde, zich uit den strijd terug; hij zag het nuttelooze van al dat redetwisten over gemoedszaken in en sloot zich op in

zijn eigen overpeinzingen. Al zijn streven bepaalde er zich verder toe, het langdurige lijden, dat hem opgelegd was, in volle overgave te dragen. Zijn zuster Gilberte, die hem verpleegde, heeft ons beschreven hoe geduldig, hoe zacht en goed hij zich in zijn laatste levensjaar jegens allen betoonde. Hij betrachtte het meest bovenmenschelijke - men zou haast kunnen zeggen het meest onmenschelijke - ascetisme, en de ontberingen die hij zich oplegde, stuiten ons soms in haar overmaat. Pascal wil zich zelf overwinnen, maar hij gunt zich niet het genot dier overwinning, want zich voldaan toonen over een volbrachte plicht, dat is weer 'het hatelijk ik' vergoden, dat hij juist verachten wil. Hij gunt zich geen zielerust en blijden vrede en zelfs zijn hart wil hij bedwingen, zooals hij het zijn rede gedaan heeft. 'Indien mijn hart even arm was als mijn geest,' riep hij uit 'dan zou ik heel gelukkig zijn.' In den harden strijd, dien hij tegen zichzelf voerde, in 'den bloedigen opstand van den mensch tegen den mensch', bezweek hij ten slotte. Op 39 jarigen leeftijd, den 19den Augustus van het jaar 1662, kwam de dood hem bevrijden en ging die gepijnigde, smartelijke ziel eindelijk den grooten vrede in.

Pascal was geen heilige. Hij streefde naar volmaking, maar was van een te hartstochtelijk karakter om het ooit tot heiligheid te brengen. Als geleerde was hij eerzuchtig en belust op roem, in zijn polemiek toonde hij zich onrechtvaardig, partijdig en meedoogenloos; zelfs nog vier jaren voor zijn dood, ten tijde van zijn geschriften over de *cycloïde*, vlamden zijn trots, zijn eerzucht en zijn gevoelens van wrok, na lang onderdrukt te zijn geweest, in volle heftigheid op, onweerstaanbaarder dan ooit. Hij heeft hardnekkig zijn ondeugden bestreden, maar soms leed hij pijnlijke nederlagen. En ik weet waarlijk niet waarom men dit zou verbergen, zooals sommige bio-

grafen gedaan hebben. Pascal, met zijn gebreken en hooge idealen, met zijn triomfen en nederlagen, met zijn grootheid en zwakheden, is als karakter belangrijker en aantrekkelijker dan zoo vele beminnelijke lieden, wier ziel even vreedzaam is als een rimpelloos meer en die tevreden, gezond en algemeen geacht voortleven, zonder de kwellingen der hartstochten te hebben gekend. Als Pascal geen heftig bewogen temperament had gehad, als hij geen groote ondeugden had moeten overwinnen, dan zouden wij niet dat grootsche en smartelijke geschrift: de *Pensées* bezitten. Zijn leven is een voortdurende foltering geweest, een tragisch conflict tusschen zijn aanleg en zijn idealen, tusschen zijn neigingen en zijn geloof. Hij bezat de schitterendste talenten en zijn levensopvatting dwong hem ze te versmaden; hij had een hevig karakter en hij moest dat innerlijke vuur uitdooven; hij was van nature hoogmoedig en hij moest die ikheid, die steeds zich gelden liet, beteugelen. Zijn overtuigingen hebben zijn leven tot een voortdurende marteling gemaakt, tot een langzamen zelfmoord, met een verfijnde wreedheid volbracht, en waarvan wij de beschrijving niet zonder gemengde gevoelens lezen kunnen: wij hebben diepe bewondering voor de wilskracht, die Pascal in staat stelde zijn leven gestaag aan zijn idealen te offeren, voor al het groote en schoone in dat nobele karakter, en tevens een zekeren weerzin voor zulk een vèr gedreven haat van alle zuivere menschelijkheid, die maakte dat zijn oogen gesloten bleven voor véél dat ons aardsche leven bekoring schenkt, en hem zijn meest schitterende talenten deed minachten.

***

Moeten wij betreuren, dat Pascal zijn voornemen niet heeft kunnen volvoeren en de *Verdediging van het Christelijk Geloof*, die hij had willen schrijven, onafgemaakt is gebleven? Wat mij betreft, ik betreur het niet. Indien hij zijn arbeid ten einde had gebracht, zou de kerk een meesterwerk méér bezitten dat, in elke theologische bibliotheek, zijn plaats zou vinden naast de geschriften van Saint François de Sales, Bossuet en Fénelon. Maar, het afmaken van elk kunstwerk eischt offers. Willen de groote lijnen duidelijk in het oog vallen en onderling harmonieeren, dan moeten vele onderdeelen, die toch hun bijzondere schoonheid hebben, op den achtergrond worden weggedoezeld. Wanneer Pascal zijn onderneming ten einde had gebracht, zou hij zijne gedachten gedwongen hebben zich in de omlijsting van een strenge methode te wringen: hij zou de eenheid en geleidelijke ontwikkeling in zijn theorieën gebracht hebben, die hij zich, als artiest en wiskunstenaar tot eersten eisch gesteld zou hebben. Aan uiterlijke schoonheid zou het werk daardoor gewonnen hebben, maar het persoonlijke, intieme karakter, dat ons er zoozeer in boeit en meer indruk op ons maakt, dan de deugdelijkste argumenten, zou verloren zijn gegaan. Zooals de *Pensées* nu zijn: een aantal losse gedachten, van dag tot dag neergeschreven, vòl verscheidenheid, hebben zij om zoo te zeggen een dramatische kracht: zij doen ons een menschenziel kennen, die veel geleden heeft en voortdurend in strijd met zichzelve is. Nu eens is zij van deze, dan weer van gene gedachte vervuld. Nu eens wordt Pascal vervolgd door het probleem van het absolute, en hij roept vol ontzetting uit: ‘wat is de mensch in het Oneindige!’ En in ontroerend schoone taal schildert hij ons, (in fragment 72) de twee oneindigheden waartusschen de arme menschheid als een nietig stipje rondzweeft. Dan weer

kwelt hem het raadselachtige van het leven en met bitteren weemoed schrijft hij op een stukje papier: ‘Men denke zich een aantal geketende lieden, allen ter dood veroordeeld, waarvan elken dag eenige vermoord worden, in het bijzijn der anderen, zoodat zij die overblijven, hun lot kennen door dat van huns gelijken te aanschouwen, en terwijl zij elkaar met smart, en zonder hoop aanzien, wachten zij hun beurt af. Dat is het beeld van het menschelijk lot.’ Plotseling overweldigt hem de gedachte aan het vergankelijke der dingen: ‘Het is iets vreeselijks om alles wat men bezit te zien wegvloeien.’ Een andermaal, na in Epictetus en Montaigne gebladerd te hebben, roept hij ontnuchterd uit: ‘Spotten met philosofie, dat is werkelijk philosofeeren.’ Maar het geloof openbaart hem, wat de rede niet weet: het geloof alléén steunt hem in zijn onmacht, en hij teekent op: ‘alles wat wij weten moeten, is dat wij rampzalig, verdorven en van God gescheiden, maar door Jezus Christus verlost zijn.’ En op een ander vel papier lezen wij: ‘De erfzonde is in de oogen der menschen een dwaasheid... Maar die dwaasheid is wijzer dan alle menschelijke wijsheid.’ Dan weer bestrijdt hij Montaigne en hij weerlegt hem, niet met het algemeene doel om de twijfelzucht door de triomfeerende argumenten der christelijke leer te verslaan, maar om zichzelf te bevrijden van de bekoring die van den beminnelijken scepticus uitgaat. Een ander oogenblik denkt hij terug aan zijn vrienden uit de groote wereld: hij herinnert zich hun kinderlijk egoïsme, dat door alle preciositeit van hun taal en manieren niet verborgen kon worden. Dit ergert en boeit hem tegelijk en hij schrijft haastig op: ‘Het *ik* is hatelijk: gij Miton, bedekt het, maar daarom doet gij er nog geen afstand van’. Inplaats van een didactisch geschrift, bezitten wij dus een bundel bespiegelingen

en ontboezemingen, wier verscheidenheid ons des te meer boeit. In zijn *Verdediging van het Christelijk Geloof*, zou Pascal op methodische wijze, tegenover elken twijfel dien de rede opwerpt, tegenover elke smartelijke verzuchting over het menschelijk lot, de zekerheid gesteld hebben, die het Evangelie biedt. Maar de losse aanteekeningen die hij heeft nagelaten, openbaren ons zijn eigen, dagelijkschen strijd, zijn afwisselende vrome extases en doffe wanhoop, de moeite die hij had om zijn hoogmoed te breken en de kracht, die het geloof hem schonk. De *Pensées* boeien ons, ik herhaal het, door haar dramatische kracht, omdat Pascal er tegen zichzelf strijdt en tracht zijn opstandige rede aan de tucht van het geloof te onderwerpen. Van beteekenis is het, dat bijna elk stukje papier, waarop hij zijn gedachten neergeschreven heeft, met een kruis gemerkt is als een onverbiddelijke schildwacht, die waken moest dat geen enkele verrader zou binnensluipen in het bataillon van argumenten dat tegen het ongeloof te velde trok.

***

Van de lotgevallen der *Pensées* in den loop der eeuwen, dient nog met een enkel woord gewag te worden gemaakt.

Na Pascal's dood vonden zijn familie en vrienden een aantal losse bladen, bedekt met aanteekeningen, zonder eenige orde gerangschikt. Het handschrift, zeer moeielijk te ontcijferen, was nu eens van Pascal zelf, dan weer van een bediende, aan wien hij zijn gedachten af en toe dicteerde, en die het met spelling en punctuatie niet nauw nam. Zij wisten dat die aanteekeningen bestemd waren voor een *Apologie* van den christelijken godsdienst en zij kenden in groote lijnen het plan van het boek dat

de overledene zich had voorgenomen te schrijven. Hij had hun dit mondeling medegedeeld, maar geen nadere aanwijzingen achtergelaten, zoodat zij slechts over vage gegevens beschikten. Het was dan ook een zware taak om de *Pensées* te publiceeren en een logisch verband in al die afzonderlijke fragmenten te brengen. Wat te doen? Aan den eenen kant zou het jammer zijn dien kostbaren schat van overdenkingen aan de vergetelheid prijs te geven, en aan den anderen kant vreesden zij de nagedachtenis van den doode oneer aan te doen door tal van onafgemaakte, dikwijls te haastig en daardoor slordig of duister gestelde aanteekeningen te publiceeren. Aanvankelijk dachten zij er over de *Pensées* ‘bij te werken’ en van de losse gegevens volgens hun eigen inzicht een geheel te maken, maar gelukkig zagen zij van dat voornemen af. Ten slotte besloten zij, zich tot een keuze te bepalen en die het licht te doen zien. Die keuze nu was eenigszins willekeurig, want op het oogenblik dat Pascal's jansenistische vrienden zich aldus met zijn geestelijke nalatenschap bezig hielden, leefden zij juist weder in vrede met de kerk en waren zij zeer bang om in nieuwe moeielijkheden te geraken. Zij schrapten of wijzigden daarom alle fragmenten, die in hun oogen eenigen aanstoot zouden kunnen geven. Hun uitgave verscheen in 1670, acht jaren na Pascal's dood, onder leiding van zijn oudste zuster Gilberte Périer en den hertog van Roannez. Tallooze vermeerderde, verbeterde, geannoteerde edities zijn in den loop der eeuwen op deze eerste gevolgd. Daar Pascal zijn gedachten ongeordend had achtergelaten, was elke uitgever vrij ze naar zijn eigen inzicht te groepeeren. De commentaren die zij er aan toevoegden, hun verklaringen van duistere of onafgemaake passages, bieden eveneens een bonte verscheidenheid: vrijdenkers, katholieken, positivisten, sceptici, allen

hebben zij op hunne wijze Pascal ‘verklaard’. Zij schilderden ons den wijsgeer, nu eens als een orthodox katholiek, dan weer als een jansenist, soms ook als een zoeker, door twijfel verscheurd. ‘*Chacun, selon ses dents*, *se partagea la proie.*’ De Nationale Bibliotheek te Parijs bezit Pascal's oorspronkelijk handschrift, maar vele uitgevers vergenoegden zich er mee, hun voorgangers na te schrijven, zonder den tekst aan een nauwkeurige vergelijking met het origineel te onderwerpen. Zoo volgden herdrukken en nieuwe edities elkaar in den loop der jaren op, steeds vermeerderd met onuitgegeven fragmenten, tot eindelijk, pas in het eind der 19de eeuw, de geheele inhoud van de in de Nationale Bibliotheek berustende manuscripten uitgeput was. De *Pensées* zijn op de meest verschillende wijzen gerangschikt. Nu eens zijn zij uitgegeven in de wanorde waarin de papieren oorspronkelijk na Pascal's dood gevonden zijn, hetgeen uit een historisch oogpunt het juiste beginsel is, maar voor den lezer vele moeielijkheden oplevert. Dan weer volgens een vooropgezet plan, waarvan wij natuurlijk niet met zekerheid weten of Pascal het in zijn *Apologie* gevolgd zou hebben. Na meer of minder geslaagde pogingen van Bossut, Frantin, Faugère, Molinier e.a., heeft eindelijk, in onze dagen, de heer Brunschvicg in zijne uitgave (1897) een classificatie aangebracht, die naar ik veronderstel definitief zal zijn, omdat zij tegelijk wetenschappelijk en voor den lezer practisch is. ‘Zonder ons gelegen, te laten liggen’ schrijft de heer Brunschvicg in zijn Inleiding ‘aan alle gegevens van buiten af, aan alle vroegere pogingen, alle vooropgezette meeningen, omtrent hetgeen Pascal's *Apologie* had kunnen zijn, ter zijde latend, hebben wij de fragmenten op zichzelf bestudeerd; wij hebben gezocht hoe het mogelijk was om, slechts rekening houdend met de aanwijzingen die

Pascal zelf ons heeft nagelaten, en met hun innerlijke waarde, ze dusdanig te groepeeren dat - zij er dan ook geen samenhangend geheel van te maken - men toch nooit den draad van de gedachte die ze aan elkaar bindt, hoeft te laten schieten.... Ons eenig, maar rechtmatig oogmerk is, Pascal's fragmenten zóó te publiceeren, dat zij door den modernen lezer begrepen kunnen worden; wij hebben getracht om, zonder aan hun fragmentarisch karakter afbreuk te doen, zonder te beweren het geheim van het plan dat Pascal mee ten grave heeft genomen, geraden te hebben, op genoegzame wijze den logischen samenhang er in te hebben aangetoond, zoodat de gedachte van den lezer die van Pascal kan volgen, zich er aan kan vasthechten, en er het noodige voordeel uit kan trekken.'

De meest verspreide moderne uitgaven hebben deze nieuwe classificatie aangenomen; zoo ook de weldra te verschijnen Hollandsche vertaling. Ook ik heb haar, zooals ik reeds zeide, in het hier volgende overzicht als leiddraad genomen.

I
Gedachten over stijl en welsprekendheid

De eerste sectie der *Pensées* bevat beschouwingen van algemeen psychologischen aard. Zij vangt aan met het fragment, dat handelt over de twee hoofdcategorieën, waarin Pascal de denkende menschen rangschikt: de *meetkunstige* geesten en de geesten *met een bijzonder fijn onderscheidingsvermogen.* En dan is er nog een derde categorie: de onlogische geesten; dat zijn de hopelooze gevallen, die noch bij de eene, noch bij de andere rubriek thuis behooren en waaraan hij zich verder niet gelegen laat liggen. Meetkunstige geesten, bezitten de gave om streng logische afleidingen te maken. Zij baseeren hun oordeel op methodische redeneeringen, die weer op enkele duidelijke en vaste beginselen gegrondvest zijn. De geesten met een bijzonder fijn onderscheidingsvermogen, volgen meer hun intuïtie: zij ontwaren als met één oogopslag de samengesteldheid der dingen, de lichte schakeeringen, de veelzijdigheid der problemen. Zij weten met juistheid te oordeelen, zonder altijd door logische argumenten aan te kunnen toonen hoe zij dat oordeel gevormd hebben. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat hun meeningen uit de lucht gegrepen zijn en niet verdedigd kunnen worden, maar hun intuïtie geeft

hun het zuivere inzicht in zaken, die aan de bevatting van anderen ontsnappen. Die twee categorieën zijn meestentijds scherp gescheiden: zij gevoelen zich tot geheel verschillende problemen aangetrokken. Zoo zal bijv. de meetkunstig aangelegde weinig inzicht hebben in het teere, ingewikkelde raderwerk waaruit onze menschelijke ziel bestaat; gevoelsquaesties zijn hem te vaag en te onbestemd. En de intuïtief-aangelegde, meer gewend om te raden, dan om duidelijk te onderscheiden, heeft gewoonlijk niet het geduld om met kritische nauwgezetheid, de deducties van een wijsgeerig stelsel voet voor voet te volgen. 'Zij', schrijft Pascal 'die gewoon zijn om met het gevoel te oordeelen, begrijpen niets van zaken die beredeneerd moeten worden, want zij willen er spontaan in doordringen en zijn niet gewend de grondbeginselen te zoeken. De anderen daarentegen, gewend volgens beginselen te redeneeren, begrijpen niets van gevoelszaken, want zij zoeken er beginselen en kunnen niet met één blik de kern der dingen ontwaren.' (3)[1]. Beide categoriën, de zuiver wetenschappelijke denkers en de intuïtieven (men zou kunnen zeggen de meer artistiek begaafden), hebben hun waarde en hun reden van bestaan, doordat zij elkaar aanvullen: de eersten beredeneeren het verband, de anderen raden de samengesteldheid der dingen. Wij vinden de beschouwing over de twee soorten van geesten terug in het *Betoog over de Hartstochten der Liefde*, waarvan men vermoedt dat Pascal de schrijver is. Een zijner vrienden, ridder de Méré, verdedigt hetzelfde denkbeeld in zijn *Discours des Agréments* en óók in een brief dien hij aan Pascal schreef. Het is niet onmogelijk, dat onze wijsgeer zijn theorie aan hem

1) De cijfers in den tekst verwijzen naar de classificatie van den heer Brunschvicg.

heeft ontleend, of dat zij haar te samen hebben geformuleerd.

Misschien is Pascal's grootheid gedeeltelijk hierdoor te verklaren, dat hij tot de meetkunstigen, zoowel als tot de intuïtieven behoorde en de gave had, zich met vrucht in de meest verschillende problemen te kunnen verdiepen. Zijn meetkunstige geest, heeft den schoonen bouw, de eenheid aan zijn leer gegeven, waarvan ieder den logischen samenhang bewondert. Zijn scherpe opmerkingsgave, heeft hem tot een der vernuftigste zielsontleders gemaakt. ‘Naarmate wij meer geest hebben,’ schrijft hij zelf, ‘vinden wij dat er meer oorspronkelijke menschen zijn.’ (7). Hij had een open oog voor deze oorspronkelijkheid, juist omdat zijn fijn onderscheidingsvermogen hem de lichtste schakeeringen van het menschelijk hart openbaarde.

Waren deze beschouwingen bestemd om, zooals men heeft beweerd, deel uit te maken van het omvangrijke apologetische geschrift, dat Pascal zich had voorgenomen te schrijven? 't Is mogelijk, maar ik acht het niet waarschijnlijk. Ik denk dat hij ze eenvoudig noteerde om zichzelf duidelijk te maken, op welke wijze hij het meest kans had tot de gemoederen zijner lezers door te dringen. Zijne *Apologie* zou tot doel hebben den ongeloovige tot God te brengen. Om dit te bereiken moest de schrijver er in de eerste plaats naar streven, dat zijn boek dien ongeloovige sympathiek zou zijn. De kunst om te bekeeren is een subtiele kunst, die veel menschenkennis eischt. Daarom is het noodzakelijk rekening te houden met de verschillende categorieën van geesten, en voor ieder de woorden te vinden die het meest kans hebben te treffen. Volgens Pascal moet de ware welsprekendheid op de zielkunde gegrondvest zijn: een prediker, die geen goed psycholoog is, zal niemand bekeeren. Ons verstand laat

zich niet overtuigen wanneer het gevoel er zich tegen verzet: een bloemrijke, fraai gestelde toespraak, die het gemoed niet ontroert kan alleen ongevoelige lieden behagen: ‘men raadpleegt slechts het oor omdat men geen hart heeft...’ (30) en het was niet voor hen die geen hart hebben dat hij de *Apologie* bestemde.

Wat verstaat men onder een goeden stijl en welsprekendheid? Hoe kan men iemand het best een nieuwe gedachte bijbrengen? De overdenkingen van Pascal over dit onderwerp sluiten zich aan bij zijne bespiegelingen over den menschelijken geest.

In een discussie moet men zeer voorzichtig zijn en eerbied gevoelen voor de overtuiging van den tegenstander. Zeg nooit: gij hebt ongelijk; men moet veeleer trachten zich in den gedachtegang van den ander te verplaatsen en zich rekenschap geven van welken kant hij de zaken beschouwt, want van dien kant gezien, heeft hij meestal gelijk en dat moet men eerlijk toegeven; daarna pas moet men hem toonen in welk opzicht zijn redeneering fout is. Dan zal hij tevreden zijn, want hij zal zien dat hij zich niet vergiste en alleen verzuimd had de zaak van alle kanten te bekijken. Men wordt niet boos wanneer men niet àlles heeft opgemerkt, maar men wil zich niet hebben vergist. (9). Dring uw oordeel niet aan anderen op, roep ze liever in hen te voorschijn: men laat zich gewoonlijk makkelijker door eigen, dan door andermans argumenten overtuigen. (10). Wij worden het meest bekoord, wanneer een redenaar of schrijver gevoelens aan ons openbaart, die onbewust in ons sluimerden. Zoo iemand trekt ons aan ‘want hij heeft ons niet *zijn* bezit, maar het *onze* getoond. Die weldaad maakt hem beminnelijk in onze oogen en daar komt nog bij, dat die gemeenschap van gevoelens ons hart naar het zijne neigt.’ (14). Een goed redenaar zal trachten zijn gedachten

en uitdrukkingen aan zijn gehoor aan te passen en de uitwerking van zijn toespraak op zijn eigen hart beproeven om zeker te zijn dat zijne woorden doel zullen treffen. Men moet steeds zoo eenvoudig en natuurlijk mogelijk spreken en niet vergrooten wat klein is, of kleinmaken wat groot is; er moet een nauw verband zijn tusschen den stijl en den inhoud van een redevoering. Men moet niet te veel en niet te weinig zeggen (15). Een welsprekend man zal zijn toehoorders, op geleidelijke wijze, tot de overtuiging weten te brengen, die hij hen wil doen deelen. Het is waarschijnlijk op deze gedachte dat het volgende beeld betrekking heeft: 'Rivieren,' zegt Pascal, 'zijn wegen die loopen en die ons brengen waar wij heen willen gaan.' (17). Waarom zouden wij trachten onze levensleer in enkele beknopte formules samen te vatten? Er zijn voorschriften die véél wijsheid in weinig woorden schijnen uittedrukken, zooals bijv. het *abstine et sustine* der stoïcijnen of de zinspreuk der sceptici: 'men moet de natuur volgen'. Dergelijke gezegdes hebben niets geen waarde wanneer men ze niet nader verklaart, en als men dat doet, bemerkt men dat zij een heele verzameling verwarde theorieën inhouden. Dit licht Pascal, met een sprekend beeld, nader toe: wanneer men allerlei verschillende voorwerpen in een kist sluit, heeft men een gesloten kist en anders niet en als men dan die kist weer opent, om er de voorwerpen uit te halen, heeft men weer denzelfden rommel als te voren. In werkelijkheid zijn er vele, van elkaar onafhankelijke waarheden: onze geest wil de eene aan de andere ondergeschikt maken, maar dat is willekeur. (20).

Wij moeten niet te angstvallig naar oorspronkelijkheid streven, als wij er maar zorg voor dragen, dat wij oude gedachten in een nieuwen vorm inkleeden: 'bij het kaatsspel gooit ieder met denzelfden bal, maar de een doet het beter dan de ander.'

(22). Zoo zal een groot schrijver, wanneer hij oude denkbeelden verkondigt, er toch een nieuw licht op werpen, en ook gebeurt het dikwijls, dat hij beter de draagkracht van die denkbeelden begrijpt en ze anders toepast dan zijn voorgangers deden. Pascal zelf is hiervan een teekenend voorbeeld. In de *Pensées* vindt men vele teksten die letterlijk, of bijna letterlijk, aan de *Essais* van Montaigne ontleend zijn. Maar hoe verschillend zijn de overtuigingen dier beide schrijvers en tot welke tegenstrijdige gevolgtrekkingen hebben dezelfde theorieën hen niet geleid! 'De waarheid en het juiste oordeel zijn gemeen goed,' had reeds Montaigne - die óók gaarne bij anderen te gast ging - geschreven, 'zij behooren niet méér toe aan hem die ze het eerst, dan aan wien ze daarna verkondigd heeft... De bijen zwerven van de eene bloem naar de andere, maar vervolgens maken zij hun eigen honig; die is geen thym of marjolein meer.'[1)]

Een onderwerp, waarover men in de Fransche salons der 17de eeuw gaarne redetwistte, was de vraag, wat onder 'een goeden smaak' is te verstaan. Ook Pascal, al peinzende over stijl en welsprekendheid, heeft zich in deze quaestie verdiept. Iemand die smaak heeft draagt, volgens hem, een norm van schoonheid in zich en zal slechts behagen scheppen in de zaken - een huis, een lied, een redevoering, prozastukken en gedichten, vrouwen en kleeren - die met die norm overeenstemmen. Alles wat daar van afwijkt, mishaagt hem. 'Evenals er een nauw verband bestaat tusschen een lied en een huis die aan een goeden maatstaf voldoen, omdat zij ieder op hun eigen manier aan de gestelde norm beantwoorden, zoo is er een zelfde verband tusschen zaken die aan een slechten maatstaf voldoen.'

1) Montaigne, *Essais I*, 25.

In een goedgekleeden persoon, een fraai gedicht, een welluidend muziekstuk, weerspiegelt zich een zelfde ideaal van schoonheid. En zoo is er óók overeenkomst tusschen een leelijk sonnet en een slecht gekleede vrouw, indien beiden beantwoorden aan dezelfde norm. (32). Men weet precies te omschrijven wat het doel is der medische wetenschappen en der meetkunde, maar men weet niet, wat men onder de bekoring moet verstaan die de poëzie ten doel heeft ons te schenken. En omdat men dat niet weet, schermt men met zonderlinge uitdrukkingen als ‘gouden eeuw,’ ‘wonder van onzen tijd’ enz. en men noemt die brabbeltaal: dichterlijke schoonheid. Een vrouw, gelijk aan de schoonheidsnorm die dergelijke holklinkende woorden huldigt, is een nufje, behangen met opschiksels en dat door iedereen wordt uitgelachen, omdat men beter weet waarin de bekoring van een vrouw, dan van een gedicht bestaat. (33). Niets behaagt zoozeer als natuurlijkheid. ‘Wanneer men een natuurlijken stijl ontmoet, is men verbaasd en verrukt, want men verwachtte met een schrijver kennis te maken en men vindt een mensch.’ Men kan over alle mogelijke onderwerpen op natuurlijke wijze spreken, zelfs over godgeleerdheid. (29). Dit was een gelukkige opmerking van Pascal in een tijd toen men nog te veel de meening huldigde, dat men slechs in gezwollen taal over gewijde zaken kon schrijven en spreken. Een goedgestelde voordracht achtte hij iets voortreffelijks, mits men niet den inhoud aan den vorm ondergeschikt maakte. Zij, die om welsprekend te zijn, antithesen scheppen door de woorden geweld aan te doen, zijn als lieden die looze ramen bouwen ten behoeve van de symmetrie. (27). Een slordige stijl is hinderlijk, maar gezochtheid eveneens. Wanneer men merkt, dat men in de een of andere voordracht, dikwijls dezelfde woorden herhaald ziet,

dan moet men die niet altijd door synoniemen willen vervangen. Soms zijn die woorden zóó geëigend, dat men door er andere voor in de plaats te stellen aan de helderheid van het betoog afbreuk zou doen. Soms ook doet men beter ze te vervangen: er is geen vaste regel. (48). Steeds komt Pascal op zijn hoofdgedachte terug, dat er geen vaste wetten van welsprekendheid zijn en 't meer een zaak van gevoel en fijne schakeering is. In 't algemeen heeft hij een afkeer van rhetoriek en houdt hij meer van eenvoudige termen dan van omschrijvingen: maar hij geeft toe dat er uitzonderingen zijn: ‘soms moet men Parijs Parijs noemen en soms: ‘de hoofdstad des rijks’. (49). Het is onhandig van een redenaar om te toonen, dat hij erg vervuld is van den indruk dien hij op zijn publiek maakt; zeg vooral niet: ‘ik ben bang U te vervelen, ik vrees dat ik te lang uitweid,’ enz. Gij prikkelt daarmee uw toehoorder, of wel gij wekt de gedachte bij hem op dat gij inderdaad lang van stof en vervelend zijt geweest. Menschen die aldoor zeggen: ‘excuseer mij alstublieft’, wekken onze ergernis op; zonder die verontschuldigingen zou men wellicht niet hebben opgemerkt, dat er iets te vergeven viel. (57, 58). Daarentegen is niets zoo onuitstaanbaar als sommige ijdele schrijvers die, als zij van hun werk spreken zeggen: ‘mijn boek, mijn commentaar, mijn geschiedenis’. Zij lijken op burgerlieden die altijd met hun bezittingen te koop loopen. Zulke schrijvers zouden beter doen met te zeggen: ‘Ons boek, onze commentaar, onze geschiedenis enz.,’ omdat er gewoonlijk meer van anderen, dan van henzelf in hun werk ligt. (43).

Behalve de beschouwingen over de verschillende geestesgesteldheden en over rhetoriek, waarvan ik den hoofdinhoud heb trachten weer te geven, vinden wij in de eerste sectie een aantal zielkundige bespiegelingen van meer algemeenen aard, o.a. het

bekende fragment over het theater, waarin Pascal een zeer jansenistische opvatting huldigt. ‘Alle groote vermakelijkheden zijn een gevaar voor het christelijk leven,’ schrijft hij, ‘maar onder alle die de wereld heeft uitgevonden, is er niets zoo te vreezen als het tooneel.’ De hartstochten worden daar op zulk een natuurlijke en fijne wijze uitgebeeld, dat het aanstekelijk werkt op de toeschouwers, vooral waar het de liefde betreft en wanneer men die passie op een *kuische* manier afschildert, want juist *dan* verbeelden onschuldige zielen zich dat zij er zich zonder gevaar aan kunnen overgeven. En als zij uit den schouwburg terugkeeren, stellen zij zich voor al dergelijke gevoelens open, of ze trachten ze bij anderen op te wekken, om dan op hun beurt alle genoegens te smaken en de offers te ontvangen, die zij zoo goed zagen voorgesteld. (11). Pascal bleek onontvankelijk voor het verheffend genot dat een goed tooneelstuk schenkt; die starheid valt dubbel te betreuren bij zulk een invloedrijk schrijver en in een tijdperk waarin een Corneille en een Racine hunne meesterwerken schreven. In dat opzicht heeft Port Royal veel kwaad gedaan. Noemde niet een der bekendste jansenisten, Nicole, alle dichters en romanschrijvers ‘openbare giftmengers’? Racine was daar woedend over. Hij kon het den heeren van Port Royal niet vergeven dat zij alles wat kleurrijk en vreugdevol is uit het leven wilden verbannen en hij heeft hun fijntjes verweten, dat zij het opvoeren van comediestukken afkeurden, maar het verschijnen der *Lettres provinciales* van Pascal - die ieder afzonderlijk kleine blijspelen genoemd konden worden, waarin de jezuïeten belachelijk gemaakt werden - toegejuicht hadden. ‘Ik vraag U’ schreef Racine hun in een zeer brutalen brief ‘of men afstand moet doen van alles wat vermaak schenkt en het beter is om altoos te weenen? Ach ja, zal de zwartgallige

zeggen. Maar wat zal een vroolijk mensch zeggen? Die zou toestemming willen hebben om af en toe eens te lachen... zij het dan ook ten koste van een jezuïet. En ziet gij in de *Lettres Provinciales* iets anders dan comediestukken? Zeg mij toch eens, mijne heeren, wat gebeurt er in een blijspel? Men vertoont een schurkachtigen knecht, een gierig burger, een buitensporigen markies en wat men maar voor belachelijks in de wereld kan vinden. Ik erken dat de schrijver der *Provinciales* (Pascal) zijn personen beter heeft uitgekozen: hij heeft ze in de kloosters en in de Sorbonne gezocht; hij voert nu eens jacobijnen, dan weer doctoren en altijd jezuïeten ten tooneele. Hoeveel rollen doet hij hen spelen! Nu eens brengt hij een goedigen jezuïet voor het voetlicht, dan weer een boosaardigen jezuïet en altijd een belachelijken jezuïet. De menschen hebben er een poosje om gelachen, en de meest gestrenge jansenist zou vinden, dat hij de waarheid te kort deed, wanneer hij er niet om lachte. Erken dus dat, waar onze blijspelen zoo op de Uwe gelijken, zij niet zoo misdadig zijn als gij beweert.'[1)] Het is verwonderlijk dat Pascal, die zelf tot een der grootste prozadichters gerekend wordt, zich zoo weinig artiest toonde in zijn waardeering der schoone kunsten. Dit is voor een goed deel toe te schrijven aan den invloed van het jansenisme; heel Port Royal deelde dienomtrent zijn gevoelens. Men kan nog wel begrijpen dat hij van zijn standpunt het tooneel moest veroordeelen, maar men zou toch van hem verwachten, dat hij de schoonheid van een schilderij kon bewonderen. Geenszins. 'Hoe ijdel is de schilderkunst', roept hij (verder in de Pensées) uit: 'zij wil bewondering

1) Racine, *Seconde Lettre à l'Auteur des Hérésies imaginaires.*

wekken door de gelijkenis op dingen die men in het oorspronkelijke niet bewondert.' (II 134). Hij is niet wars van paradoxen. Na die over de schilderkunst, ziehier een paradox over het bijgeloof. Wanneer men de oorzaak van een verschijnsel niet kent, zegt hij, dan is het beter er een verkeerden uitleg van te geven, dan in onzekerheid te verwijlen, want de menschelijke geest heeft rust noodig en zijn ergste kwaal is die onrustige nieuwsgierigheid naar dingen die hij toch niet te weten kan komen. Wij kennen niet de oorzaak van de wisseling der jaargetijden en van het verergeren eener ziekte; laten we die dus maar aan de maan toeschrijven; het zal wel een dwaling zijn, maar het doet minder kwaad aan den menschelijken geest om zich te vergissen, dan om zich voortdurend nuttelooze vragen te stellen. (18). Gewoonlijk zoekt men in Pascal alléén den diepzinnigen christelijken denker. En zijne godsdienstig wijsgeerige beschouwingen zijn voorzeker het belangrijkst. Dit neemt niet weg, dat er talrijke pittige opmerkingen onder de *Pensées* zijn, die men veeleer van een Chapelain, een Voiture of een de Méré afkomstig zou wanen. Ik doel hier bijv. op de fragmenten waarin hij schetst, hoe hij zich den volmaakten man van de wereld voorstelt. Volgens Pascal moet deze over een groote algemeene ontwikkeling beschikken, in alles belang stellen en over alles weten mee te praten... en hij mag vooral geen etiket dragen. Men moet n.l. niet in de eerste plaats van hem zeggen: hij is wiskunstenaar, of: hij is prediker, of: redenaar, maar: 't is een beschaafd mensch. 'Wanneer men bij het zien van iemand, dadelijk aan diens boek denkt, dan is dat een kwaad teeken.' Men moet zich slechts bij toeval van zoo iemands kundigheden bewust worden. Als een man van de wereld zich in een gezelschap vertoont, zal hij op eenvoudige en natuurlijke wijze meepraten over het onderwerp

dat men vóór zijn binnenkomst besprak. Alleen wanneer het werkelijk te pas komt, kunnen zij van hun begaafdheid blijk geven en dan alléén zal het indruk maken. Het is dus een misplaatste lof, als men van iemand, die zich in ons midden vertoont zegt, dat hij zoo bedreven in de dichtkunst is: het zou zijn alsof hij nergens anders belang in stelde, maar aan den anderen kant is het óók een veeg teeken wanneer men iemands oordeel - al is hij ook een mathematicus - *niet* vraagt als men gedichten critiseert. Wij hebben zooveel verschillende liefhebberijen; daarom gaan wij graag om met menschen, die op alles weten in te gaan. 'Hij is een goed wiskunstenaar,' zal iemand zeggen - 'Maar ik heb geen wiskunde noodig; hij zou me nog voor een stelling aanzien!' - 'Hij is een goed krijgsman.' - 'Hij zou me voor een belegerde stad houden. Ik wil dus met menschen omgaan, die aan al mijn behoeften in het algemeen voldoen.... Het is veel meer waard een beetje van alles te weten, dan alles van één ding.' (34, 35, 36, 37).

Ziehier nog, tot slot van mijn bespreking der eerste sectie, een rake en kernachtige zinspreuk, waarop ik gaarne het licht doe vallen: 'Wilt gij dat men U roemt? Doe het dan zelf niet.' (44).

II
Over de zwakheid van den mensch, als hij aan zichzelven is overgelaten

De inhoud van de tweede sectie, is zeer verschillend van het voorafgaande. Wij komen er in aanraking met de kern van Pascal's leer. Wij hebben slechts vage aanwijzingen omtrent het plan dat hij zich voorstelde in zijn *Apologie* te volgen: waarschijnlijk had hij het nog niet geheel vastgesteld, toen de dood hem overviel: 'het laatste wat men ontdekt, als men een werk schrijft,' zegt hij zelf, 'is datgene, waarmee men moet beginnen.' (19). Hij heeft ons echter eenige aanduidingen nagelaten en wij weten dat, alvorens te spreken over de openbaringen die het geloof ons schenkt, hij wilde doen zien hoe het met den ongeloovige gesteld is, die slechts op het licht van zijn rede vertrouwt. Montaigne geeft ons een zelfde schildering in het beroemde hoofdstuk der *Essais*: *Apologie de Raymond Sebond.* Maar hoe verschillend is de toon der beide schrijvers! Montaigne spot geestig met den mensch, die in de onfeilbaarheid van zijn verstand gelooft. Hij toont aan, dat wij niets met zekerheid kunnen weten, omdat wij de speelbal zijn van onze hartstochten en onze verbeelding en steeds bedrogen worden door verkeerde waarnemingen van onze zin-

tuigen. En dàn, als hij goed de nietigheid van onze kennis heeft bewezen, roept hij met aristocratische minachting uit: ‘Weet ik 't!’ Daar de grond der dingen toch steeds onkenbaar voor ons blijft, raadt hij ons aan, om rustig ons hoofd op het zachte oorkussen van het niet weten neer te vlijen. Pascal's overpeinzingen zijn dieper en smartelijker: geheel anders dan Montaigne's aanstekelijke opgewektheid. Inplaats van zich te vergenoegen met een spottenden blik te werpen naar de hermetisch gesloten poort die het Absolute aan onze oogen onttrekt, heeft hij met hunkerende wanhoop, vóór die poort gestaan. Een scepticus is hij nooit geweest, al heeft men zulks ook willen beweren: niets veroorlooft ons te denken, dat zijn geloof óóit door twijfel geschokt is. Maar hij heeft óók niet de blijmoedige berusting gekend, die een Saint François de Sales bijv. in het geloof gevonden heeft. Het dogma van de erfzonde, die volgens zijn strenge leer de heele menschheid ten val gebracht en aan onwetendheid gekluisterd heeft, wierp een schaduw op zijn gansche leven. Hij voelde zich als verpletterd onder het gewicht van die zonde en steeds kwelde hem het heimwee naar het verloren paradijs. Het leed dat hem drukte, was dat van ‘een onttroonden koning, die zich zijn vroegere grootheid herinnert.’ Geen twijfel aan een Godsbestaan heeft hem ooit gedrukt, maar de droevige zekerheden, die zijn geloof hem openbaarden, deden hem lijden. Het openbaarde hem, dat de zonde van den eersten mensch ook de onze is en dat wij voor zijn schuld boeten: dit is geen onrecht, want het wreken op alle menschen van de zonde, die door één bedreven werd, is overeenkomstig de wet van solidariteit, die de natuur beheerscht. In de oogen van den Almachtige is geen opvolging en verscheidenheid: het menschdom in zijn geheel beschouwd, vanaf de schepping, is als een groot orga-

nisme, waarvan ieder schepsel een atoompje uitmaakt. Adam's zonde is óók de onze en het is rechtvaardig dat wij met hèm boete doen: door hem zijn wij schuldig, door hem zijn wij aan het kwade geketend, door hem ondergaan wij de schrikkelijke straf, te lijden door onze onwetendheid en immer onwetend te blijven, te zoeken zonder ooit te vinden, alles te willen doorgronden en ons steeds aan het onkenbare te stooten. Aldus waren Pascal's overtuigingen en dit verklaart naar mijne meening de oorzaak van de groote zwaarmoedigheid die den grondtoon der *Pensées* vormt. Hij leed door verlangen naar het verlorene, maar niet door twijfel aan God.

Men heeft wel eens gezegd, dat Pascal niet als een wijsgeer beschouwd kan worden, omdat al zijn theorieën op een dogma berusten: het dogma van den zondeval. Het is niet altijd gemakkelijk om vast te stellen welke denkers met goed recht 'philosofen' genoemd kunnen worden. Ziehier wat de heer Brunschvicg dienomtrent over Pascal schrijft: 'Wijsbegeerte, wil volgens de formule van Leibniz, een aaneenschakeling van waarheden zijn. Elk mensch die het totaal van zijne wetenschappelijke, psychologische, sociale en godsdienstige opvattingen heeft weten te beheerschen en tot eenheid te brengen, is een wijsgeer... Heeft hij (Pascal) de houding van den mensch in de wereld en de houding van God ten opzichte van zijn kerk met elkaar in verband gebracht, om ze tot voorwerp te maken van een zelfde synthesis? In één woord heeft hij zich de wereld in hare algeheelheid voorgesteld? Zoo ja, dan is er aanleiding de wereld van Pascal te beschrijven, evenals men het die van Malebranche of van Spinoza, van Schopenhauer of van Hegel zou doen.'[1)] Ik zou hieraan toe willen

1) *Pensées de Pascal*, éd. Léon Brunschvicg, Hachette 1904 Tome I p. 103.

voegen, dat er niet altijd een duidelijk verschil bestaat, tusschen een wijsgeerige hypothese en een godsdienstige leerstelling. Rousseau bijv. geloofde niet minder vast in zijn hypothese, dat de mensch van nature goed is, dan Pascal in het dogma van den zondeval en beiden hebben getracht om de waarheid van hun overtuiging, met argumenten, hetzij aan de zuivere rede, hetzij aan psychologische waarnemingen ontleend, te staven.

Wat is de plaats van den mensch in de natuur? vraagt Pascal in de tweede sectie der *Pensées*. Hebben wij het recht ons trotsch, sterk en vrij te voelen, of moeten wij veeleer nederig zijn? Hoe is de mensch, wanneer hij aan zichzelven is overgeleverd en de goddelijke genade hem niet bereikt? Wij kennen reeds het antwoord, dat hij geven zal. Aan Montaigne en Charron ontleent hij bijna alle argumenten die de zwakheid van onze rede aantoonen. Maar hij is er zich van bewust welk een kloof zijn gevolgtrekkingen scheidt van die der sceptische wijsgeeren. Hij bespaart den schrijver der *Essais* dan ook geen kritiek. Montaigne voert, volgens Pascal, zijn eigen persoon te dikwijls ten tooneele. ‘Wat een dwaas plan van hem, om zich zelf uit te beelden!’ (62). Weliswaar acht Pascal zelfkennis noodzakelijk: ‘helpt zij ons niet om de waarheid te vinden, dan dient zij tenminste om ons leven te regelen en niets is zoo rechtmatig.’ (66). Maar wat hem in Montaigne stuit is het ‘hatelijk *ik*’ dat bijna op elke pagina der *Essais* uitgestald staat. Hij verwijt hem niet, dat hij geen godvruchtig boek geschreven heeft: daartoe was hij niet verplicht, maar hij duidt het hem ten kwade, dat hij de menschen afkeering maakt van den godsdienst, door de heidensche denkbeelden, die hij bijv. over den dood verkondigt. (63). Montaigne, schrijft Pascal eenigszins onrechtvaardig, ‘denkt in zijn geheele boek slechts om laf en weekhartig

te sterven.’ (63). Ook Cartesius heeft God willen uitschakelen, maar het is hem niet gelukt. ‘Ik kan Descartes niet vergeven: hij zou het wel in zijn gansche wijsbegeerte buiten God willen stellen, maar hij heeft niet kunnen nalaten Hem een kleine vingerknip te laten maken, om de wereld in gang te brengen; daarna had hij Hem niet meer noodig.’ (77). Wat is het nut geweest van die talrijke philosofische systemen? Hebben zij ons degelijke en zekere kennis geschonken? Alle wijsgeeren hebben het Hoogste Goed gezocht. ‘Laten wij eens onderzoeken waar die sterke en verlichte geesten dat hebben gevonden en of zij het met elkaar ééns zijn. De een zegt, dat 't hoogste Goed is gelegen in de deugd, de andere in de wellust; wéér een in de kennis der natuur; een ander in de waarheid.... nog een ander in volslagen onwetendheid; gene in traagheid, die weer in het weerstand bieden aan uiterlijken schijn; een ander door niets te bewonderen.... Wij worden er niets wijzer door.’ (73). ‘Ik wensch,’ roept Pascal uit ‘dat de mensch, alvorens dieper door te dringen in het onderzoek der natuur, haar eens ernstig en rustig beschouwt, en ook zichzelf eens goed bekijkt en weet in welke verhouding hij tot haar staat.’.. (72). Zelf zal hij ons den weg wijzen. En hij schildert ons het armzalig menschelijk wezen, zooals het ronddoolt op de wijde wereld, tusschen twee oneindigheden; een midden, tusschen het àl en het niets: onbeteekenend klein in verhouding tot de uitgestrektheid der natuur, maar reusachtig groot, in vergelijking met het oneindig kleine, met de atomen, waaruit hij is samengesteld. Ik laat hier eenige fragmenten volgen van *penseé* 72, een der schoonste van de verzameling; schoon, niet alleen door de wondere gedachten-diepten, die er zich in openbaren, maar ook door de wijze waarop zij vertolkt worden. Een vertaling kan dien vorm slechts gebrekkig weergeven,

maar toch genoeg, om de hartstochtelijke melodieën van het Pascaliaansche proza even te doen opklinken. ‘Laat de mensch dus de gansche natuur in haar hooge en volle majesteit beschouwen; laat hij zijn blik afwenden van de nietigheden die hem omringen. Laat hij opzien, naar dat schitterende licht, dat als een eeuwige lamp het heelal moet beschijnen, laat de wereld hem zijn als een stip, vergeleken bij de wijde baan, die dit hemellichaam beschrijft[1)], en dat hij zich dan verbaze, hoe die wijde zonnebaan weer niets is dan een fijn streepje, ten opzichte van den weg, die de sterren in hun wenteling door het uitspansel doorlóópen. Doch, indien onze blik niet verder reikt, laat dan onze verbeeldingskracht te hulp komen: zij zal eerder het bevatten moede worden, dan de natuur het voortbrengen. Deze heele zichtbare wereld, is slechts een onmerkbare stip in den wijden omvang der natuur. Geen voorstelling kan haar benaderen. Al stijgt onze verbeelding ook op, verre voorbij de denkbare ruimten, wij brengen slechts atomen voort, naast de grootsche werkelijkheid. Het heelal is een bol waarvan het middelpunt overal en de omtrek nergens is.... Dat de mensch, tot zichzelven wedergekeerd overpeinze *wat hij is* in vergelijking met *wat is*; laat hij zich beschouwen als een dolende op deze afgelegen plek

1) Men ziet dat Pascal nog de oude opvatting schijnt te huldigen, volgens welke de zon aan den hemel geplaatst is, om de aarde te verlichten en zich om haar heen beweegt. Het is verwonderlijk, dat een groot natuurkundige als hij dit standpunt nog inneemt, in een tijdperk, toen de ontdekkingen van Galileï reeds lang bekend waren. Was het huiver voor een zoo geheel nieuw gezichtspunt die Pascal in de oude meening deed volharden? Vrees voor de kerkelijke overheid was het zeker niet; hij heeft zich gedurende zijn geheele loopbaan te onafhankelijk van geest betoond, om dit te kunnen veronderstellen.

in de natuur, laat hem leeren om vanuit de enge kluis die hij bewoont - ik bedoel het heelal - de aarde, de koninkrijken, de steden en zichzelven naar juiste wijze te schatten. Wat is een mensch in het oneindige? Maar wil men hem nog een ander verbazingwekkend wonder doen aanschouwen, laat hem dan de fijnste, onder de voorwerpen die hij kent, onderzoeken. Dan zal bijv. een mijt hem in haar kleine lichaam nog onvergelijkelijk veel kleinere gedeelten doen zien: pootjes met gewrichten, aderen in die pootjes, bloed in die aderen, vochten in dat bloed, droppels in die vochten, dampen in die droppels; laat hij in het verdeelen van ook nog die laatste dingen zijn krachten verbruiken; het allerlaatst bereikbare zij nu het onderwerp van onze bespreking: misschien verbeeldt hij zich dat dáár nu de uiterste kleinheid in de natuur is. Maar ik zal ook daar een nieuwen afgrond voor hem openen. Ik zal hem niet alleen de zichtbare wereld afschilderen, maar de ontzaggelijke grootschheid van de natuur, zooals men die kan waarnemen binnen de grenzen van dit geringe atoom. Hij zal daarin een oneindig aantal werelden zien, waarvan ieder zijn uitspansel, zijn planeten, zijn aarde heeft, in dezelfde verhouding als de zichtbare wereld: op die aarde zijn weer dieren, en ook weer mijten, waarin hij dezelfde dingen als in de voorgaande ontdekken zal; en in de daaropvolgende zal hij steeds opnieuw hetzelfde vinden zonder einde en zonder rust. Laat hij zich verliezen in al die wonderen, even verbijsterend in hun kleinheid, als de andere in hun onmetelijkheid; want wien zal het niet met verbazing vervullen, dat ons lichaam, zoo juist nog onzichtbaar in het heelal, dat op zijn beurt weer onzichtbaar is in het eindelooze, nu plotseling tot een kolos geworden is, een wereld, of liever een Alles, vergeleken bij het niets dat onbereikbaar is? Wie zich aldus beschouwt, zal over

zichzelven ontzet zijn, en als hij bedenkt hoe hij daar zweeft in de stof die de natuur hem gegeven heeft, tusschen twee afgronden: het *Oneindige* en het *Niets*, dan zal hij sidderen bij het zien van die wonderen; zijn weetgierigheid zal in bewondering veranderen en ik geloof dat hij eerder geneigd zal zijn ze in stilte te aanschouwen, dan ze met verwatenheid te onderzoeken. Want wàt toch is de mensch in de natuur? Een niets vergeleken bij het oneindige, een àl vergeleken bij het niets, houdt hij het midden tusschen alles en niets. Eindeloos verre van de uitersten te begrijpen, zijn het doel en de oorsprong der dingen onverbiddelijk voor hem verborgen in een ondoordringbaar geheim; hij is evenmin in staat het niets te zien, waaraan hij onttrokken is, als het oneindige waarin hij verzwolgen wordt. Wat kan hij dus anders doen dan eenige schijngestalten waarnemen van het midden der dingen, in eeuwige wanhoop om ooit hun oorsprong of hun doel te leeren kennen. Alle dingen zijn uit het Niet ontsproten en heffen zich op tot het Oneindige. Wie zal deze verbazingwekkende gangen volgen? De Schepper van al die wonderen begrijpt ze. Maar niemand anders. Omdat de menschen zich nooit verdiept hebben in deze oneindigheden, zijn zij zich in hun overmoed op het onderzoek der natuur gaan toeleggen, alsof zij in eenige evenredigheid tot haar stonden!.... Men denkt natuurlijk, dat men beter in staat is om in het middelpunt der dingen door te dringen dan hun omtrek te omvatten; de zichtbare uitgebreidheid der wereld gaat ons begripsvermogen zichtbaar te boven, maar omdat wij op onze beurt boven de kleine dingen gesteld zijn, verbeelden wij ons, dat wij beter in staat zijn ze ons eigen te maken, en toch is er evenveel bekwaamheid noodig om het Niet, als om het Al te bereiken; voor het een zoowel als voor het ander moet die bekwaamheid eindeloos zijn en het schijnt

mij toe, dat wie de diepstliggende beginselen der dingen begrepen mocht hebben, óók tot de kennis van het oneindige zou kunnen naderen. Het een hangt van het andere af en het een leidt tot het andere. Deze uitersten raken elkaar en vereenigen zich door van elkaar verwijderd te zijn geweest en vinden elkaar in God en alleenlijk in God terug. Laten wij dus goed weten wat wij waard zijn: wij zijn *iets* en zijn niet *alles*; ons wezen maakt, dat de kennis der eerste beginselen, die uit het Niet geboren zijn, ontoegankelijk voor ons is en het weinige wàt wij zijn, verbergt ons het gezicht op de oneindigheid'....

Men kan Pascal's bekend fragment - waarin hij, zooals wij gezien hebben, de verbijstering schildert van den mensch die zich bewust wordt van het eindelooze - niet welsprekender commenteeren dan met deze woorden van Michelet[1)]: 'Wat wist men vóór 1600 van het oneindige? Niets. Niets van het oneindig groote, niets van het oneindig kleine. De zoo dikwijls aangehaalde, beroemde bladzijde van Pascal over dit onderwerp, is de naïeve verbazing van de zoo oude en zoo jonge menschheid, die haar grenzelooze onwetendheid begint in te zien, eindelijk de oogen opent voor de werkelijkheid en ontwaakt tusschen twee afgronden. Iedereen weet dat Galileï in 1610, toen hij uit Holland het vergrootglas ontvangen had, een telescoop vervaardigde, hem richtte en den hemel ontwaarde. Maar het is minder algemeen bekend, dat Swammerdam, met al zijn genie gebruik makende van den ontworpen microscoop, hem naar beneden richtte en het eerst de levende oneindigheid bespeurde, de wereld der bewegende atomen. Zij volgen elkaar op. In het tijdperk waarin de groote Italiaan stierf (1642) werd de Hollander, de Galileï

1) Michelet, *l'Insecte*, Hoofdst. 8. Geciteerd door Havet en Brunschvicg.

van het oneindig kleine geboren.' Opmerkelijk is het, de heer Brunschvicg heeft er reeds de aandacht op gevestigd, dat de gedachte van Pascal aan Swammerdam's ontdekking voorafgaat.

Nadat Pascal dus de plaats heeft beschreven, die de mensch in het heelal inneemt, ontwikkelt hij zijne denkbeelden verder en laat hij ons zien dat wij in alle dingen op dezelfde wijze zweven tusschen twee uitersten: 'te veel geluid maakt ons doof, te veel licht verblindt, wat te ver af, of te dicht bij is, kunnen wij niet goed zien, een te lang of een te kort betoog is duister voor ons, te groote waarheden overweldigen onzen geest... te veel genot wordt onaangenaam, veel gelijkluidende tonen mishagen ons in de muziek; en te veel weldaden maken ons kregel.... Wij voelen noch den hoogsten graad van warmte noch dien van koude. Alle uitersten zijn ons vijandig; wij kunnen dan niet meer van voelen spreken; ons voelen wordt tot lijden. Te groote jeugd, en te hooge ouderdom belemmeren den geest, evenals te veel en te weinig onderricht... Dat is dus onze ware toestand; en dat maakt ons onbekwaam om iets zeker te weten of geheel onwetend te zijn. Wij drijven rond, te midden van een eindelooze uitgebreidheid, immer dobberend en onzeker, van hier naar ginds gedreven. Aan wàt wij ook denken ons vast te kunnen klemmen, het wankelt en laat ons los en als wij het volgen, ontsnapt het aan onzen greep, glipt weg uit onze handen en vlucht in eeuwige vlucht. Niets blijft voor ons stil staan. Dat is de natuurlijke toestand van 't leven en tegelijk druischt het lijnrecht tegen onze neigingen in; wij branden van begeerte om een stevigen bodem en een laatsten vasten grondslag te vinden, om er een toren op te bouwen, die zich oneindig hoog verheft, doch heel het door ons gelegde fondament kraakt, en de aarde opent zich tot afgronden.' Wat doet het er dan toe,

of we iets meer of iets minder van de ons omringende dingen begrijpen? Wat doet het er toe of we een jaar of tien langer of korter leven, de afstand tot de eeuwigheid blijft toch even groot. ‘Ten opzichte van het oneindige is al het eindige gelijk.... Hoe zou het ook kunnen, dat een deel het geheel kende?’ Zelfs niet enkele deelen van het geheel kunnen wij leeren kennen, want alles staat in zulk een nauwen samenhang tot elkaar, dat men het één niet zonder het ander en zonder het geheel kan doorgronden. ‘En wat ons onvermogen voltooit is, dat de dingen zelf eenvoudig zijn en dat wij zijn samengesteld uit twee tegenstrijdige, ongelijksoortige naturen: de ziel en het lichaam’. De mensch is voor zichzelf het grootste raadsel der natuur; want hij kan niet begrijpen wat het lichaam en nog minder wat de geest eigenlijk is en nog het allerminst, hoe een lichaam en een geest vereenigd kunnen zijn. Hoe kan hij, kortstondig, sterfelijk wezen, de eeuwige natuur begrijpen? De afzonderlijke dingen vergaan en veranderen van oogenblik tot oogenblik en de mensch ziet ze slechts in het voorbijgaan. Alles ontsnapt aan onze uitgestrekte handen. (72).

Overal in de *Pensées*, vinden wij dezelfde angstige hunkering naar het Onbekende terug, die wij met zoo treffende schoonheid in de 72e gedachte beschreven zagen: ‘de eeuwige stilte der oneindigheden’ vervult Pascal met huivering. ‘Als ik de verblinding en de armzaligheid van den mensch zie’, roept hij elders uit, ‘als ik het zwijgende heelal aanschouw, de menschheid zonder licht, aan zichzelve overgelaten, en als verdwaald in dien uithoek van de wereld, zonder dat hij weet wie er hem geplaatst heeft en wat hij er is komen doen, wat er van hem wordt als hij sterft, onbekwaam tot eenige kennis, dan word ik met ontzetting vervuld, als een mensch, dien men slapend naar een verlaten en schrikwekkend

eiland gedragen had en die ontwaakte, zonder te weten waar hij is en hoe hij weer weg kan gaan. En dan verbaas ik mij erover dat men niet in wanhoop vervalt over zulk een ellendigen toestand....' (693). 'Wanneer ik den korten duur van mijn leven overpeins, dat zich oplost in de eeuwigheid die voorafgaat en die volgt, de kleine ruimte die ik inneem en zelfs die ik zie, terwijl ik wegzink in de oneindige uitgestrektheid der ruimten, die ik niet ken en die mij niet kennen, dan ben ik verbaasd en ontzet dat ik mij hier en niet ginds bevind, want er is geen reden waarom hier veeleer dan daar, waarom nu en niet later;...' (205). 'Het is vreeselijk, alles wat men bezit te zien wegvloeien.' (212).

Wij denken hier onwillekeurig aan de dichters en schrijvers der romantische school. Ook zij hebben evenals Pascal het groote mysterie van het leven bezongen en hun wanhoop geuit over de vergankelijkheid der dingen. Men hoeft slechts vluchtig in hun werken te bladeren om talrijke voorbeelden te vinden. Zoo bijv. de Vigny in *La Maison du Berger*:

> 'Vivez, froide nature, et revivez sans cesse
> Sur nos pieds, sur nos fronts, puisque c'est votre loi;
> Vivez, et dédaignez, si vous êtes déesse,
> L'homme, humble passager, qui dut vous être un roi.
> .....
> Nous marcherons ainsi, ne laissant que notre ombre
> Sur cette terre ingrate, où les morts ont passé.'...

En Alfred de Musset in zijn *Espoir en Dieu*:

> ....'malgré moi, l'infini me tourmente.
> Je n'y saurais songer sans crainte et sans espoir;
> Et, quoi qu'on en ait dit, ma raison s'épouvante
> De ne pas le comprendre, et pourtant de le voir.
> Qu'est-ce donc, que ce monde, et qu'y venons nous faire....'

En Lamartine in deze regelen van *Le Pèlerinage d' Harold*:

‘Triomphe, disait-il, immortelle Nature
Tandis que devant toi, ta frêle créature
Elevant ses regards, de ta beauté ravis
Va passer et mourir! Triomphe! tu survis!

Le brin d'herbe foulé se flétrit sous mes pas
Plus riante et plus jeune au moment qu'il expire,
Hélas! comme à présent tu sembles lui sourire
Et t'épanouissant dans toute ta beauté
Opposer à sa mort ton immortalité.’

En in *Le golfe de Baïa* van denzelfden dichter:

‘Ainsi tout change, ainsi tout passe;
Ainsi nous-mêmes nous passons,
Hélas! sans laisser plus de trace
Que cette barque où nous glissons
Sur cette mer où tout s'efface.’

De overeenkomst tusschen deze verschillende teksten geeft mij aanleiding met een enkel woord te spreken over het z.g. *romantisme* van Pascal. Victor Cousin is, meen ik[1)], de eerste geweest, om den schrijver der *Pensées* te kenschetsen als een voorlooper der lyrische dichters van het begin der 19de eeuw; hij achtte hem een ‘âme malade’, te vergelijken bijv. met een René, een Werther of een Manfred. Kunnen wij met dit oordeel instemmen? De bekende literator Gustave Lanson omschrijft het romantisme en de lyriek in het algemeen aldus: ‘Het lyrisme dat ons boeit is dat waar steeds het universeele in doorschemert: het vindt achter de droefenis en de ver-

1) In zijn *Rapport à l' Académie française: De la nécessité d'une nouv. éd. des Pensées de Pascal.* (1842).

langens van den enkeling, het ontdekt achter de talrijke vormen in de natuur, het stelt en zoekt overal de problemen van het zijn en het worden. Wat zijn wij? Waarheen gaan wij? In alle gevoelsondervindingen, in de liefde bijv. vindt de dichter het vergankelijke en beperkte van ons leven terug. Wat is toch die *ikheid*, die steeds ontglipt, daar waar alles wegvliedt in de wereld der verschijnselen? En de dood, die dat wegvlieden stuit, is hij een doel, een einde, een overgang? Wat is er *daarginds*? En wat is de oorzaak? de oorzaak van de *ikheid* die ik ben; de oorzaak van het heelal dat ik in mij weerspiegel?.... Het romantisme, en dat juist maakt het groot, wordt geheel doortrild door metaphysische huiveringen.'[1)] Wij vinden in de *Pensées* een 'romantisme' terug, dat inderdaad beantwoordt aan Lanson's definitie en Victor Cousin schijnt dus gelijk te hebben. Toch moeten wij stellig een onderscheid maken. In de werken der eigenlijke romantici, vinden wij voorzeker, naast de uiting van 'de droefenis en verlangens van den enkeling' een pogen om de oorzaak der zwaarmoedigheid die hem verteert te verklaren en een uitweg, een geneesmiddel te zoeken. Ik denk bijv. aan het idealisme van Lamartine, zijn kinderlijk geloof, dat hem voor wanhoop behoedde en hem stillen vrede schonk. Ik denk ook aan het edele stoïcisme van de Vigny, aan zijn fiere houding tegenover het leed en hoe hij troost vond in de overtuiging dat, waar alles voorbijgaat en ineenstort, toch de *gedachte* blijft die van geslacht op geslacht wordt overgebracht en de ware grootheid van den mensch uitmaakt. Maar al treffen we in de geschriften van Pascal en van de groote lyrische dichters ook verwante beschouwingen aan, toch is hun pessimisme niet

1) *Histoire de la Littérature française*, p. 919.

gelijksoortig: er is zelfs een radicaal contrast tusschen hun geestesgesteldheid. De smart, die de romantici in hun dicht en proza werken uitzongen was - vervuld als zij waren van hun ikheid: het *hatelijk ik* - veelal geboren uit eigen ondervonden teleurstellingen: bedrogen liefde of eerzucht, vergeefsche verwachtingen en zij stelden als 't ware de heele schepping aansprakelijk voor hun persoonlijke désillusies. Ook beschouwden zij hun somberheid als iets heel buitengewoons en verhevens dat hen verre boven de menigte plaatste. De René's, de Chatterton's, de Manfred's en hun soortgenooten waren overtuigd dat zij een bijzondere plaats in de wereld innamen en bestemd waren tot weergaloos lijden en ongeluk. Met een mengelmoes van medelijden en verachting, keken zij vanuit den ivoren toren, waarin zij zich hooghartig opgesloten hadden, naar de gewone menschheid, die daar beneden warrelde; zij koesterden hun leed, hun *Weltschmerz*, omdat zij er een zeker kenteeken van hun meerderheid in meenden te bespeuren. In hun oogen kon alleen een uitverkoren geest het heimwee naar het Oneindige gevoelen en de '*hommes fatals*', de '*beaux ténébreux*', zooals de oneerbiedige menigte ze noemde, schepten er behagen in hun zielesmart tot zelfs in hun haardos en in den strik van hun das te uiten! Pascal's pessimisme is van geheel anderen aard: minder aristocratisch dan dat van Chateaubriand of Byron bijv., ook minder sentimenteel, maar meer wijsgeerig. Wel verre van den dorst naar het Oneindige, die hem kwelt, als een meerderheid te beschouwen, vindt hij dien bij alle menschen terug: hij beschouwt hem als eigen aan de menschelijke natuur en die opvatting heeft hem de diepe gedachten (die wij weldra zullen behandelen) over onze behoefte aan afleiding ingegeven. Inplaats van zich te beroemen op dat heimwee naar het Absolute, zooals de

romantici deden, is het hem een aansporing tot nederigheid, het overtuigt hem dat de leeringen van de Schrift waarheid bevatten, volgens welke de mensch, sinds den zondeval, gedoemd is als een blinde in de wereld rond te tasten, met een eeuwige hunkering in zijn hart naar het verloren paradijs. En daarom heeft, naar mijn bescheiden meening, Victor Cousin ongelijk, met Pascal en de romantici als gelijksoortige geesten te beschouwen en moet men een dergelijke opvatting bestrijden. Hij had niet een '*âme malade'*, zooals de romantici, hij deelde geenszins hun trots en hun vergoding der ikheid. Ook heeft Cousin hem zeer ten onrechte een twijfelaar genoemd. Pascal's geloof was onwrikbaar en de dorst naar het Oneindige waardoor hij zich mèt de gehééle menschheid gekweld voelde, was hem een bewijs te méér van de waarheid der christelijke leer, een onmiskenbare bevestiging van het dogma van den zondeval

Laten wij, na deze korte uitweiding, weer tot de *Pensées* terugkeeren. De mensch dus, zonderling mengelmoes van materie en geest, kan noch de stoffelijke, noch de geestelijke dingen geheel doorgronden. Toch philosofeeren we gaarne en we zijn trotsch, wanneer men ons voor zeer oordeelkundig houdt. Het kost ons moeite om onze onwetendheid te erkennen. In dit verband haalt Pascal een gezegde van Epictetus aan: 'Waarom' vraagt die wijsgeer, 'worden wij niet boos als iemand zegt dat wij hoofdpijn hebben, en wèl als men beweert dat wij slecht redeneeren, of een verkeerde keus doen? Dat komt omdat wij heel zeker zijn, dat wij geen hoofdpijn hebben.... Maar wij zijn niet zoo overtuigd dat wij het rechte gekozen hebben.' 'Hoe komt het,' vraagt op zijn beurt Pascal, 'dat een kreupele ons niet ergert, maar wèl een kreupele geest? Omdat een kreupele erkent dat wij goed loopen, maar een

kreupele geest zegt dat *wij* het zijn, die gebrekkig redeneeren.' (80) Hij weidt uit over alle oorzaken die samenwerken om ons oordeel te vertroebelen en ons op dwaalwegen te leiden; hij noemt die: 'misleidende machten'. De ware christen kent de grenzen van zijn rede en de vele hinderpalen, die onzen geest belemmeren eenige zekerheid te bereiken, mits de goddelijke genade ons te hulp komt; hij erkent, dat wij de speelbal zijn van onze blinde hartstochten en in alles slechts het middelmatige kunnen bereiken. Omtrent die 'misleidende machten,' waaraan wij ten prooi zijn, heeft Pascal geestige en fijne opmerkingen gemaakt. De *verbeelding* neemt onder die machten een eerste plaats in. Zij is een vijandin van het gezond verstand, want zij kan ons de ergste dwaasheden wijs maken en dan luistert men niet meer naar rede. Wat een genoegens kan de verbeelding ons schenken! Verondersteld dat een dom mensch in den waan verkeert, dat hij knap is. Welnu, dan zal hij met veel zekerheid over alles spreken en zonder schroom zijn inzichten verdedigen, terwijl lieden, die minder verblind zijn voor zichzelven, hun eigen ideeën wantrouwen en zich vreesachtig toonen in een discussie. Het verwaand optreden van pedante menschen geeft ze dikwijls een zeker overwicht bij oppervlakkige beoordeelaars. De verbeelding kan de dwazen niet wijs, maar wèl gelukkig maken; het verstand kan ons alleen maar ongelukkig maken, omdat het onze onwetendheid openbaart: de een geeft ons een gevoel van trots, het andere van schaamte. (82). Wat hangt er niet een boel af van verbeelding en uiterlijken schijn! (82). 'Zoudt gij niet denken, dat gindsche magistraat, wiens hooge leeftijd iedereen ontzag inboezemt, zich slechts door de zuivere rede laat leiden en dat hij de kern der dingen beoordeelt, zonder zich te laten beïnvloeden door nietswaardige bijkomstigheden

die op de verbeelding van zwakkere geesten werken? Zie hem ter kerke gaan met vromen ijver... Zie hoe hij er zich toe zet om met voorbeeldigen eerbied naar de preek te luisteren. Verschijnt nu de prediker en heeft hij van nature een schorre stem en een zonderling uiterlijk, heeft zijn barbier hem slecht geschoren en is hij bovendien bij toeval door modder bespat, dan wed ik dat, welke groote waarheden hij ook verkondige, onze raadsheer zijn ernst verliezen zal.' (80). 'Als een wijsgeer - zelfs de grootste - over een plank moet loopen, die meer dan voldoende breed is, maar onder die plank gaapt een afgrond, dan zal, hoe zijn verstand hem ook overtuige dat hij daar veilig overheen kan gaan, zijn verbeelding hem toch de baas zijn.... Liefde en haat veranderen het aangezicht van het Recht. En hoeveel rechtvaardiger vindt een van te voren goed betaalde advocaat niet de zaak die hij bepleit.... Vermakelijke rede, die door elke windvlaag van richting kan veranderen;.... als de geneesheeren geen toga's en muildieren hadden en de doctoren geen vierkante mutsen en tabbaards van vier banen te wijd, dan zouden ze de menschen geen rad voor de oogen kunnen draaien.... Slechts de krijgslieden hebben zich niet zoo vermomd, omdat zij inderdaad een rol van beteekenis spelen: zij laten zich gelden door hun kracht, de anderen door hun kunsten.' (82). 'Onze verbeelding vergroot kleinigheden, zoodat zij van overdreven belang voor ons worden en in hare vermetelheid verkleint zij groote dingen tot op haar maat, bijvoorbeeld wanneer de mensch over God spreekt.' (84). De *eigenliefde* is ook een misleidende macht' van beteekenis. We zijn niet tevreden met de persoonlijkheid die wij nu eenmaal zijn, maar we willen in de oogen van onze naasten anders schijnen dan we werkelijk zijn. Die fictieve persoonlijkheid schikken we dan op met allerlei

deugden, maar ons werkelijke wezen verwaarloozen we onder de hand. En als we van nature edelmoedig of trouw zijn, dan zorgen we dat iedereen het wete, opdat onze fictieve persoonlijkheid dan óók met die deugden getooid worde: ja, we gaan zóó ver dat we zelfs geen bezwaar zouden maken om een lafheid te doen, wanneer we daardoor een reputatie van moed konden verwerven. (147). Zelfs de meest rechtvaardige mensch zal een slecht rechter zijn, als zijn eigenliefde er mee gemoeid is; zóó moeilijk is het om rechtvaardig te zijn, dat men soms onrechtvaardig *is* om het niet te *schijnen.*' Het kan bijv. gebeuren, dat een advocaat het proces van een naasten bloedverwant laat verliezen, uit angst dat hij anders voor partijdig gehouden zou worden. (82). Als men een betrouwbaren leidsman in het leven wil hebben, zeggen sommige wijsgeeren, dan moet men de natuur volgen. Maar wat is die hooggeroemde 'natuur' eigenlijk? De gewoonte, dàt is wat wij 'natuur' noemen. (89). 'Wat zijn onze natuurlijke beginselen anders dan onze aangewende beginselen?' (92). 'Vaders vreezen, dat de natuurlijke kinderliefde zal verdwijnen. Wat is dat dan voor een natuur die uitgewischt kan worden?... Ik vrees dat die natuur zelve een eerste gewoonte is, evenals de gewoonte een tweede natuur kan worden.' (93). Welk een dwang kan de gewoonte niet uitoefenen! 'De keuze van een beroep, is de belangrijkste zaak van het heele leven en het toeval beschikt er over: de gewoonte maakt metselaars, soldaten, leidekkers... Door die beroepen in onze kindsheid te hooren prijzen en andere te hooren verachten, wordt onze keuze bepaald.' (97). 'Het is bedroevend zooveel Turken, heidenen en ongeloovigen de sleur van hun vaderen te zien volgen, alleen omdat zij het vooroordeel hebben meegekregen, dat het 't beste is.' (98). Deze overdenkingen van Pascal herinneren

ons aan de volgende bekende versregels uit Voltaire's Zaïre.

> ‘Je le vois trop, les soins qu'on prend de notre enfance
> Forment nos sentiments, nos moeurs, notre croyance.
> J'eusse été près du Gange esclave des faux dieux,
> Chrétienne dans Paris, musulmane en ces lieux:
> L'instruction fait tout et la main de nos pères
> Grave en nos faibles coeurs ces premiers caractères,
> Que l'exemple et le temps nous viennent retracer
> Et que peut-être en nous Dieu seul peut effacer.’

Volgens Pascal, bepaalt gewoonlijk onze begeerte ons oordeel. De dingen zijn goed of kwaad, al naar den kant waarvan we ze bezien. De begeerte nu, dwingt ons oordeelsvermogen om alleen maar te letten op datgene, wat met onze verlangens strookt en niet op het andere en zóó komt 't dat wij de dingen slechts van één kant zien. (99). Onze vooroordeelen en vooral onze eigenliefde, maken ons blind voor de waarheid. Van nature houden we alleen maar van ons zelf. Maar we weten àl te goed, hoe vol gebreken en zwakheden we zijn en daarom probeeren we onze tekortkomingen voor onszelf en voor onze naasten te verbergen, en vinden we het zéér onaangenaam als ze ontdekt worden. We zijn er niets op gesteld, dat men ons de waarheid zegt, we vinden het prettig als de menschen zich in ons voordeel vergissen en we willen meer achting genieten dan we waard zijn. (100). Met een bitterheid, gelijk aan die van La Rochefoucauld, schildert Pascal hoe ons oordeel en onze daden door de eigenliefde beinvloed worden. ‘Zoo komt het dat iemand, die er belang bij heeft onze liefde te winnen, ons geen dienst zal bewijzen die ons onaangenaam zou kunnen zijn: men behandelt ons, zooals wij behandeld wenschen te worden: we haten de waarheid en men verbergt haar voor ons; we willen gevleid worden, men vleit

ons, we willen bedrogen zijn, men bedriegt ons.' (100). Hoe hooger iemand op de maatschappelijke ladder staat, hoe minder hij de waarheid te weten komt: men vreest menschen van wie men afhangt, of die ons gunsten zouden kunnen schenken, te mishagen: 'Een vorst kan heel Europa ten spot zijn en hij alleen weet er niets van.' (100). De heele samenleving is op zulk onderling bedrog gegrondvest en weinig vriendschapsbanden zouden bestaanbaar blijken, wanneer ieder wist wat zijn vriend in zijn afwezigheid, in alle oprechtheid, van hem zeide. 'De mensch leeft dus in vermomming, leugen en huichelarij, zoo wel wat hemzelven als anderen betreft. Hij wil de waarheid niet hooren en hij vermijdt het die aan anderen te zeggen; en al die neigingen zoo ver van recht en rede verwijderd, vinden hun natuurlijken oorsprong in zijn hart.' (100). 'Ik houd het voor zeker dat, indien alle menschen wisten wat de een van den ander zegt, er geen vier vrienden op de wereld zouden overblijven.' (101). Nog andere valstrikken spant de eigenliefde ons. Als wij bijv. ontdekken, dat we een of andere ondeugd met een groot man gemeen hebben, dan gevoelen we ons zéér gevleid en we verbeelden ons, dat we daardoor boven de gewone menschheid verheven zijn: we vergeten, dat het juist hunne gebreken zijn die groote mannen aan het gros der menschheid bindt; al staan zij nóg zoo hoog, zij hebben toch ook hun feilen, waardoor zij zich aan de gewone stervelingen verwant toonen: 'zij zijn grooter dan wij, omdat hun hoofden boven de onze uitsteken, maar hun voeten staan even laag.' (103). Behalve de *verbeelding*, de *gewoonte* en de *eigenliefde*, zijn er nog tallooze bedriegende machten, die ons belagen. Het is moeielijk om iets aan iemands oordeel te onderwerpen, zonder van te voren onwillekeurig dat oordeel te beïnvloeden. Als men bijv. zegt: 'ik vind dat mooi

en hoe denkt gij er over?' dan loopt men kans dat degeen die ondervraagd wordt, òf wel uit volgzaamheid antwoordt: 'ik vind het óók mooi,' of juist tot tegenspraak geprikkeld, zegt: 'ik vind het leelijk.' Wij doen beter, als wij een vraag stellen, er niet onze eigen meening bij te voegen, maar ook ons stilzwijgen kan op verschillende wijzen worden uitgelegd; zelfs onze gelaatsuitdrukking en onze toon kunnen onze gevoelens verraden en aldus kan ons oordeel door suggestie vertroebeld worden. (105). Dat oordeel, waaraan we zoo hechten, is niet standvastig: wij denken nooit tweemaal precies op dezelfde manier over iets. 'Ik kan over mijn werk niet oordeelen als ik er aan bezig ben; ik moet doen als de schilders en er een eind van af gaan staan; maar niet te ver. Hoe ver dan? Raad eens!' (114). Onze gevoelens zijn even wisselvallig als onze meeningen. 'De tijd heelt smarten en legt oneenigheden bij, omdat de mensch verandert.' (122). 'Hij heeft die vrouw niet meer lief, die hij tien jaar geleden lief had. Ik wil het wel gelooven: zij is niet meer dezelfde en hij óók niet. Hij was jong en zij ook; nu is zij heel anders. Misschien zou hij haar nog liefhebben zooals zij vroeger was.' (123).

Aldus toont Pascal ons aan, hoe de mensch, wanneer hij aan zichzelven wordt overgelaten, geen enkel steunpunt heeft: alles ontglipt aan zijne handen; niets is standvastig: noch de rechter, noch het te rechten voorwerp, de dingen veranderen van oogenblik tot oogenblik, de mensch zelf verschilt heden van wat hij gisteren was en morgen zal hij weder geheel anders zijn. Wáár moet hij zich dan aan vastklampen? Zich vredig neervlijen op het zachte hoofdkussen van het niet weten? Die raad van den ouden Montaigne, moest den schrijver der *Pensées* al heel belachelijk toeschijnen. Hebben ten allen tijde de menschen het niet vruchteloos trachten te doen en is het hun ooit gelukt in hun onwetend-

heid te berusten? Pascal zag te goed in, dat onze geest behoefte heeft aan zekerheid en slechts zeer weinigen kunnen leven zonder zich vragen te stellen. Diep voelde hij de tragedie van ons bestaan. Wie heeft zichzelven kunnen ontvlieden, wie heeft nooit in wanhoop de levensraadselen overpeinsd?

Deze bedenkingen hebben Pascal zijn vermaarde theorie over *de afleiding* (waartoe wij nu genaderd zijn) ingegeven. Hij is n.l. tot de overtuiging gekomen, dat alle ongerief en moeilijkheden die de menschen zich op den hals halen, alleen dáár uit voortkomen, dat zij niet rustig in een kamer kunnen blijven. Als wij de kunst verstonden om met genoegen thuis te zitten, en daarbij genoeg geld hadden om in ons onderhoud te voorzien, dan zouden wij niet zoo snakken naar reizen en trekken, naar allerlei bezigheden en verzetjes. En waarom hebben wij zooveel afleiding noodig? Omdat wij er tegenop zien aan onze overpeinzingen te worden overgelaten en wij zijn daar zoo bang voor juist omdat wij niet kunnen berusten in onze onkunde en omdat de gedachte aan het wisselvallige en raadselachtige van ons bestaan ons tot een kwelling wordt, zoodra wij den tijd tot nadenken hebben. Altijd weer kloppen wij aan de Poort van het Onbekende, altijd weer is het bewustzijn van onze onmacht en onwetendheid ons tot een schrijnend leed. (139). ‘Het eenige wat ons troost in onze ellende, is de afleiding en toch is zij de grootste onzer ellenden.’ (171). ‘Daar de menschen geen middel wisten tegen den dood, de ellende en de onwetendheid, hebben zij zich verbeeld dat ze gelukkiger zouden zijn, door er niet aan te denken.’ (168). Wij trachten allen aan onszelven te ontvluchten: ‘daarom houden de menschen zooveel van luidruchtigheid en drukte; daarom is gevangenisstraf zoo'n afschuwelijke kwelling, daarom is het genot van de eenzaamheid zoo iets onbegrijpelijks....

Zoo gaat het heele leven voorbij: men zoekt rust door het bestrijden van eenige moeielijkheden, en als men ze overwonnen heeft wordt de rust onverdragelijk.... Zóó ongelukkig is de mensch, dat hij zich verdrietig zou voelen zelfs zonder een bepaalde aanleiding tot verdriet, alleen al door zijn natuurlijken aanleg.... en hij is tegelijk zóó lichtzinnig, dat de minste kleinigheid, bijv. een billard en een bal die hij voortbeweegt voldoende zijn om hem afleiding te bezorgen.... Iemand brengt zijn dagen zonder verveling door, met elken dag een weinig te spelen. Geef hem elken morgen het geld dat hij iederen dag kan winnen, op voorwaarde dat hij niet meer speelt: gij maakt hem ongelukkig... Hoe komt het dat deze man, die weinige maanden geleden zijn eenigen zoon verloor, en die, door processen en geschillen overstelpt, van morgen zoo van streek was, er nu niet meer aan denkt? Verwonder u daar niet over: hij is geheel en al bezig te kijken waar dat wilde zwijn heen zal gaan, dat de honden met zooveel drift al zes uur lang vervolgen. Er is niet meer noodig. Als men van een mensch, hoe bedroefd hij ook zij, gedaan kan krijgen dat hij eenige afleiding zoekt, dan is hij gedurende dien tijd gelukkig. En hoe gelukkig iemand ook zij, als hij geen afleiding heeft, of niet vervuld is van den een of anderen hartstocht, of van een verzetje, waardoor de verveling verhinderd wordt hem te bekruipen, dan zal hij weldra knorrig en ongelukkig zijn.... Let eens op! wat is het anders, opperintendant, kanselier, eerste president te zijn, dan in de gelegenheid te verkeeren dat, van 's morgens vroeg af, drommen lieden tot hen komen om hun geen uur van den dag den tijd te laten aan zichzelven te denken. En vervallen zij in ongenade en worden zij naar hunne landgoederen teruggestuurd, waar het hun noch aan vermogen, noch aan bedienden... ontbreekt, dan is het onvermijdelijk dat zij zich

rampzalig en verlaten gevoelen, omdat niemand hen belet aan zich zelven te denken.... De koning is omgeven van lieden die op niets anders bedacht zijn, dan om hem afleiding te verschaffen en hem te verhinderen zich aan zijn eigen gedachten over te leveren. Want koning of niet, hij is ongelukkig als hij aan zichzelven denkt.' (139). Men doet de menschen geen dienst met hen aan hunne drukke bezigheden te ontrukken, 'want dan zouden zij denken aan hetgeen zij zijn, vanwaar zij komen en waar zij heengaan.' (143). 'Niets is zoo onverdragelijk voor een mensch, als in volkomen rust te zijn, zonder harstochten, zonder zaken, zonder afleiding, zonder inspanning. Dan voelt hij zijn nietigheid, zijn verlatenheid, zijn beperktheid, zijn afhankelijkheid, zijn onmacht, zijn ledigheid. Dadelijk zullen uit de diepte van zijn ziel verveling, somberheid, droefheid, hartzeer, spijtigheid en wanhoop oprijzen.' (131).

Pascal's gedachten over de *afleiding* zijn voorzeker suggestief: wij vinden er een kern van waarheid in, maar toch moeten wij niet verblind zijn voor den paradoxalen kant van zijn betoog. Maken eenzaamheid en werkeloosheid ons alléén zwaarmoedig, omdat de gedachten aan het armzalige van ons menschen bestaan ons dan bekruipen? Ik geloof het niet. Wij zijn geschapen voor de samenleving en om te handelen en bezig te zijn; onze hersens hebben behoefte aan indrukken van buiten. Als wij in langdurige rust en afzondering verwijlen, blijven vele faculteiten van onze psyche werkeloos, waaruit een natuurlijk gevoel van onbevredigdheid en misnoegen voortkomt. Spreekt uit Pascal's theorieën ook niet een zekere minachting voor afleiding in het algemeen? En is er geen hooger soort van geestesontspanning dan waarmee hij rekening schijnt te houden? Ik heb reeds aangetoond dat hij, hoewel hij zelf als schrijver een groot artiest was, niet zeer gevoelig bleek te zijn

voor kunst en de eigenschap om van het schoone te genieten miste of veeleer, onder invloed van het jansenisme, onderdrukte. In zijn oogen waren dicht- en schilderkunst, tooneelvoorstellingen en romans, ijdele vermaken: hij schijnt geen onderscheid te hebben gezien tusschen een vertooning van acrobaten en een treurspel van Racine. Men zou kunnen opmerken dat hij zelf een heele verzameling gedachten, die tot het domein der aesthetica behooren, heeft nagelaten: over wat men onder een goeden stijl verstaan moet, over de norm van schoonheid die wij in ons dragen over goeden smaak, enz. Maar hij zou stellig antwoorden, dat de schoonheid in het algemeen, slechts een middel en geen doel op zichzelf mag zijn; het schoone kan en moet zich in dienst van het heilige stellen, maar zoodra de kunst er toe bijdraagt om de menschen aan de beschouwing van het goddelijke en van hun eigen nietigheid te onttrekken, is zij niets anders meer dan een minderwaardig tijdverdrijf.

Ook verbaast het ons, dat Pascal intellectueelen arbeid en alle mogelijke ambtelijke bezigheden, eveneens als loutere ‘afleidingen’ schijnt te minachten. Zoolang wij niet om den broode werken, ziet hij in de inspanning, die wij ons getroosten, niets dan steeds dienzelfden drang om aan ons rampzalig *ik* te ontvluchten. ‘Let eens op, wat is het anders, opperintendant, kanselier, eerste president te zijn,’ hebben wij hem hooren vragen, ‘dan in de gelegenheid te verkeeren, dat van 's morgens vroeg af, drommen lieden tot hen komen, om hun geen uur van den dag den tijd te laten aan zichzelven te denken.’ - Is het waarlijk de behoefte om afleiding te zoeken, om met werk overstelpt te zijn, die hooge ambten benijdenswaardig maakt, en heeft onze wijsgeer niet de voldoening beseft die de gedachte geeft zich aan een groote taak

te wijden? Zou hij, de vermaarde wiskunstenaar en uitvinder, de zuivere vreugden die inspanning en hersenarbeid ons schenken, nooit gesmaakt hebben? Zou de liefde voor den arbeid niet van edeleren oorsprong zijn, dan Pascal wil doen voorkomen en zou het slechts een geneesmiddel tegen verveling en zwaarmoedigheid zijn dat de geleerde zoekt in zijn laboratorium en de magistraat in zijn kabinet? Kunsten en wetenschappen, komen er eenigszins berooid af in de *Pensées.* Schoonheid en geestesinspanning, geven voorzeker afleiding aan onze gedachten, maar hoe verheffend werken dergelijke afleidingen niet op ons menschenbestaan en al zal Pascal wel een verschil hebben erkend tusschen hoogere en lagere soorten van ontspanning, toch hadden wij dit gaarne met nadruk zien uitgesproken. Wij moeten echter niet vergeten, dat ook de fragmenten over de vermaken slechts losse aanteekeningen zijn, die hij later nader uitgewerkt en misschien gewijzigd zou hebben.

Ik gun mij het genoegen om, als tegenhanger van Pascal's betoog, een zinsnede te plaatsen van Saint François de Sales, wiens oogen juist zoo openstonden voor schoonheid en die geestelijke inspanning niet alleen als een tijdverdrijf, maar als een vreugde op zichzelf beschouwde. ‘Zooals werklieden, die edelsteenen graveeren en slijpen, wanneer hun blik, na lang staren op hun fijnen arbeid, vermoeid is, gaarne een of andere schoone smaragd vóór zich houden, opdat zij er af en toe naar kijkende, zich in het groen van dien steen verlustigen kunnen en op deze wijze hun pijnlijke oogen tot rust komen, zoo ook heb ik, onder alle beslommeringen van mijn werkkring dóór, steeds plannetjes in mijn hoofd, om een of ander godvruchtig geschrift samen te stellen en daar verdiep ik mij dan in zoodra ik kan,

om zoodoende mijn geest op te beuren en te ontspannen.'[1)]

Naast het paradoxale, is er echter een groot deel van waarheid in Pascal's bewering, dat alle moeielijkheden die wij ons op den hals halen, alleen voortkomen uit het feit dat wij niet rustig in een kamer kunnen blijven. Inderdaad, wie van ons kan eenzaamheid verdragen zonder zwaarmoedig te worden? Wie van ons gevoelt geen behoefte af en toe op reis te gaan, niet alleen om zich den geest te verrijken met nieuwe indrukken, maar vooral om de eentonigheid van het dagelijksch leven te ontloopen? En waarom vreezen wij eentonigheid? Omdat eentonigheid het begrip somberheid inhoudt: wij zoeken afleiding voor de somberheid van het dagelijksch leven. Waarom worden bioscopen, café's enz. steeds zoo druk bezocht, wanneer het niet is om aan ons zelf te ontvluchten en gedurende eenige oogenblikken het leven te vergeten? Onze gedachten stemmen ons spoedig droefgeestig: zij dwingen ons steeds om ons bezig te houden met het *waarom* der dingen. Hoe vele menschen leven voort in jagende activiteit en kunnen niet, zonder in verveling te vervallen, één uur met zichzelf alleen zijn! Verveling zou niet bestaan, als de gedachten van den mensch niet van nature droefgeestig waren.

De rust, zegt Pascal, voortbouwend op zijn theorie, is ons zóó onverdragelijk, dat zelfs een lang begeerd geluk, wanneer we het eenmaal bereikt hebben, ons op den duur niet meer bevredigt: 'wij zoeken nooit de dingen zelf, het is ons om het zoeken alléén te doen.' (135). Lieden, die van dierengevechten houden, verbeelden zich dat zij vooral belang stellen in de beslissing er van; maar dat is niet zoo: het zien van den strijd alleen is een genoegen en niet

1) St. François de Sales, *Traité de l'Amour de Dieu. Préface.*

de eindoverwinning: daar hebben wij gauw genoeg van. En zoo gaat het als wij spelletjes doen, of als we naar de waarheid zoeken; het winnen of vinden op zichzelf voldoet ons minder dan het streven. In een comedievoorstelling vinden wij tooneelen, waar alle personen tevreden en gelukig zijn, vervelend en die waar uitersten van slechtheid of wreedheid afgebeeld worden, weerzinwekkend. Het aanschouwen van een conflict van hartstochten behaagt ons, zoolang het een conflict blijft, maar als er één begint te overheerschen, stuit het ons als ruw geweld. (135). Diezelfde afkeer van rust maakt, dat wij nooit met het heden genoegen nemen. 'Wij loopen de toekomst vooruit, alsof zij te langzaam kwam, alsof wij haren loop wilden bespoedigen; of wij roepen het verleden terug om het, als te haastig, tegen te houden; wij zijn zóó onvoorzichtig, dat wij ronddwalen in tijden die de onze niet zijn en niet denken aan het oogenblik dat ons werkelijk toebehoort, en zóó lichtzinnig, dat wij terugdenken aan den tijd die niet meer is en onnadenkend het heden, dat alléén werkelijkheid is, ontvluchten. Dat komt omdat het heden gewoonlijk onaangenaam is. Wij verbergen het voor ons zelven omdat het ons bedroeft en als het wèl aangenaam is, dan spijt het ons dat wij het zien verdwijnen. Laat ieder zijn gedachten peilen en hij zal zien dat zij altijd vervuld zijn van het verleden en de toekomst. Zelden denken wij aan het tegenwoordige en àls wij het doen, dan is het alleen om er licht aan te ontleenen tot regeling van de toekomst. Het tegenwoordige is nooit ons doel: het verleden en het tegenwoordige zijn voor ons middelen; alleen de toekomst is ons doel. Aldus leven we eigenlijk nooit, maar hopen te leven; en daar wij ons altijd voorbereiden om gelukkig te worden, is het onvermijdelijk, dat wij het nooit zijn.' (172).

Om kort te gaan, Pascal's pessimisme - zooals het zich in de tweede paragraaf der *Pensées* openbaart - ziet in het leven slechts een voortdurende ontgoocheling. Wij spreken hoogmoedig over ons verstand en onze wetenschap, maar wat zijn zij eigenlijk waard? In de onmetelijkheid der schepping, bekleeden wij menschen een nietig plaatsje, tusschen het eindeloos groote en het eindeloos kleine, die wij niet kunnen bevatten. De beide uitersten gaan ons begrip te boven; wij zien slechts het verband der dingen, maar de oorzaken ontgaan ons. En als wij ons afwenden van de verschijnselen-wereld om ons heen en ons zelven beschouwen, dan begrijpen wij nog beter, hoe beperkt wij zijn. Dan zien wij hoe wij een prooi zijn van bedriegende machten: van de verbeelding, die ons gezond verstand doet schipbreuk lijden, van onze hartstochten, die met alle rede spotten, van de gewoonte, die de meest willekeurige gebruiken wettigt. Wij willen alles verstandelijk beoordeelen, maar hoe kan ons inzicht eenige waarde hebben als onze ikheid nooit hetzelfde blijft en van oogenblik tot oogenblik verandert? Ons verstand zoekt naar waarheid en vindt slechts ondoordringbare geheimenissen, ons hart haakt naar geluk, maar wij weten het niet vast te houden als het ons bereikt heeft. De tragedie van ons menschenleven is, dat wij steeds hunkerend uitzien naar een doel, een eindpunt maar zoodra wij meenen het genaderd te zijn, wenden wij er ons, in onze eeuwige onrust, van af en steeds opnieuw zoeken wij het water, dat nooit onzen dorst vermag te lesschen. Waar alles om ons heen wegvliet of ineenstort, sluiten wij de oogen, om niet tot wanhoop te vervallen. Wij hopen in afleiding van allerlei aard ons armzalig bestaan te vergeten, maar onze vermaken en bezigheden zijn van voorbijgaanden aard, evenals alle dingen en ook zij brengen ons slechts teleurstel-

ling. Wij loopen zorgeloos in den afgrond, nadat we iets vóór hem geplaatst hebben om hem niet te zien.' (183). 'Salomon en Job hebben de menschelijke ellende het best begrepen en beschreven: de een was de gelukkigste, de ander de ongelukkigste der stervelingen: de een kende door ervaring het denkbeeldige van alle genoegens, de andere de werkelijkheid van het leed.' (174). 'Zóó ongelukkig zijn we, dat we iets alléén prettig vinden, op voorwaarde dat wij boos worden als het ons mislukt.... Als iemand het geheim uitvond, om zich over iets goeds te verheugen, zonder spijt te hebben wanneer het tegenovergestelde gebeurde, zou hij de levenskunst verstaan.' (181). Niet alleen elk mensch afzonderlijk, maar het geheele menschdom, is de speelbal van ongekende machten; de heele geschiedenis is een aaneenschakeling van wisselvallige gebeurtenissen. Hiervan geeft Pascal twee karakteristieke voorbeelden, waarmee ik mijne bespreking der tweede sectie wil besluiten. 'Cromwell was op het punt de gansche christenheid te verwoesten; de koninklijke familie ware ten allen tijde verloren en de zijne machtig geweest, als niet een korreltje zand in zijn blaas was gekomen. Zelfs Rome zou voor hem zijn gaan sidderen, maar nu dat korreltje zich dáár plaatste, is hij gestorven, werd zijn familie vernederd, kwam alles tot rust en werd de koning op zijn troon hersteld.' (176). Een kortstondige passie kan een koninkrijk doen wankelen: 'Ware de neus van Cleopatra korter geweest, heel het aangezicht van de aarde zou er door zijn veranderd.' (162).

III
Over de noodzakelijkheid om God te zoeken en te ‘wedden’ dat hij bestaat

In de derde sectie vinden wij het zonderlinge argument, dat zoovele pennen in beweging heeft gebracht en waarmee Pascal zich voorstelde de goddeloosheid te kunnen bestrijden: de vermaarde Weddenschap. Overtuiging achtte hij een beter middel om den ongeloovige tot inkeer te brengen, dan dwang. Hij heeft schoone woorden over de verdraagzaamheid gezegd, die in dat tijdperk van ketterjacht niet anders dan heilzaam konden zijn.

‘God, die in alles den zachtsten weg zoekt, wenscht dat de godsdienstigheid in onzen *geest* dringt door argumenten en in ons *hart* door de genade. Maar hem in den geest en in het hart te willen brengen door geweld en bedreigingen, dat is niet geloof, maar schrik verwekken.’ (185). Gedachte 187, schetst ons in groote lijnen het plan dat Pascal waarschijnlijk gevolgd zou hebben in de bekeeringsmethode, die zijn *Apologie* zou hebben moeten bevatten. Om het ongeloof te ontwortelen ‘moet men beginnen met aan te toonen, dat godsdienst niet tegenstrijdig is aan onze rede, dat hij achtenswaardig is, er eerbied voor opwekken, hem vervolgens als begeerlijk doen kennen, maken dat goede menschen hopen dat hij

de ware is, en daarna bewijzen dàt hij het is.' (187). Is Pascal, in de aanteekeningen die hij heeft nagelaten, er werkelijk in geslaagd, om dit alles aan te toonen? Hij heeft inderdaad doen zien dat het geloof niet onvereenigbaar is met de rede, hij boezemt er ons ontzag voor in, maar heeft hij zijn leer ook begeerlijk weten te maken? Het is het gestrenge jansenisme dat hij predikt, volgens hetwelk, 'de heiligsten onder ons altijd in vrees en siddering moeten leven, omdat God alléén de grootheid en het aantal van onze zonden kent en niemand weet of hij liefde of wrake verdient.'[1)] De kracht zijner *Apologie* ligt elders. Niet omdat die gestrenge leer zoo aantrekkelijk was, hebben de *Pensées* zulk een diepgaanden invloed uitgeoefend, maar veeleer door de psychologische bewijzen die hij gevonden heeft om aan te toonen dat alléén het Christendom de oplossing geeft van het raadsel der menschelijke natuur.

Wij zoeken dus door afleiding te ontvluchten aan de kwellende vragen die steeds weer voor ons oprijzen. 'Toch is de onsterfelijkheid der ziel van zóó groot gewicht voor ons, dat wij van alle gevoel verstoken moeten zijn om niet te willen weten wat daar van is' (194). Alleen een goddelooze is tot zulk een onverschilligheid in staat. Pascal voert een ongeloovige ten tooneele en nadat hij hem zijn standpunt heeft laten toelichten, wederlegt hij hem. Ziehier het betoog, dat hij den vrijdenker in den mond geeft. Het is wederom in wonderschoon proza gesteld: 'Ik weet niet, wie mij in de wereld gebracht heeft, noch wat de wereld is, of wat ik zelf ben; ik verkeer in schrikkelijke onwetendheid omtrent alle dingen. Ik weet niet wat mijn lichaam is, noch wat mijn zintuigen zijn, noch wat mijn ziel en dat gedeelte

1) Pascal, *Les Provinciales*, Vierde Brief.

van mijzelf is, dat denkt wat ik zeg, dat over àlles nadenkt en ook over zichzelf, en zich evenmin als het overige kent. Ik zie die schrikwekkende ruimten van het heelal, die mij omsluiten en voel mij gebonden aan een plek in die wijde uitgestrektheid, zonder dat ik weet waarom ik hier en niet ginds geplaatst ben, noch waarom die korte tijd, die mij geschonken is om te leven, mij juist op dit, en niet op een ander oogenblik is toegewezen, in de eeuwigheid die mij voorafgaat en die mij volgt. Ik zie van alle kanten niets dan oneindigheden, die mij omsluiten als een atoom en als een schaduw die slechts een oogenblik duurt en niet wederkeert. Al wat ik weet is dat ik weldra moet sterven, maar wat ik het minste begrijp is juist die dood, dien ik niet vermijden kan. Evenmin als ik weet, vanwaar ik kom, weet ik waarheen ik ga, en ik weet alleen, dat, als ik deze wereld verlaat, ik voor immer in het niet val, of in de handen van een vertoornden God, zonder te weten welke van die twee toestanden voor eeuwig mijn lot zal zijn. Zoo is het met mij gesteld: ik ben vol zwakheid en onzekerheid. En uit dit alles besluit ik, dat ik alle dagen van mijn leven moet laten voorbijgaan, zonder er ooit over te denken mij af te vragen wat er met mij zal gebeuren. Misschien zou ik eenig licht kunnen vinden tusschen al mijn twijfelingen, maar ik heb er de moeite niet voor over en wil geen stap doen om het te zoeken. En dan wil ik, zonder voorzorgen te nemen en zonder vrees, een zoo groote gebeurtenis tegemoet gaan, en daarna, terwijl ik met verachting zal neerzien op anderen, die zich aftobben met deze vragen, mij willoos naar den dood laten geleiden, in onzekerheid of de eeuwigheid mijn deel zal zijn.' - 'Wie,' vraagt Pascal, 'zou wenschen iemand, die aldus spreekt tot vriend te hebben?' (194). Alleen de verstokte vrijdenker, kan met zooveel zorgeloosheid den dood tegemoet gaan. De

schrijver der *Pensées* heeft woorden van een sombere schoonheid aan de doodsgedachte gewijd. ‘Men hoeft niet zeer verheven van ziel te zijn, om te begrijpen.... dat de dood, die ons elk oogenblik bedreigt, ons onvermijdelijk, binnen enkele jaren, in de vreeselijke noodzakelijkheid brengt om voor eeuwig vernietigd of rampzalig te zijn. Er is niets zoo wezenlijk als dit en niets is zoo angstwekkend. Laten we maar zoo dapper doen als we willen: daar komt het einde, dat zelfs het schoonste leven ter wereld wacht.’ (194). ‘Het laatste bedrijf is bloedig, hoe schoon de comedie overigens ook zij: men werpt een schop aarde op een hoofd en dan is alles uit.’ (210). ‘Het is mij goed, dat men niet in de theorie van Copernicus doordringt, maar hierin: Het is voor het geheele leven van belang om te weten of de ziel sterfelijk of onsterfelijk is.’ (218). Een zonderlinge tegenstrijdigheid in de menschen verbaast Pascal: ‘diezelfde man die zooveel dagen en nachten in woede en wanhoop doorbrengt omdat hij een ambt verloren, of een denkbeeldige beleediging ondergaan heeft, weet, zonder dat het hem verontrust of aandoet, dat hij àlles door den dood gaat verliezen.’ (194). Velen lijden in stilte door hun twijfel, maar uit hoogmoed toonen zij zich onverschillig. Waarom schamen zij zich voor hun innerlijken strijd? ‘Niets is lafhartiger dan den dappere te willen spelen tegenover God.’ (194). Het is alweer de verbeelding die meewerkt aan onze verblinding: zij maakt dat we gewoonlijk meer vervuld zijn met het aardsche, dan met het bovenaardsche. ‘Onze verbeelding vergroot dusdanig het heden, door er steeds mee bezield te zijn, en verkleint zóó zeer de eeuwigheid, door er niet over te denken, dat wij van de eeuwigheid een niets en van het niets een eeuwigheid maken; en dit alles wortelt zoo diep in ons, dat onze rede er ons niet tegen kan wapenen.’

(195, variant). Maar al zoeken wij ook vergetelheid en afleiding, wij ontkomen niet aan den kwellenden angst die ons blijft belagen. ‘Men denke zich een aantal geketende lieden, allen ter dood veroordeeld, waarvan elken dag eenige vermoord worden, in het bijzijn der anderen, zoodat zij die overblijven, hun lot kennen door dat van huns gelijken te aanschouwen, en terwijl zij elkaar met smart en zonder hoop aanzien, wachten zij hun beurt af. Dat is het beeld van het menschelijk lot.’ (199).

Na aldus de dwaasheid der onnadenkende menschen te hebben aangetoond, noodigt Pascal ons uit om met hem het groote levensraadsel te overpeinzen. Wat is de zin, het doel van ons bestaan? Is er een God of niet? Dit is de groote vraag, die alle andere in zich sluit. Twee hoofdargumenten moeten den ongeloovige tot het bestaan van God doen besluiten. Waarom, zegt Pascal's fictieve twijfelaar, zou ik zoeken, als ik toch overtuigd ben, dat het vruchteloos is; ‘als ik niets in de natuur zag, dat op het bestaan van God wees, zou ik besluiten dat er geen God was; zag ik overal kenteekenen van een Schepper, dan zou ik vrede vinden in het geloof. Maar, daar ik te veel zie om te ontkennen en te weinig om zekerheid te hebben, ben ik in een beklagenswaardigen toestand, waarin ik honderdmaal gewenscht heb dat, als God de wereld bestiert, het duidelijk zichtbaar ware.... dat de natuur mij alles of niets zou openbaren, opdat ik zou weten, welke zijde ik moest kiezen[1].’ (229). Deze bekentenis verwacht Pascal en hij heeft zijn antwoord gereed. Hij neemt voor een oogenblik aan, dat het even onbegrijpelijk is dat God is, of niet is, dat de ziel àl of niet met het

1) “Pourquoi laisser notre misère - Rêver et deviner un Dieu? - Le doute a désolé la terre; - Nous en voyons trop ou trop peu.” (A. de Musset, *Espoir en Dieu.*)

lichaam vereenigd is, dat de wereld geschapen of niet geschapen is door een God, dat de erfzonde bestaat of niet bestaat: hij neemt aan dat al die stellingen elkaar in evenwicht houden. Daarna overweegt hij de waarde van die beschouwing. Wij kunnen ons het bestaan van een eindeloos Wezen niet voorstellen, noch van een ziel, verbonden aan een stoffelijk lichaam, noch de schepping van een wereld uit het Niet. Dat alles lijkt ons onmogelijk. Maar daar tegenover staan feiten, die alleen maar verklaard kunnen worden, als men het bestaan van een de wereld leidend Opperwezen, van een onstoffelijke ziel enz. aanneemt. De feiten nu, hebben grooter waarde dan de abstracte rede. Wij kunnen ons bijv. ondeelbaarheid in het oneindige niet voorstellen, maar niettemin is zij een feit. ‘Gelooft gij dat God onmogelijk oneindig en zonder deelen kan zijn?’ vraagt Pascal den twijfelaar. - ‘Ja,’ antwoordt deze. - ‘Dan zal ik u iets laten zien dat oneindig en ondeelbaar is, n.l. een punt dat zich overal, met oneindige snelheid beweegt; want het is één op alle plaatsen en geheel en al op elke plaats.’ (230, 231). Hoewel wij het ons niet kunnen voorstellen, kan het toch bestaan; de oneindigheden van het groote en het kleine bestaan objectief, hoewel onze rede ze niet bevatten kan. Dit doet ons inzien, dat ook tallooze andere, schijnbaar onmogelijke dingen, als de onsterfelijkheid der ziel, de vereeniging van geest en stof, enz. mogelijk zijn al kennen en begrijpen wij ze nog niet.

Pascal's volgende argument is dat van de ‘weddenschap’, een argument dat veel aanstoot heeft gegeven en zelfs door den niet zeer vromen Voltaire eenigszins onwelvoegelijk en kinderachtig werd geacht. Het komt hierop neer: Bestaat God of bestaat Hij niet? Men moet kiezen. Laten wij aannemen, dat het even onzeker is dat Hij is of niet is. Nu wij toch een keus

moeten deon, laten wij dan kiezen wat het voordeeligst voor ons is, laten we dus wedden vóór het bestaan van God, want daardoor wagen we weinig en kunnen we alles winnen. Om het Oneindige te verkrijgen, zetten wij slechts het eindige op hetspel. Laten we dus zonder aarzeling wedden dat God bestaat. - Als jong wiskunstenaar had Pascal zich veel met kansberekeningen van het hasardspel beziggehouden en als apologeet van het christendom, trachtte hij zijne theorieën dienomtrent in het domein van den godsdienst toe te passen en den ongeloovige door een waarschijnlijkheidsrekening de voordeelen van het geloof te doen inzien. Ik laat hier gedeelten van den bekenden dialoog in vertaling volgen: hij is een sprekend voorbeeld van Pascal's dialektiek, van zijn ‘vlammende wiskunde’, zooals Victor Cousin het noemde. De toon is levendig en vol hartstocht; het is alsof hij in werkelijkheid een tegenstander het hoofd biedt, hij brengt hem in het nauw, hij houdt hem vast en dwingt hem tot luisteren. ‘Laten wij dus dit punt onderzoeken en zeggen: God bestaat of Hij bestaat niet. Maar naar welken kant zullen wij overhellen? De rede kan hier niets bepalen; een eindelooze chaos scheidt ons. Aan het uiterste einde van dien eindeloozen afstand wordt een spel gespeeld waarvan de uitkomst kruis of munt zal zijn. Wat wedt gij? Met uw verstand kunt gij u voor het één noch voor het ander verklaren; met uw verstand kunt gij geen van beide verdedigen. Beschuldig hen die een keus deden dus niet van dwaling, want gij weet er niets van.’ - ‘Neen, maar ik keur af, niet dat zij *deze* maar dat zij *een* keus hebben gedaan, want omdat hij die kruis zegt en de ander (die munt zegt) een zelfde fout hebben begaan, dwalen zij beiden: het rechte is, om niet te wedden.’ - ‘Ja; maar wij moeten wedden; dat is niet willekeurig, gij zijt nu eenmaal in het schuitje. Wat zult gij dus nemen?

Laat ons zien. Nu gij toch kiezen moet, laat ons dan zien waar gij het minst belang bij hebt. Gij hebt twee dingen te verliezen: het ware en het goede, en twee dingen op het spel te zetten: uw verstand en uw wil, uw kennis en uw zaligheid; en uwe natuur heeft twee dingen te ontvlieden: dwaling en ellende. Uw verstand zal er niet erger door gekwetst worden als gij het een kiest boven het ander, nu gij noodzakelijk kiezen moet. Één punt is dus uitgemaakt. Maar uw zaligheid? Laten wij winst en verlies tegen elkaar opwegen en kruis kiezen: God bestaat. Laten wij die twee gevallen nagaan: als gij wint, wint gij alles; als gij verliest, verliest gij niets. Wed dus dat Hij bestaat en aarzel niet.' - 'Dat is opmerkelijk. Ja, wij moeten wedden; maar ik zet misschien te veel op het spel.' - 'Laat ons zien. Waar gelijke kans bestaat op winst en verlies, zoudt gij nog kunnen wedden, zoo gij niet méér te winnen hadt dan twee levens tegen een; maar indien er drie te winnen waren, zoudt gij moeten spelen (gij zijt immers in de noodzakelijkheid om te spelen) en gij zoudt onvoorzichtig zijn als gij, tot spelen genoodzaakt, uw leven niet op het spel zette om er drie te winnen, in een spel waar gelijke kans bestaat van winst en verlies. Maar er is een eeuwigheid van leven en geluk. En daar dit zoo is, zoudt gij nòg verstandig doen door één te wagen om twee te verkrijgen, ook al waren er oneindig veel kansen, en daaronder slechts één in uw voordeel, en gij zoudt verkeerd doen om, gedwongen tot spelen, te weigeren één leven tegen drie te wagen in een spel met oneindig veel kansen en daaronder één in uw voordeel, terwijl er een oneindigheid van oneindig gelukkig leven te winnen was. Maar er is hier een oneindigheid van oneindig gelukkig leven te winnen, één kans van winst tegen een eindig getal kansen van verlies, en wat gij op het spel zet is eindig. Dit beslist alles; overal waar

het oneindige is en waar niet oneindig veel kansen van verlies staan tegen de kans van winst, is wikken en wegen niet van pas; men moet alles op het spel zetten. En aldus, wanneer men nu eenmaal tot spelen verplicht is, zou het dwaasheid zijn, het leven liever te bewaren dan het te wagen met het vooruitzicht op de oneindige winst, die even zeker komt als het Niet te loor gaat. Want het dient tot niets, wanneer men zegt dat het onzeker is of men zal winnen en dat het zeker is dat men waagt en dat de oneindige afstand tusschen de *zekerheid* dat men zich aan verlies blootstelt en de *onzekerheid* van hetgeen men winnen zal, gelijk staat met het eindige goed dat men zeker waagt, voor het oneindige, dat onzeker is. Dat is niet zoo. Elke speler waagt met zekerheid, onzeker of hij winnen zal; en toch waagt hij met zekerheid het eindige, onzeker of hij het eindige winnen zal, zonder dat men hem van dwaasheid kan betichten. Er is geen oneindige afstand tusschen deze zekerheid van hetgeen men waagt en de onzekerheid der winst: dat is verkeerd gezien. Er is in waarheid een oneindige afstand tusschen de zekerheid van winnen en de zekerheid van verliezen. Maar de onzekerheid van het winnen is geëvenredigd aan de zekerheid van hetgeen men waagt, volgens de evenredigheid der kansen van winst en verlies. En daardoor komt het dat, als van beide kanten de kans gelijk staat, de partij gelijk tegen gelijk moet gespeeld worden; en dan in plaats van oneindig ver er van verwijderd te zijn, weegt de zekerheid van zich aan verlies bloot te stellen òp tegen de onzekerheid van de winst. En ons betoog staat dus op een vasten grondslag, wanneer het eindige moet gewaagd worden in een spel, waarin gelijke kansen van winst en verlies zijn en het oneindige te winnen is. Dit is afdoende en zijn de menschen vatbaar voor eenige waarheid, dan moet het

voor deze zijn.' - 'Ik erken het en geef het toe. Maar is er dan nog geen middel om te zien wat er achter het spel schuilt?' - 'Ja, de Schrift, en het overige, enz.'[1] - 'Ja, maar mijne handen zijn gebonden en mijn mond is stom; men dwingt mij om te wedden, en ik ben niet vrij; men laat mij niet meer los en ik ben nu eenmaal zóó, dat ik niet gelooven kan. Wat wilt gij dan dat ik doen zal?' - 'Het is waar. Maar zie dan tenminste uw onmacht tot gelooven in, omdat uw verstand er u toe leidt en gij het toch niet kunt. Doe dus uw best, niet om u te overtuigen door het vermeerderen van bewijzen voor het bestaan van God, maar door het verminderen van uw hartstochten. Gij wilt tot het geloof komen, en gij kent den weg niet; gij wilt van het ongeloof genezen en gij vraagt er het middel voor? Leer van hen die, evenals gij, in den twijfel verstrikt zaten, en die nu al hun goed in de waagschaal stellen; het zijn lieden die den weg kennen, dien gij wilt volgen en die genezen zijn van het euvel waarvoor gij genezing zoekt. Volg de wijze waarop zij begonnen zijn: dat is door alles te doen alsof zij geloofden, door wijwater te nemen, missen te laten lezen enz. Dat zal u op een natuurlijke wijze doen gelooven en uw verstand afstompen.' - 'Maar daar ben ik juist bang voor.' - 'En waarom? Wat hebt gij te verliezen? Maar om u te toonen, dat dit de weg is die daarheen leidt, merk op dat dit juist uwe hartstochten zal verminderen, die uwe groote beletselen zijn.... Welk kwaad kan u overkomen wanneer gij deze keus doet? Gij zult dan geloovig,

1) Deze afgebroken zin en verschillende andere, haastig neergeschreven en daardoor niet altijd duidelijke of logisch gebouwde passages, wijzen er op dat ook dit fragment niet in dien vorm voor de *Apologie* bestemd was en Pascal voornemens was zijn betoog later uit te werken.

t.o. 80

Port Royal in vogelvlucht
Naar een gravure van N. Bocquet

rechtschapen, nederig dankbaar, weldadig, een waarachtig vriend en oprecht zijn. Inderdaad gij zult geen deel hebben aan verpestende vermaken, aan roem en aardsche genietingen; maar zult gij er geen andere hebben? Ik zeg u dat gij er in dit leven bij winnen zult en dat gij bij iedere schrede die gij op dien weg zult doen, zooveel zekerheid van winst en zoozeer de nietigheid van hetgeen gij inzet, zult zien, dat gij ten slotte zult erkennen voor een zekere, oneindige zaak eigenlijk niets te hebben op het spel gezet.' - 'O, dit betoog sleept mij mede, brengt mij in verrukking, enz.' - 'Indien dit betoog u behaagt en u vóórkomt krachtig te zijn, weet dan dat het gehouden is door een mensch, die zich er vóór en er na op de knieën geworpen heeft, om dat oneindig en ondeelbaar Wezen, aan wien hij zijn geheele wezen onderwerpt, te bidden dat Hij ook u aan zich onderwerpe, voor uw eigen heil en voor zijn eer en dat aldus de kracht zich pare aan deze zwakheid.' (233).

Het argument van de weddenschap, heeft talrijke commentaren uitgelokt. Het is niet geheel oorspronkelijk. Moderne critici hebben er op gewezen dat het, in ietwat anderen vorm, in de grijze oudheid, bij Plato en den Latijnschen apologeet Arnobus, voorkomt[1]. Men weet niet of Pascal het aan hen ontleend heeft, maar in verschillende preeken en stichtelijke boeken uit zijn tijd is een dergelijke stelling te vinden. Zij komt altijd hierop neer, dat zelfs al stonden de bewijzen vóór en tegen het bestaan van God tot elkaar in evenwicht, het méér in ons belang is om wèl, dan om niet te gelooven en wij dus onzen wil moeten dwingen om in te gaan. Pascal's originaliteit bestaat hierin, dat hij zijn stelling een streng wiskunstigen vorm heeft gegeven, die diepen indruk

1) Zie Ad. Hatzfeld, *Pascal*, Paris 1901 p. 264.

heeft gemaakt, vooral in de 17de eeuw. De groote redenaar, Bourdaloue en de moralist La Bruyère hebben het argument van hem overgenomen. Ook Leibniz bewonderde het ten zeerste en achtte het ‘een goed betoog’. Voltaire echter was van meening dat een weddenschap weinig paste bij zulk een ernstig onderwerp en dat bovendien ons belang om iets te gelooven geen bewijs is voor het bestaan ervan.[1)] Men heeft veel geredetwist over de logische waarde van de weddenschap en men heeft terecht aangetoond dat het argument alle kracht verliest, wanneer men de waarschijnlijkheid van een toekomstig leven voor zeer gering acht. Want dan zou het onverstandig zijn van alle aardsche goederen afstand te doen om iets heel onzekers, hoe groot het ook zij, te gewinnen. Zij die ernstig aan een hiernamaals twijfelen, zouden aldus redeneeren: één vogel in de hand is beter dan tien in de lucht: de aardsche genoegens zijn in mijn bereik, de hemelsche gelukzaligheid daarentegen zeer problematisch, het is dus in mijn belang te wedden dat er geen God is, en van het tegenwoordige te genieten. ‘Pascal's weddenschap’, schrijft de heer Strowski terecht, ‘heeft geen zin, of wel zij beteekent dit: de egoïste, van zijn geluk vervulde vrijdenker, zou bemerken, indien hij geen dwaas was, dat het algebra der genoegens hem de verplichting oplegt zijn voorzorgen te nemen tegen de mogelijkheden van een toekomstig leven. Om kort te gaan, door ons aan te toonen dat het beter is op rood dan op zwart in te zetten, overtuigt Pascal ons niet dat rood meer kans heeft dan zwart om uit te komen. Wij kunnen blijven denken dat de kansen voor rood oneindig zwak zijn. Pascal's weddenschap zal ons geen aasje geloof

1) Voor volledige overzicht van de commentaren op de weddenschap, zie Hatzfeld o.l. p. 265-67.

schenken.'[1] Hoe het ook zij, daar het argument oorspronkelijk van vorm en boeiend gesteld was, heeft men er méér gewicht aan gehecht dan hij zelf waarschijnlijk gewenscht zou hebben. In de schets van zijn *Apologie*, die hij zijn vrienden te Port Royal had voorgelegd, kwam die heele weddenschap zelfs niet voor, en later heeft hij haar slechts aangevoerd als één der middelen om den ongeloovige te bekeeren. Geheel ten onrechte hebben zekere vertolkers van den wijsgeer het befaamde argument als de hoofdschotel der *Pensées* voorgesteld.

Het is voornamelijk tegen de positivisten, tegen geesten verwant aan een Montaigne, die onverschilligheid als de eenige logische houding achtten ten opzichte van zoo iets onzekers als het hiernamaals, dat Pascal zich keerde. Gij bekommert u niet om het toekomstig leven, zeide hij tot hen, omdat gij er niets zekers van weet, maar weest dan ook consequent en bekommer er u dan óók niet over, wat gij de volgende week zult doen: gij weet niet eens of gij dan nog zult leven. Wat is er onzekerder dan de dag van morgen! Wat ondernemen wij niet, in volle onzekerheid over de uitkomst: zeereizen en veldslagen bijv. 'Het is niet zeker dat wij den dag van morgen zien, maar het is zeer zeker mogelijk dat wij hem niet zien. Van het geloof kunnen wij niet hetzelfde zeggen. Het is niet zeker dat het gegrond is, maar wie zou durven zeggen dat het zeer goed mogelijk is dat het niet gegrond is?' (234). - Juist zij die dit wèl durven volhouden, zullen niet door Pascal's redeneering bekeerd worden. Zijn weddenschap kan alleen hèn overtuigen... die reeds vooraf overtuigd zijn.

1) F. Strowski: *Pascal et son temps*, Hachette 1913 Tome III p. 279.

IV
Hoe men tot het geloof kan komen. Over het verstand en het gevoel

In de voorafgaande sectie heeft Pascal dus getracht, den twijfelaar te doen inzien, dat het in zijn belang is om te gelooven. In de nu volgende, de vierde, lezen wij op welke wijze de zoeker zijn geest en ziel moet voorbereiden, om het geloof te ontvangen. Er zijn volgens hem drie hulpmiddelen: het *verstand*, de *gewoonte* en de *ingeving* (245). Van deze drie is de laatste, de ingeving, de voornaamste. Zonder háár zijn de meest overtuigende redelijke bewijzen waardeloos; ons gevoel moet in de eerste plaats ontroerd zijn. De ware bekeerde zegt niet: ik *weet*, maar ik *geloof.* (248).

Het zou de *Verdediging van het Christelijk Geloof*, die Pascal zich voorstelde te schrijven, zeker niet aan originaliteit ontbroken hebben. De ‘weddenschap’, die koude, wiskunstige redeneering, leek hem zeer sterk toe, maar daarentegen versmaadde hij het argument, dat gewoonlijk zooveel vat op de menigte heeft en tot zooveel welsprekendheid aanleiding geeft: het Godsbestaan bewezen door het aanschouwen der natuur, een stelling die Rousseau bijv. op zulk een schitterende wijze ontwikkeld heeft in zijn *Geloofsbelijdenis van den Savoyaardschen Kapelaan.* Pascal verwierp het geliefde argument

der deïsten. Weliswaar gaf hij toe, dat de christen voelt en begrijpt hoe al het bestaande (de wijze regeling van het heelal, de loop der sterren, de vogels, de planten, het doelmatige in de heele natuur) wijst op het bestaan van een leidende Godheid, maar volgens hem, zal een vrijdenker dit niet zoo in het oog vallend vinden. Die zal slechts raadsels en duisternis in de natuur zien en dergelijke bewijzen voor héél zwak houden. In den Bijbel zullen we ze dan ook niet aantreffen. ‘Daar staat integendeel, dat God een verborgen God is en dat sinds de menschelijke natuur verdorven is, Hij ons aan een verblinding heeft overgelaten, waaruit wij niet dan door Jezus Christus geraken kunnen, buiten wien alle gemeenschap met God is opgeheven.’ (242). Aan verstandelijke argumenten hecht Pascal dus weinig waarde, maar de macht van de *gewoonte* is naar zijn meening een niet gering te schatten factor die het geloof helpt bevorderen, en ook hier geeft hij ons de gelegenheid zijn psychologischen blik te bewonderen. De menschen, aldus redeneert hij, laten zich meestal door hun gevoel en door de gewoonte leiden en pas in de laatste plaats door zuiver verstandelijke overwegingen. En dat is ook maar goed, want het verstand is dikwijls een slechte raadsman die ons maar al te vaak doet dwalen. Ons gevoel (we zouden ook kunnen zeggen onze intuïtie, ons instinct) boezemt meer vertrouwen in. Het openbaart ons de waarheden van het geloof en maakt dat wij de redelijke bewijzen ervan ontberen kunnen. Maar het kan gebeuren dat ons gevoel als 't ware vertroebeld is, dat wij willen gelooven en niet kunnen en ons hart ons niet de zekerheid schenkt die wij zoeken. Alles wat wij dan kunnen doen, is ons lichamelijk en geestelijk voor te bereiden om de goddelijke ingeving, die wij van noode hebben om te gelooven, deelachtig te worden. Tracht niet dit uitsluitend

te doen door bewijzen te verzamelen, maar dwing uwen wil, neem wijwater, laat missen lezen; doe alsof gij geloovig waart en gij zult het worden. (240, 246, 252). Hoe juist is hier Pascal's inzicht! Inderdaad, het is bekend genoeg dat bijv. een tooneelspeler, als hij een heftigen toorn moet uitbeelden, en de vuisten balt, zijn tanden klemt, zijn spieren spant, als hij in één woord zijn lichaam dwingt de drift na te bootsen, veelal den hartstocht, die hij wenscht voor te stellen, ook in werkelijkheid ondergaat. Eveneens zal het ons, wanneer wij het geloof zoeken en ons verstand blijft weerbarstig, tot groote hulp zijn de houding van den geloovige na te volgen en onze rede zal zich dan ten slotte gewonnen geven. De gewoonte brengt ons verder dan bewijzen, zij is meer waard dan de sterkste argumenten. ‘Ik zou dadelijk alle genoegens opgeven’, zeggen de twijfelaars, ‘als ik het geloof had.’ - ‘En ik,’ antwoordt Pascal, ‘ik zeg u, gij zoudt weldra het geloof hebben, indien gij uwe genoegens opgaaft. Waarlijk, het is aan u om te beginnen.’ (240). ‘Wij moeten onszelf niet verkeerd begrijpen: wij zijn *automaat* en geest tegelijk.’ (252). Eenmaal in beweging gebracht, blijft die automaat doorwerken, en zijn wij het geloof deelachtig geworden, dan blijft de gewoonte het onderhouden. In overeenstemming met diezelfde theorie, hecht Pascal aan de godsdienstige gebruiken en plechtigheden; zij zijn van ondergeschikt belang, maar moeten niet verwaarloosd worden. ‘Het is bijgeloovig om zijn hoop in de formaliteiten te stellen, maar het is hoogmoed om er zich niet aan te willen onderwerpen.’ (249). De bijgeloovigheden van het heidendom zijn populair, omdat zij op de verbeelding werken door veel uiterlijkheden, maar ontwikkelde menschen hebben daar niet genoeg aan: hen zou een zuiver innerlijke godsdienst beter bevredigen, maar daar zou het volk

weer niet mee tevreden zijn, want dat heeft behoefte aan een prikkel voor zijn verbeelding. Alleen de christelijke godsdienst- is voor iedereen geschikt, omdat hij zoowel het innerlijk gevoel, als onze verbeelding bevredigt; hij heft het volk op tot het beseffen van het innerlijke element en verootmoedigt den hooghartige, door van hem te eischen aan de ceremoniën deel te nemen: ‘want het volk moet den geest van de letter verstaan en de ontwikkelden moeten hun geest aan de letter onderwerpen’ (251). Pascal's gedachten over de macht der gewoonte zijn belangwekkend en zeer scherpzinnig. ‘De gewoonte’ zegt hij in *pensée* 252, ‘geeft ons de sterkste en meest afdoende bewijzen.... Wie heeft bewezen dat er morgen weer een dag zal komen, en dat wij sterven zullen?’ Niemand, maar wij zijn gewend om de dagen elkaar te zien opvolgen en onze naasten te zien sterven en daaruit maken wij de gevolgtrekking, dat het steeds zoo zal blijven gaan. De gewoonte kan ons van groot nut zijn: wanneer onze geest eenmaal een waarheid gevonden heeft, helpt de gewoonte ons, om van die waarheid overtuigd te blijven. Wij kunnen niet steeds opnieuw ons alle argumenten voor den geest halen, die ons eenmaal tot die waarheid gebracht hebben en altijd weer van voren af aan de zaak beredeneeren: dat zou te lastig zijn. De gewoonte moet ons helpen om ons op makkelijke wijze bij onze overtuiging te doen volharden: zonder dwang en zonder argumenten steunt zij ons geloof zóódanig, dat wij er ten slotte met hart en ziel aan verbonden zijn. Indien gij bekeerd wilt worden, moet gij zorgen dat uw geest eerst overtuigd is door deugdelijke bewijzen, die u eens en voor al duidelijk voor oogen hebben gestaan, en dan zal de gewoonte uwe overtuigingen als 't ware doen cristalliseeren, zoodat zij den steun der beredeneering kunnen missen en zij voor goed in

uw hart gegrift zijn, zonder dat gij behoefte gevoelt, ze steeds weer verstandelijk te controleeren. Dit is de hoofdinhoud van gedachte 252, een der merkwaardigste der vierde sectie. Die ‘gecristalliseerde’ overtuigingen (de benaming is van mij, niet van Pascal zelf) die, volgens hem een zoo nuttige rol in ons geloofsleven spelen, zouden wij m.i. kunnen vergelijken met hetgeen wij gemeenlijk onze ‘principes’ noemen. Een arme klopt aan uw deur. Onmiddellijk, zonder er over na te denken, stuurt gij hem weg. Men vraagt u waarom gij u zoo hardvochtig toont en gij antwoordt: ik geef uit principe nooit geld aan bedelaars. Door aldus automatisch aan uw principe gehoorzaamd te hebben, hoefden uwe hersens niet verder over de zaak na te denken en werden van elke inspanning ontheven. Anders zoudt gij telkens opnieuw de volgende redeneering moeten houden maar misschien niet steeds met dezelfde uitkomst: Ik weet niet wat de bedelaar met mijn geld zou gedaan hebben; misschien zou hij er drank, misschien brood voor hebben gekocht. Als hij zich van mijn geld bedient om zich te bedrinken zou ik hem meer kwaad gedaan hebben door hem in verzoeking te brengen, dan ik hem goed gedaan zou hebben door hem gelegenheid te geven om brood te koopen; buitendien, als ik aan één bedelaar geld geef, komen er weldra een menigte, hetgeen onaangenaam zou zijn: *dus zal ik nooit aan de deur geven.* En zoo is uw principe tot stand gekomen, of liever: uwe redeneering cristalliseert zich weldra tot principe en het wordt u tot vaste *gewoonte* om geen aalmoezen te geven. In het vervolg hoeft gij u slechts uw principe te herinneren, zonder steeds opnieuw de zaak te beredeneeren.

Steeds komt Pascal op zijn grondstelling terug, dat verstandelijke argumenten niet voldoende zijn om ons te bekeeren. Onze rede werkt langzaam en

haar uitspraken moeten zich op zóóveel verschillende overwegingen gronden, dat het dikwijls ondoenlijk is ze alle tegelijk te overzien en dan verdwaalt ze en begaat vergissingen. Met ons gevoel staat het anders: dat is altijd klaar en tot handelen gereed. ‘Wij moeten dus ons geloof stellen in het *gevoel*; anders zal het altijd wankelend blijven.’ (252). Minder nog dan argumenten, helpt het *gezag* om ons geloof te sterken. Overlevering en oudheid zijn óók weinig overtuigende kenmerken: ‘Indien de oudheid de regel was voor het geloof, zouden de ouden dan zonder regel geweest zijn?’ (260). Zelfs wonderen zijn ons niet voldoende, want er is niets dat aan onzen bewegelijken geest perken kan stellen. Als de ongeloovige zeide: dit verschijnsel zou ik als een wonder beschouwen en het deed zich werkelijk voor, dan zou hij er toch niet in gelooven en dadelijk om een nòg treffender wonder vragen. (263). De bewijzen in ons hart hebben méér waarde, dan alle overige tezamen. Laten wij niet vergeten, dat Pascal het woord *hart* hier gebruikt in de beteekenis van intuïtie, onmiddellijke kennis. Onze intuïtie is betrouwbaarder dan onze zintuigelijke waarneming, want onze zintuigen kunnen, onder de werking van allerlei invloeden, verstoord worden en ons op dwaalwegen brengen. Bovendien doet het geloof ons dingen kennen, die onze zintuigen ons niet toonen, maar nóóit het tegenovergestelde van wat zij ons openbaren. ‘Het geloof staat boven maar niet tegenover hen.’ (265). ‘De laatste stap van het verstand is te erkennen, dat er een oneindig aantal dingen zijn die het te boven gaan; het is maar een zwak verstand wanneer het niet zóó ver reikt om dat te beseffen.’ (267). ‘Niets is zoo overeenkomstig de rede, als deze ontkenning van de rede.’ (272). ‘Al onze redeneeringen bepalen er zich toe voor het gevoel te wijken.’ (274). In deze sectie vinden wij het beroemde gezegde, dat zoo

dikwijls wordt aangehaald: ‘Het hart heeft zijn redenen, die de rede niet kent.’ (277). Het is niet het godsdienstig gevoel alléén, dat Pascal hier beoogt, want dan zou zijn stelling weinig oorspronkelijk zijn: alle ware geloovigen, ten alle tijden, hebben er steeds den nadruk op gelegd dat men niet met het verstand, maar met het gemoed gelooft. Indien dit alles was geweest wat Pascal op zijn beurt had willen zeggen, zou de vierde sectie der *Pensées* van minder belang zijn. Zij heeft daarentegen een groote wijsgeerige beteekenis, waarop ik de aandacht wensch te vestigen. De stelling, die er in verkondigd wordt, kan als een voorloopster beschouwd worden van de moderne theorieën over de rol der intuïtie als kennismiddel. Het fragment no. 282 laat dienomtrent geen twijfel. ‘Wij kennen de waarheid,’ schrijft Pascal ‘niet alleen door de rede, maar ook door het hart’ (d.w.z. door de ingeving, intuïtief) ‘het is op deze laatste wijze dat wij de grondbeginselen kennen, en tevergeefs beproeft de redeneering, die er geen deel aan heeft, die te bestrijden. De pyrrhonisten, die alléén dit doel beoogen, doen er vergeefsche moeite voor.’ Pascal wil zeggen dat de Pyrrhonisten, of sceptici, getracht hadden aan te toonen, dat wij niets met zekerheid kunnen weten, omdat wij geen enkelen waarborg hebben dat onze waarnemingen ons niet bedriegen. Wie bewijst ons, zeiden zij - en dat was hun groote argument - dat ons leven geen droom is en dat alles wat wij gelooven te ondervinden geen waan is? En Pascal antwoordt: ‘Wij weten dat wij niet droomen; hoe onmachtig wij ook zijn om het met onze rede te bewijzen, deze onmacht bewijst ons niets anders dan de zwakheid van onze rede, maar niet de ongewisheid van al onze kennis, zooals de sceptici beweren. Want de kennis van elementaire begrippen als ruimte, tijd, beweging, getallen, is even stellig als eenige andere,

die wij ons door redeneeren eigen maken. En op die instinctieve kennis steunt onze rede en bouwt zij al haar bewijsvoeringen.' Wij zouden, ik herhaal het, de beteekenis van deze theorie miskennen, wanneer wij er uitsluitend den Christen in zagen, die de rede aan het geloof offert, om de ondoorgrondelijke mysteriën der openbaring te aanvaarden. Het gaat hier niet alléén om geloofszaken, maar Pascal beschouwt in het algemeen de middelen die wij hebben om met eenige zekerheid iets te kennen. Wij vinden dezelfde theorie terug in zijn verhandeling *Over het Meetkunstig Genie*, een zijner zuiver wetenschappelijke geschriften. De meetkunde, had Pascal daarin reeds beweerd, werkt met eenige algemeene, niet te omschrijven begrippen als: de beweging, de getallen, de ruimte. Stelt dit feit de sceptici in het gelijk, die beweren dat, waar wij toch niet in staat zijn de eerste begrippen te omschrijven, het maar 't verstandigst zou zijn met alle wetenschap te breken? Neen, antwoordt Pascal: het is waar, dat ons weten begrensd is, en de meetkunstenaar op die eerste begrippen stuit, maar die hebben geen uitleg of omschrijving van noode, 'omdat zij de dingen die zij inhouden, op zulk een natuurlijke wijze doen kennen aan hen die de taal verstaan, dat de opheldering die men er van zou willen geven, meer duisternis dan licht zou verspreiden. Want niets is zwakker, dan de pogingen van hen die dergelijke elementaire termen willen omschrijven. Waartoe zou het bijv. noodig zijn om uit te leggen wat men onder het woord *mensch* verstaat? Men weet immers wel, wat men daarmee bedoelt. En van wat voor nut dacht Plato ons te zijn, door te zeggen, dat het een tweebeenig dier was, zonder veeren. Alsof het begrip dat ik er mij op natuurlijke wijze van maak en dat ik niet kan uitdrukken, niet duidelijker en zekerder is, dan zijn noodelooze en zelfs belachelijke

verklaring; want een mensch verliest evenmin zijn menschelijkheid, wanneer hij zijn beide beenen kwijtraakt, als een kip tot mensch wordt door zijn veeren te verliezen.... De natuur zelve heeft ons, zonder woorden, een beter inzicht van (dergelijke algemeene begrippen) gegeven, dan de kunst van redeneeren had kunnen doen.'[1)] Fragment 282 sluit zich geheel bij dit betoog aan. 'En het is op de instinctieve kennis des harten,' lezen wij daar verder, 'dat de rede moet steunen en al haar bewijsvoeringen moet bouwen. Het hart, (de intuïtie) voelt dat er drie afmetingen zijn in de ruimte, en dat de getallen eindeloos zijn, en de rede toont daarna aan, dat er geen twee getallen in het quadraat zijn, waarvan het eene het dubbele is van het andere. De eerste begrippen worden gevoeld, de stellingen worden bewezen; en dit alles met zekerheid, al is het ook langs verschillende wegen. En het is even onnoodig als belachelijk, dat de rede aan het hart (de intuïtie) bewijzen vraagt voor de eerste begrippen, alvorens ze te aanvaarden, als het belachelijk zou zijn dat het hart aan de rede een gevoel zou vragen voor alle stellingen die zij bewijst. Die onmacht moet dus alleen dienen om de rede te vernederen, die over alles zou willen oordeelen, maar niet om onze zekerheid te bestrijden, alsof alleen de rede in staat ware om ons te onderrichten. *Gave de hemel dat wij er integendeel nooit behoefte aan hadden en wij alle dingen door het instinct of door het gevoel leerden kennen.*[2)] Maar de natuur heeft

1) *De l' Esprit géométrique*, uitgegeven o.a. in Pascal, *Pensées et Opuscules*, éd. Brunschvicg, Hachette 1914. (p. 68, 69). Waar ik verder in den tekst naar deze zeer practische uitgave der Gedachten en kleinere geschriften van Pascal verwijs, zal ik volstaan met alleen den naam Brunschvicg te vermelden.
2) De cursiveering is van mij.

ons deze weldaad onthouden; zij schonk ons maar zeer weinig kennis van dat soort, alle andere kan slechts door redeneering verkregen worden.' Vervolgens brengt Pascal zijn theorie op geloofszaken in toepassing en schrijft: 'En daarom zijn zij, wien God het geloof heeft geschonken door het gevoel des harten, zoo gelukkig en met recht overtuigd. Maar zij die dat missen, kunnen het geloof slechts door bewijsvoeringen deelachtig worden, in afwachting dat God het hun geve als gevoelsovertuiging, zonder welke het slechts menschelijk is en voor het zieleheil van geener waarde.' (282). Het hart en de geest hebben ieder hun eigen functie: de een werkt met stelregels en argumenten, maar de ander doet het op geheel verschillende wijze. Men bewijst niet dat men bemind moet worden, door methodisch de redenen voor die liefde uiteentezetten; dat zou belachelijk zijn. (283).

Door hetgeen Pascal, zoowel in de *Verhandeling over het Meetkundig Genie* als in fragment 282 betoogt, begrijpen wij, dat hij aan de termen: *hart, instinct, gevoel*, dikwijls ook aan het woord *natuur* éénzelfde beteekenis hecht, n.l. *intuïtie*, en wij weten nu welk een belangrijke rol hij aan de intuïtie toekent, niet alleen in geloofszaken, maar als kennismiddel in het algemeen. Ook Victor Giraud, een der eerste, onder de hedendaagsche Pascal-kenners, heeft dit in een zeer doorwrocht artikel in het licht gesteld: 'Maar de intuïtie' schrijft deze criticus, 'heeft (volgens Pascal) niet alleen en uitsluitend recht van toegang in het gebied van den godsdienst: zij dringt dóór in alle werkingen en handelingen van den mensch. Zelfs de rede kan haar niet missen: men moet in de rede en in de begrippen die zij inhoudt gelooven, wil men redeneeren. Met andere woorden, er is zelfs geen zuiver geestelijke werking mogelijk, wanneer er geen geloofsovertuiging aan voorafgaat... De

godsdienst is geen uitzondering, geen afgezonderd terrein in den mensch: wij vinden de kenmerken die hem eigen zijn, in alle andere bespiegelingen van den menschelijken geest terug en het redeneerend verstand, dat van een andere en oneindig veel mindere orde is, heeft evenmin het recht ze te beoordeelen, als ze te verwerpen.'[1)] Voor het moderne van Pascal's standpunt, voor het *actueele* zijner theorie, vraagt v. Giraud in hetzelfde artikel de aandacht. Ik laat deze belangwekkende uiteenzetting nagenoeg in haar geheel volgen: 'Tot kort geleden, waren de geleerden en de wijsgeeren het er over eens, dat de mensch niets dan zuivere geest was. Zij toonden de grootste minachting voor wat men vroeger 'de moreele behoeften' der menschheid noemde; zij hadden medelijden met hen die zich nog verdiepten in 'het tragische vraagstuk van ons bestaan'; weliswaar ontkenden zij de werkelijkheid en de noodzakelijkheid der moreele vraagstukken niet, maar de studie en de oplossing er van stelden zij eindeloos uit. Taine schreef een verhandeling over *Het Verstand* en deed ons verlangend uitzien naar een boek over den Wil, dat hij ons nooit geschonken heeft. 'Wij leven van de schaduw eener schaduw, van de geur eener leege vaas,' bekende Renan op zijn beurt, en men weet met hoeveel opgewektheid hij zich ten slotte heeft neergelegd bij dezen onrustbarenden toestand. Aan vele teekenen kan men opmerken dat deze geheel intellectualistische philosofie op zijn eind begint te loopen. Wij willen eindelijk een meer menschelijke philosofie, die aan de eischen van het gemoed voldoet en onzen wil een leiding geeft. Schopenhauer en Secretan, om slechts van de dooden te spreken, hebben aan eenige der meest uitgesproken 'vrijgeesten' van dezen tijd

1) V, Giraud, *B. Pascal*, Paris Hachette 1911, p. 28, 29.

geleerd dat het verstand niet den geheelen mensch uitmaakt en dat ‘ook het hart zijn redenen heeft die de rede niet kent’. Een stem verheft zich, steeds luider, steeds meer welsprekend en vol vertrouwen... zij richt zich tot de leiders van het vorige geslacht en roept hun ontnuchterd toe: ‘O, meesters, gij hebt ons met wetenschap willen drenken. Maar de wetenschap heeft ons bedrogen. Wij dachten ons zelven te kennen en wij weten niet hoe te leven. Gij hebt gedacht ons wijzer te maken; gij hebt ons niet beter kunnen maken. Omdat gij dit niet gekund hebt, moeten wij het trachten te doen.’ Die stem hebben zij gehoord vóór dat zij stierven en zij heeft hun laatste overdenkingen verstoord. Renan zeide, dat er bladzijden in zijn werk waren, die hij nu niet meer schrijven zou; en Taine verklaarde, dat het hem speet ‘niet in het Latijn over wijsbegeerte geschreven te hebben: “men loopt gevaar teveel kwaad te doen,” voegde hij er met zijn ontroerende naïeveteit bij. Zou dit niet het gunstige oogenbik zijn om tot Pascal terug te keeren, voorzeker niet om zich slaafs aan hem te onderwerpen maar om zich van hem te inspireeren? Van alle modernen heeft hij misschien 't eerst met een treffende duidelijkheid en met argumenten, die nauwelijks verouderd zijn, eenige van de moreele vraagstukken gesteld, die den tegenwoordigen mensch het meest bezig houden en boeien. Dit is de werkelijke oorzaak van de macht die hij nog altijd over de geesten uitoefent. Van alle groote 17de eeuwsche schrijvers, trekt hij ons 't meeste aan en ontroert hij ons het diepst. Wij begrijpen hem zelfs beter dan Bossuet; en het schijnt wel dat, als hij nog onder ons leefde, hij ons ook beter zou begrijpen dan wie ook van zijn tijdgenooten. Maar wat zeg ik? als hij leefde! Hij leeft, te midden van ons, zonder twijfel; hij hoort bij ons: zijn gedachte is als 't ware

met de onze vereenzelvigd..... de vraagstukken die hij behandelt laten ons niet met rust; de problemen die hij overweegt, stelt hij in de juiste bewoordingen waarin wij eischen dat zij gesteld worden; de oplossingen die hij geeft, zijn die waarheen de drang der moderne gedachte ons heen stuwt. Aldus laat zich de bijzondere invloed verklaren die hij op de richting van onzen gedachtegang blijft uitoefenen. Die philosofie van den wil, die wij hoe langer hoe meer om ons heen zien opleven, is de zijne. De zeer actueele theorieën over het geloof zijn, in haar sterkste en meest duurzame onderdeelen, de zijne. Eenige der krachtigste geesten van onzen tijd ondergaan op duidelijke wijze zijn invloed: Brunetière heeft nooit zijne intellectueele en moreele verplichtingen tegenover den schrijver der *Pensées* verloochend; de even schoone als diepzinnige studies van Sully Prudhomme, studies waartoe critische weetgierigheid voorzeker niet de eenige aanleiding waren, zijn genoeg bekend; onlangs nog heeft de heer Fouillée ons tusschen de philosofie van Lachelier en van Pascal overeenkomsten aangetoond, die waarschijnlijk meer merkwaardig dan toevallig zijn. Ten slotte zal de heer Boutroux dezen winter een leergang in de Sorbonne geven, die geheel aan Pascal's philosofie gewijd zal zijn. En onder allen die niets over Pascal geschreven hebben, hoevelen zou men er kunnen noemen die, stille bewonderaars, of zelfs innerlijke leerlingen van dien christelijken Epictetus, zich met de *Pensées* als 't ware gevoed hebben en ze “in bloeden voedsel” omgezet hebben! Wanneer men verder er zich rekenschap van geeft, dat de nieuwe uitgaven der *Pensées* zich vermenigvuldigen, dan zal men er, denk ik, uit besluiten, dat het misschien stoutmoedig is om heden te beweren (Scherer) “Pascal heeft zijn tijd gehad als christelijk apologeet” -

en als wijsgeer.'[1] Men merke op dat de studie, waaraan ik dit citaat ontleen, in 1897, dus een 20-tal jaren geleden, geschreven werd. In onze dagen, waar bijv. een Bergson, voor een enthousiast publiek, zijn stellingen ontwikkelt over de gewichtige plaats die de intuïtie in ons geestelijk leven inneemt, waar in de geheele literatuur en wijsbegeerte een sterke strooming merkbaar is, die het gemoedsleven op den voorgrond plaatst en zich kant tegen het intellectualisme van de oude school, waar uit de werken van talrijke jongere schrijvers duidelijk spreekt dat, zoo zij ook op vele punten van Pascal afwijken, zij toch niet onverschillig aan zijn philosofie zijn voorbijgegaan en de algemeene geestesrichting van den grooten Meester ook de hunne werd, is de actualiteit van Pascal's theorie nog treffender.

Aan het slot der vierde sectie gekomen, zijn wij reeds een heel eind gevorderd in de bestudeering van Pascal's gedachtegang. In de tweede sectie zagen wij het vertwijfelend scepticisme geschetst, waartoe de mensch geraken moet, die niet meer in de macht zijner rede gelooft en wiens godsdienstige overtuigingen nog niet hecht genoeg zijn om hem tot steun te worden. In de derde heeft Pascal aangetoond welk een nuttig, zij het dan ook niet onmisbaar werktuig het verstand kan zijn om onzen wil tot het geloof te dwingen. En in de vierde sectie betoogt hij, dat de intuïtie ons beste middel is om de waarheid te kennen en dat zij ons op duidelijke en afdoende wijze de elementaire begrippen openbaart waarop vervolgens onze rede verder voortbouwt.

1) Het reeds genoemde artikel p. 31-36.

V
Over gewoonten, wetten en rechtvaardigheid

In de vijfde sectie worden onze gebruiken, instellingen en de objectieve waarde van onze wetten behandeld. Of deze fragmenten eveneens voor de *Apologie* bestemd waren? De heer Brunschvicg veronderstelt, en naar mijn meening terecht, dat Pascal's doel was, ons de willekeur van onze zeden en gewoonten te schetsen, en aldus de tegenwerpingen van den ongeloovige te voorkomen, die de Jansenistische leer - volgens welke God naar vrije verkiezing zijn schepselen redt of ten verderve voert - in strijd met ons rechtvaardigheidsgevoel zou achten. Waar onze menschelijke rechtvaardigheid zóó gebrekkig is, staat het niet aan ons de goddelijke te veroordeelen.[1)]

Verschillende brokstukken in de *Pensées*, wijzen er op, dat een gedeelte der *Apologie* in dialoog- of briefvorm verschenen zou zijn. Zoo ook fragment 291, waarmee deze sectie begint: ‘In den brief over het Onrecht’, schrijft Pascal ‘kan de aardigheid geplaatst worden, over de oudsten die alles hebben.’ Hiermee bedoelde hij, dat hij over het gebruik wilde spreken, volgens hetwelk in sommige landen alléén de oudste zoon den titel en de vaderlijke bezittingen

1) L. Brunschvicg. p. 464, noot 1.

erft. Dit schijnt ons onrechtvaardig toe. Welneen, antwoordt Pascal, met een spottend lachje, ‘gij zijt aan dezen kant van de bergen geboren; het is dus rechtvaardig dat uw broeder alles krijgt.’ (291). Men leert ons, dat men zijn naasten niet mag dooden. Is dat altijd zoo? ‘Waarom doodt gij mij?’ vraagt een slachtoffer. - ‘Wel, woont gij niet aan den anderen kant van het water? Beste vriend, als gij aan dezen kant woondet, zou ik een moordenaar zijn en ware het onrecht u op deze wijze te dooden, doch aangezien gij aan den overkant woont, ben ik een dapper man en is het billijk.’ (293). Waar moet onze staatsinrichting op gegrondvest zijn? Op de gril van den enkeling... welk een verwarring! Op de rechtvaardigheid in het algemeen? Maar die kennen wij niet, anders zouden we niet dien mooien stelregel bedacht hebben, dat ieder zich naar de zeden van zijn land moet voegen en onze wetgevers behoefden niet de fantasieën en grillen der Perzen en Duitschers te volgen. (294). Voltaire heeft met zijn bijtende ironie ongeveer dezelfde opmerking gemaakt als Pascal[1]. In een zijner dialogen, voert hij een advocaat en een pleiter ten tooneele; de laatstgenoemde vraagt den eersten of hij kans heeft zijn proces te winnen. ‘Waarschijnlijk wel,’ antwoordt de advocaat, ‘want gij hebt een beslissend artikel van Charondas in uw voordeel.’ De pleiter wil weten wie die Charondas is. *Adv*: ‘Dat is een zeker iemand, die zijn oordeel in een dik boek gezegd heeft, dat men niet leest; maar een advocaat verwijst naar hem, de rechters gelooven hem, en men wint zijn zaak.’ *Pl.* ‘Hoe nu, is de meening van Charondas een wet?’ *Adv.* ‘Jammer dat gij Turnet en Brodeau tegen u hebt.’ *Pl.* ‘Dat zijn zeker

1) De heer Brunschvicg heeft hierop reeds de aandacht gevestigd. (Brunschvicg p. 465, n. 2.)

andere, even knappe wetgevers?' *Adv.* 'Ja. Daar men het Romeinsche recht niet voldoende heeft kunnen verklaren ten opzichte van de zaak waar het om gaat, zijn de opinies verdeeld.' *Pl.* 'Wat praat gij toch van Romeinsch recht? Leven we soms onder Justinianus of Theodosius?' *Adv.* 'Neen, maar onze voorouders hielden veel van de jacht en het toernooispel, ze trokken door het heilige land met hun liefjes: ge begrijpt wel, dat zulke belangwekkende bezigheden hun den tijd niet lieten om een universeele rechtspleging samen te stellen.' *Pl.* 'O zoo! ik begrijp u; gij hebt geen wetten en gij vraagt aan Justinianus en aan Charondas wat gij moet doen als er een erfenis te verdeelen valt.' *Adv.* 'Gij vergist u; wij hebben méér wetten dan heel Europa samen; bijna iedere stad heeft haar eigen wetgeving.' *Pl.* 'Wel heb ik van mijn leven!' - En vervolgens spot Voltaire geestig met de groote verscheidenheid van rechtspraak en gebruiken die de ééne Fransche provincie van de andere scheidt.[1)] Lang vóór Pascal en Voltaire, had reeds Montaigne in zijn *Apologie de Raymond Sebond* gezegd dat, als de menschen precies wisten wat rechtvaardig was, 'de deugd zich niet volgens de fantasieën der Perzen en Indiërs zou modeleeren.' Als er een algemeen recht bestond, schrijft Pascal verder, 'dan zou men het gegrondvest zien in alle staten van de wereld en ten allen tijde, terwijl men nu recht noch onrecht ziet, dat niet met het klimaat van waarde verandert. Drie graden breedte werpen de geheele rechtspraak omver; een meridiaan beslist over de waarheid; na luttele jaren veranderen de fondamenteele wetten; het recht heeft zijn tijdperken; de intrede van Saturnus in den Leeuw is het teeken dat het een of ander tot misdaad is verklaard! 'n Mooi recht, dat door een

1) Voltaire, *Dialogues philosophiques* No. II.

rivier begrensd wordt. Waarheid aan deze zijde der Pyreneeën, dwaling aan gene!' (294).

'Waarheid aan deze zijde der Pyreneeën, dwaling aan gene!' Deze uitroep is beroemd geworden, maar Montaigne had reeds geschreven: 'Wat is het voor een waarheid die deze bergen begrenzen en door de wereld aan gindsche zijde als leugen beschouwd wordt?' 'De menschen zeggen,' vervolgt Pascal, 'dat de rechtvaardigheid niet in al die verschillende gebruiken gelegen is, maar in de natuurlijke wetten, die overal bekend zijn. Dit zouden zij zeker hardnekkig volhouden, als het niets ontziende toeval dat de menschelijke wetten heeft rondgezaaid, er tenminste één ontmoet had, die universeel was; maar grappig genoeg zijn de grillen der menschen zóó verscheiden, dat zulk een wet niet bestaat. Diefstal, bloedschande, kinder- en vadermoord, alles is op zijn beurt al eens voor deugdzaam verklaard geworden.' Is oorlog voeren ook niet dwaas en onrechtvaardig? vraagt Pascal zich af: 'Is er iets onnoozelers dan dat een man het recht heeft mij te dooden, omdat hij aan den overkant van het water woont en omdat zijn vorst in twist is met den mijnen, hoewel ik volstrekt geen oneenigheid met hem heb?' (294). 'Als er sprake is van een oorlog te verklaren, en zooveel menschen te dooden... beslist één enkele man daarover, en dan nog wel iemand die er zelf belang bij heeft; het moest een derde zijn die er buiten stond.' (296).

Wij verbeelden ons maar àl te vaak, dat de oorlog in vroegere eeuwen slechts enthousiaste lofredenaren telde en het pacifistische standpunt pas uit onzen tijd dateert. Toch waren er vóór Pascal stemmen opgegaan, die het oorlogvoeren als iets dwaas en misdadigs afkeurden. De oude Grandgousier bijv., een der helden van Rabelais, sprak aldus: 'De tijden zijn voorbij om rijken te gaan overwinnen tot nadeel

van onze christenbroeders; die navolging der Ouden, als Hercules, Alexander, Hannibal, Scipio e.a. is tegenstrijdig aan de leer van het Evangelie, welke ons beveelt ons land en onze bezittingen te bewaren, te behoeden, te administreeren, en niet die der anderen vijandig binnen te dringen.'[1] En de 16de eeuwsche moralist Pierre Charron, schreef het volgende: 'Wat een dwaasheid, wat een razernij, om zooveel drukte te maken, zooveel menschen overlast aan te doen, te land en ter zee, zooveel gevaren en ongelukken te trotseeren, voor zoo iets onzekers en twijfelachtigs als de afloop van een oorlog; met zooveel vuur en gretigheid den dood, die overal is, te zoeken, zonder de hoop een eigen graf te vinden; menschen te gaan dooden, die men niet haat, die men nooit gezien heeft! Maar hoe komt gij aan die woede en aan dat vuur, want men heeft u in niets beleedigd? Wat een dolle waanzin om ons lichaam, onzen tijd, onze rust, ons leven, onze vrijheid, aan de genade van anderen over te laten! Ons bloot te stellen onze ledematen te verliezen en aan iets dat duizendmaal erger is dan de dood, aan het zwaard en aan het vuur, de hersens ingeslagen te worden, gefolterd, verscheurd, in stukken gehakt, uit elkaar getrokken, voor altijd gevangen en als misdadiger behandeld te worden! En dat alles om den hartstocht van een ander te dienen, voor een zaak waarvan men niet weet of zij rechtvaardig is en die het meestal niet is; en nog wel voor iemand dien gij niet kent, die zich niet om u bekommert en nooit aan u gedacht heeft, maar die op uw doode of verminkte lichaam wil klimmen om hooger te staan en verder te zien. Ik heb hier niet den plicht der onderdanen aan hun vorsten vaderland op het oog,' voegt Charron voorzichtig aan zijn

1) Rabelais, *La Vie de Gargantua et de Pantagruel* I, 46.

uitlating toe, ‘,maar de vrijwillige huurlingen.’[1)]

Maar keeren wij tot Pascal terug. Het menschelijk recht is dus volgens hem op niets gegrondvest, het bezit geen algemeenen maatstaf, het laat zich vervormen volgens de meest uiteenloopende gewoonten der verschillende landen; men acht een gewoonte gerechtigd, omdat zij nu eenmaal aangenomen is; ‘dat is de mystieke grondslag van haar gezag.’ (294). Ook hier heeft Pascal Montaigne nagevolgd, die geschreven had: ‘De wetten blijven gehandhaafd, niet omdat zij rechtvaardig, maar omdat zij wetten zijn, dat is de mystieke grondslag van haar gezag.’[2)]

‘Wie aan de wetten gehoorzaamt,’ vervolgt Pascal, ‘omdat zij rechtvaardig zijn, gehoorzaamt aan een ingebeelde rechtvaardigheid, maar niet aan het wezen der wet... een wet is wet en niets meer.’ Wie haar oorzaak en reden van bestaan wilde onderzoeken, zou die zóó onbeduidend vinden, dat hij verwonderd zou staan over de waarde die de menschen er al zoolang aan hechten. De beste manier om een rijk in opstand te brengen is om de wetten aan deugdelijke kritiek te onderwerpen en aan te toonen hoe onrechtvaardig zij zijn. Laat men dan maar trachten de oorspronkelijke, fondamentale wetten van het land weer op te sporen: die zijn toch niet te vinden! Maar het volk gelooft graag aan die hervormers; zoodra het de ongegrondheid zijner wetten inziet, bevrijdt het zich van zijn juk; en ten slotte zijn het de grooten der aarde die voordeel trekken uit dergelijke opstandige bewegingen, ten nadeele van het volk en van de hervormers. ‘Daarom zei de wijste der wetgevers (Plato) dat men, om der menschen bestwil, ze dikwijls moet bedotten.... Zij moeten niet voelen dat ze aan willekeur zijn

1) P. Charron, *De la Sagesse* I, 59; (I, 53 in de eerste editie).
2) Montaigne, *Essais* III, 13.

onderworpen; die is vroeger, zonder reden, begonnen en is redelijk geworden, men moet haar zien voortestellen als gegrond en eeuwig en het begin er van verbergen, zoo men niet wil dat zij een einde neme.' (294). Wat is de oorsprong van het eigendomsrecht? vraagt Pascal in een volgend fragment. 'Die hond is van ons,' zeiden die arme kinderen; 'dit is mijn plaatsje onder de zon,' beweerde iemand anders. 'Ziedaar het begin en het beeld van het wederrechtelijk in bezit nemen van de heele wereld.' (295). Rousseau heeft deze zelfde gedachte in zijn *Verhandeling over de Ongelijkheid der Menschen* uitgewerkt. 'De eerste,' zegt hij daar o.a. 'die na een terrein omheind te hebben, het denkbeeld kreeg om te zeggen: *dit is van mij*, en menschen vond die onnoozel genoeg waren het te gelooven, was de werkelijke grondlegger der maatschappij.'[1)] Doordat wij geen algemeen geldig recht deelachtig kunnen worden, hebben wij tot regel aangenomen om ons naar de zeden van ons land te voegen, en inplaats van tot het recht, nemen wij dikwijls tot de macht onze toevlucht. (297). 'En aangezien men niet kon maken dat wat recht is, machtig was, heeft men wat machtig is tot recht gemaakt.' (298). Het recht moet heerschen, maar het is onvermijdelijk dat de krachtigste mensch tevens de machtigste is. Als het recht niet de macht in handen heeft, kan het zich niet doen gelden, maar macht zonder recht is dwingelandij. Om zich uit die moeielijkheid te redden, kon men niet beter doen dan recht en macht bijeen te voegen; men heeft die twee begrippen laten samensmelten en gemaakt dat wat rechtvaardig, ook krachtig, en wat krachtig ook rechtvaardig gedacht werd. 'Men kon het recht niet machtig maken, daarom heeft men de kracht gerechtigd, opdat macht en

1) Geciteerd door Brunschvicg p. 468, noot 5.

recht tezamen mochten gaan en er vrede zijn zou, wat het hoogste goed is.' (299). 'Waarom volgt men de meerderheid? Omdat die meer verstand heeft? neen: omdat zij meer macht heeft. Waarom volgt men oude wetten en oude meeningen? Zijn die zooveel beter? Neen, maar zij zijn eenig en geven ons geen aanleiding tot tweedracht.' (301). De macht stelt zich meestal aan de zijde der gewoonte, want zij die sterk in aantal zijn, de menigte, volgen gaarne hun oude gebruiken en houden niet van vernieuwingen. Het is altijd de minderheid die hervormen wil en die heeft niet de macht in handen en als er baanbrekers zijn, die zich tot elken prijs willen laten gelden, dan worden ze allicht met hoon en stokslagen ontvangen. (302).

De maatschappij heeft zich tot een zekere hierarchie georganiseerd; dit was noodzakelijk, anders zou ieder willen heerschen, hetgeen onmogelijk is. Men kan zich voorstellen dat de menschen aanvankelijk gevochten hebben, tot de sterkste partij de zwakste overwonnen had. Vervolgens hebben de overwinnaars bevolen dat de macht die zij zich toegeëigend hadden overging op wie het hun goed dacht: de eenen kenden haar toe aan de keuze van het volk, de anderen aan het recht van geboorte. En dan begint de verbeelding haar rol te spelen en maakt dat nu eens deze, dan weer gene partij in aanzien staat: zooals in Frankrijk die van den adel en in Zwitserland die der burgers. (304). De verbeelding is een machtige factor om het gezag der vorsten te handhaven. Een koning ziet er uit als een gewoon sterveling, maar omdat men hem gemeenlijk door een schitterenden stoet omgeven ziet, denkt men aan al die pracht en praal, óók wanneer men hem alleen en zonder geleide aanschouwt: hij is er in onze oogen als 't ware mee vereenzelvigd. En zoo komt het dat

men zich verbeeldt dat er werkelijk iets heel bijzonders in het uiterlijk der vorsten is. Vandaar uitdrukkingen als: ‘het kenteeken der goddelijkheid is op zijn gelaat te lezen, enz.’ (308). Wij denken ten onrechte dat het werkelijke eigenschappen zijn die wij huldigen, als wij ons buigen voor ‘de koninklijke majesteit’ of ‘het recht’, maar die eigenschappen bestaan slechts in onze verbeelding. Het recht bijv. is niet altijd wat rechtvaardig is, maar wat eenmaal is vastgesteld, ‘en zoo zullen al onze vastgestelde wetten voor rechtvaardig gehouden worden, zonder dat men ze onderzoekt, omdat zij nu eenmaal zijn vastgesteld.’ (312). ‘De onredelijkste dingen ter wereld, worden redelijk door de willekeur der menschen. Wat is er on redelijker dan dat men, om een staat te regeeren, den oudsten zoon kiest van een koningin? Om een schip te besturen, zou men niet onder de passagiers dengene kiezen, die van de beste familie is.’ (320). De gewoonte heeft het koningschap erfelijk gemaakt, men heeft die gewoonte door een wet bekrachtigd en daardoor is zij redelijk en rechtvaardig geworden. Wat zou men ook beter kunnen doen? vraagt Pascal: ‘den deugdzaamste en bekwaamste tot vorst te kiezen? Dan zouden we dadelijk handgemeen worden; want iedereen geeft zich daarvoor uit. Laten we dus die eigenschappen aan iets onbetwistbaars vasthechten. Het is de oudste zoon des konings, dat is duidelijk en niet te betwisten. Het verstand kan niet beter handelen, want burgeroorlog is het ergste kwaad.’ (320). ‘Hoe goed heeft men gedaan de menschen naar hun uiterlijk, inplaats van naar hun innerlijk te beoordeelen! Wie van ons zal voorgaan? Wie zal zijn plaats aan den anderen afstaan? De minst bekwame? Maar ik ben even bekwaam als hij, daar moeten we dus over vechten. Doch hij heeft vier lakeien en ik heb er

slechts één: dat is duidelijk zichtbaar, men heeft ze maar te tellen; ik ben het dus die wijken moet en ik zou dwaas zijn om het tegen te spreken. Dit is dus het middel om den vrede te bewaren; en vrede is het hoogste goed.' (319).

Men eerbiedigt hen die boven ons gesteld zijn, niet om henzelven, maar om eigenschappen die wij hun toedichten, of om uiterlijkheden. Door deze stelling verder uit te breiden en toe te passen, vervalt Pascal in een schrikbarende paradox. Hij verkondigt dat men nooit een *persoon zelf* liefheeft, maar alleen *eigenschappen*: 'Iemand die een ander om zijn schoonheid liefheeft, bemint hij dien werkelijk? Neen, want de pokken, die de schoonheid wegnemen, zonder den persoon te dooden, zullen maken, dat hij hem niet meer liefheeft. En als men mij bemint om mijn oordeel, om mijn geheugen, zal men *mijzelven* dan beminnen? Neen, want ik kan die eigenschappen verliezen, zonder mijzelven te verliezen. Waar is dan die *ikheid*, als zij noch in het lichaam, noch in de ziel is, en hoe kan men een lichaam of een ziel liefhebben, als het niet is om die eigenschappen, die toch niet het *ik* vormen, omdat zij vergankelijk zijn. Want zou men in het afgetrokkene de ziele-substantie van iemand kunnen liefhebben, welke ook haar eigenschappen mochten zijn? Dat is niet mogelijk en zou onbillijk zijn. Men bemint dus nooit iemand, maar alleen diens eigenschappen.' (323). Als men deze tirade gelezen heeft, denkt men onwillekeurig, dat men zich Pascal niet tot vriend zou kunnen wenschen, en dat abstracte redeneeringen tot heel wat sophismen aanleiding geven. Men zou kunnen tegenwerpen, dat hij zelf zoo terecht aangetoond heeft hoe iets, dat onze rede niet bevatten kan, toch bestaanbaar is, en dat het 'ik weet niet wat' dat ons aan een persoon bindt en hem tot onzen vriend maakt, niet die

of die eigenschap is, maar het niet te omschrijven iets dat wij *persoonlijkheid* noemen. Het mogen de eigenschappen zijn die oorspronkelijk onze sympathie voor iemand hebben opgewekt, maar is onze liefde of vriendschap eenmaal ontwaakt, dan is het wel degelijk aan die geheimzinnige ikheid dat wij ons hechten, ook al veranderen hare eigenschappen van schakeering. In het gebied der vriendschap voelde Montaigne dieper en redeneerde hij minder dan Pascal. Toen men hem vroeg, waarom hij zooveel hield van zijn vriend de la Boétie, antwoordde hij eenvoudig en treffend, zonder veel gepeins: 'Omdat hij het was, omdat ik het was.' Ook deze theorie van Pascal komt m.i. op rekening van het jansenisme, dat elken aardschen band veroordeelde. God alleen, aldus leerde het, moet het doel van onze liefde zijn. De persoonlijkheid bestaat uit een mengsel van ondeugden, veroorzaakt door onze verworden natuur, en deugden, die wij aan een goddelijke genade verschuldigd zijn; door iemands goede eigenschappen te beminnen, beminnen wij het goddelijk element dat in hem is, m.a.w. wij hebben God in hem lief en niet hemzelf.

De fragmenten, die op dat over de liefde volgen, hebben weer betrekking op de wetten en het recht. Men zou wijs doen, als men aan de wetten en aan de voorschriften der gewoonte gehoorzaamde, omdat zij nu eenmaal bestaan. Aangezien wij toch nooit onfeilbare en rechtvaardige wetten kunnen samenstellen, zou het maar het beste zijn de traditie te blijven volgen. Maar het volk kan zich bij dat standpunt niet neerleggen; het wil zich alleen aan het gezag van de rede en de rechtvaardigheid onderwerpen. Het acht dit mogelijk en gelooft dat die rechtvaardigheid in de wetten en gebruiken te vinden is; het beschouwt ook hun oudheid als een bewijs voor hun waarheid. Daarom gehoorzaamt het

er aan. Maar zoodra het bemerkt hoe gebrekkig die wetten zijn en dat is niet moeielijk, als men ze maar van een bepaalden kant beschouwt, is het er niet langer van gediend en wordt oproerig. (325). ‘Het is gevaarlijk aan het volk te zeggen, dat de wetten niet rechtvaardig zijn, want het gehoorzaamt er alleen aan omdat het ze rechtvaardig acht. Daarom moet men er bij zeggen, dat men ze moet gehoorzamen, omdat het nu eenmaal wetten zijn, evenals wij aan onze meerderen moeten gehoorzamen, niet omdat zij rechtvaardig, maar omdat zij onze meerderen zijn.’ (326). Maar een dergelijke overtuiging gaat de bevatting der menigte te boven, en daarom is 't maar 't beste, dat ze in de billijkheid der wetten gelooft en zich met illusies voedt. ‘De menschelijke kennis,’ zegt Pascal diepzinnig, ‘beweegt zich tusschen twee uitersten, die elkaar raken. Het eerste is de zuivere, natuurlijke onwetendheid, waarin de menschen bij hun geboorte zich bevinden. Het andere uiterste is dat, waar de groote geesten toe geraken, die, nadat zij alles doorloopen hebben wat de menschen kunnen weten, bevinden dat zij niets weten en weer terugkomen tot dezelfde onwetendheid vanwaar zij waren uitgegaan; maar dit is een bewuste, een wetenschappelijke onwetendheid. Zij die tusschenbeide staan, die de natuurlijke onwetendheid hebben verlaten en nog niet tot de andere zijn gekomen, hebben een vernisje van kennis en doen of zij alles weten. Zij zijn de onrustzaaiers en beoordeelen alles verkeerd. Het volk (de onwetenden) en de kundige menschen geven den toon aan in de wereld; de waanwijzen verachten hen en worden veracht, zij begaan steeds dwalingen en men veroordeelt ze terecht.’ (327). De dwaasheid is een van de sterkste hoeksteenen der maatschappij, en dat is maar het veiligst, want de menschheid zal altijd dwaas blijven; het komt er maar op aan die alge-

meene zotheid een beetje te regelen; dat is het werk der politici. Zij begrijpen het best hoe machtig de verbeelding op de menigte werkt en hoe men die kan uitbuiten tot het algemeen nut. Daaromtrent maakt Pascal een geestige opmerking. ‘Men stelt zich meestal Plato en Aristoteles in de lange gewaden der geleerden voor. Het waren gewone menschen, die net als iedereen met hun vrienden lachten en praatten; en toen zij zich vermaakten met het schrijven van hun *Wetten* en hun *Staatsleer*, deden zij dit uit tijdverdrijf; het was het minst wijsgeerige en minst ernstige deel van hun bestaan; het meest wijsgeerige bestond in eenvoudig en stil te leven. Schreven zij over staatkunde, dan was het om als 't ware orde in een gekkenhuis te brengen; en namen zij den schijn aan daarover te spreken alsof het iets van gewicht betrof, dan was 't omdat zij wisten dat de gekken, tot wie zij spraken, zich koningen en keizers waanden. Zij gingen op die denkbeelden in om die krankzinnigheid zooveel mogelijk te matigen.’ (331).

Wij hebben gezien dat Pascal de menschen in verschillende categorieën onderscheidt. Hij komt hier dikwijls op terug en zijn indeeling is als volgt: de *menigte*, de *half-ontwikkelden*, de *ontwikkelden*, de *vromen* en de *ware Christenen.* De menigte geeft er zich geen rekenschap van, dat de dwaasheid de wereld regeert en ziet vol ontzag naar de grooten der aarde op. De half-ontwikkelden, weten dat al die grootheid slechts uiterlijke schijn is en spotten er mee. De ontwikkelden weten dit even goed als de half ontwikkelden, maar zij geven er zich tevens rekenschap van, dat het noodzakelijk en goed is, dat wij door dien uiterlijken schijn verblind worden en ons buigen voor de heerschers. De vromen - aldus noemt Pascal de godvruchtigen die nog niet tot de groote geloovigen behooren - verachten alle aard-

sche grootheid, niet om denzelfden reden als de half-ontwikkelden, maar door een nieuw, hun door de vroomheid geschonken inzicht. De ware Christenen eindelijk, d.w.z. zij, die de hoogste wijsheid deelachtig zijn, weten dat alle aardsche grootheid waan is, maar toch eeren zij haar omdat zij 'het waarom der dingen' begrijpen en inzien dat alles is zooals het wezen moet. Zij ontwaren de orde, achter de oogenschijnlijke wanorde, en geven er zich rekenschap van, dat God de menschen tot hun straf aan de dwaasheid onderworpen heeft. 'Aldus volgen de meeningen elkaar op van het voor naar het tegen, naar mate ieders inzicht.' (336, 337). Ook deze fragmenten schenken ons gelegenheid Pascal's diepen blik te bewonderen en het is niet moeielijk de toepassing van zijn theorie te zien. Wanneer wij bijv. de *Essais* van Montaigne of de *Sagesse* van Charron en daarna de *Institutio* van Calvijn en de *Pensées* lezen, dan vinden wij in al die geschriften een zelfden eerbied voor de traditie op het gebied van de politiek: dezelfde raadgevingen om ons zonder bedenken aan de bestaande staatsinrichting te onderwerpen. De vier schrijvers doen zich als behoudend kennen. De sceptici (Montaigne, Charron) en de groote geloovigen (Calvijn, Pascal) waren behoudend, omdat zij generlei belang in het politieke leven, in alles wat kortstondig en vergankelijk is, stelden. De sceptici zagen in het leven een vertooning waarvan zij den zin en het doel niet begrepen. Doordat in hun oogen alle goed en kwaad zeer betrekkelijk was en zij niet in den vooruitgang geloofden, konden zij niet hartstochtelijk voor hervormingen ijveren. Montaigne en Charron zouden in Pascal's classificatie bij de 'ontwikkelden', de begrijpenden, ingedeeld worden. Het licht van hun rede deed hen inzien, hoe de dwaasheid zegevierde in de maatschappij maar tevens begrepen zij dat de

menigte gevoed wil worden door dwaasheid en het beter was in het bestaande te berusten, dan door hervormingen die toch nooit afdoende zijn, den staat in beroering te brengen. Uiterlijk nederig, maar innerlijk spottend, bogen zij voor den scepter der zotheid. De groote geloovigen, 'de ware christenen', als Calvijn en Pascal zelf, stelden evenmin belang in den uiterlijken loop der dingen, maar om een geheel anderen reden. Hun gedachte bepaalde zich uitsluitend op het toekomstige leven en zij beschouwden het aardsche als een kortstondige voorbereiding tot de eeuwigheid: alle wereldsche beslommeringen waren in hun oogen nietige beuzelingen ten opzichte van het Oneindige dat ons wacht. Zij legden zich tevens bij het bestaande neer, omdat zij in het kwade een hemelsche straf zagen waartegen de mensch niet in opstand mag komen. Zoo moest, volgens hen, de tyran even gewillig gehoorzaamd worden als een verlichte vorst, want de tyran is het werktuig waarvan de Almachtige zich bedient om den goddelooze zijn toorn te toonen. Alleen in geval een heerscher het geweten zijner onderdanen geweld aan wilde doen had men, volgens de groote geloovigen, het recht zich tegen hem te verzetten, en dan ook schudden de sceptici hun onverschilligheid af, om de onverdraagzaamheid, in naam van het gezond verstand, te vloeken. Gedurende de 16de en 17de eeuw waren zij, die tegen den bestaanden regeeringsvorm in opstand kwamen, een kleine minderheid. De liefde voor den Staat was diep ingeworteld en de burgeroorlogen die gedurende zoovele jaren het rijk geteisterd hadden, lieten te bloedige sporen achter dan dat niet het meerendeel der denkers uit die tijden, den vrede als het hoogste goed hadden leeren beschouwen, al werd hij soms ook ten koste van groote concessies bewaard. Vele denkers zouden de volgende woorden van den ouden Pibrac onderschreven hebben:

‘Aime l'estat, tel que tu le veois estre;
S'il est royal, aime la royauté;
S'il est de peu, ou bien communauté,
Aime l'aussi, car Dieu t'y a faict naistre.’

Al Pascal's theorieën zijn zoovele pijlschoten tegen onze eigenliefde en waanwijsheid gericht: De dwaasheid beheerscht de wereld en geeft ons onze meeningen in. Wij hoeven er ons dus waarlijk niet op te verhoovaardigen wanneer men ons eert en huldigt; het beteekent geenszins dat wij die vereering waard zijn. ‘Hebt gij nooit menschen gezien,’ vraagt hij, ‘die om zich te beklagen over de onverschilligheid waarmede gij hen behandelt, pronken met het voorbeeld van voorname lieden die hun achting betoonen? Ik zou hun antwoorden: Toon mij de verdiensten waarmee gij die personnen voor u hebt gewonnen, en ook ik zal achting voor u hebben.’ (333).

VI
Over de gedachte. De menschelijke grootheid en ellende

De zesde sectie leidt ons in een reeks beschouwingen van geheel anderen aard dan de voorafgaande. Fragment 339, waarmee zij begint, is als een imposante portiek, die toegang geeft tot den tempel der ideeën, waar Pascal ons gaat binnenvoeren. ‘Ik kan mij wel een mensch voorstellen,’ schrijft hij, ‘zonder handen, voeten of hoofd (want alleen de ervaring leert ons dat het hoofd noodzakelijker is dan de voeten). Maar ik kan mij geen mensch voorstellen zonder *gedachte*: het zou een steen zijn of een beest.’ Wij vinden hier duidelijk een stelling van Cartesius terug, evenals de vorige secties ons dikwijls aan Montaigne herinnerden. Pascal, hoewel geenszins blind voor de dwalingen der beide wijsgeeren, heeft toch veel aan hen ontleend en in hun werken het materiaal gevonden, dat hij van noode had om zijn theologisch gebouw op te trekken. In zijn *Discours de la Méthode*, had Descartes geschreven, dat hij zich kon voorstellen geen lichaam te hebben, physiek niet te bestaan, maar dat het onmogelijk was om zich intebeelden geen gedachte te hebben. Anders gezegd: men kan niet denken dat men niet denkt. Men kent den vermaarden stelregel, die als het ware den hoeksteen van het Cartesiaansche stelsel vormt: *Cogito ergo sum.* De gedachte

houdt het bestaan in. Volgens Pascal maakt het denkvermogen de grootheid van den mensch uit, al openbaart het hem ook tevens zijn nietigheid. Door het denkvermogen verheft hij zich boven de stoffelijke wereld en het blinde instinct der dieren. 'Wat is zij (onze gedachte) van nature groot en hoe zwak is zij door hare gebreken!' (365). Eerst zal hij ons die grootheid schilderen en dan de zwakheid. 'De rede beveelt ons nog veel gebiedender dan een meester; want als men dezen niet gehoorzaamt, is men ongelukkig en als men genen niet gehoorzaamt een dwaas.' (345) Het is dus volgens Pascal (betwistbaar standpunt!) beter ongelukkig, dan dwaas te zijn! 'Door het denken is de mensch groot.' (346). En dan volgt het beroemde fragment: 'De mensch is niets dan een riet, het zwakste in de natuur, *maar hij is een denkend riet.* Het is niet noodig dat het heelal zich wapent om hem te vernietigen: een damp, een waterdroppel is genoeg om hem te dooden. Maar zelfs als het heelal hem verpletterde, dan nog zou de mensch edeler zijn dan dat wat hem doodt, want hij is er zich van *bewust* dat hij sterft, en wat het heelal op hem vóór heeft; maar het heelal zelf weet daar niets van.' (347). Wij moeten niet in de ruimte onze meerderheid zoeken, maar in ons denkvermogen: 'door de ruimte bevat en verslindt het *heelal* mij als een stip; door de gedachte bevat *ik* het.' (348).[1)] Stoffelijk zijn wij slechts een nietige atoom in de ontzaggelijke uitgestrektheid der natuur, maar door den geest beheerschen wij die stof en onderwerpen wij haar aan ons. Wij zijn ons onze zwakheid *bewust* en dàt is onze grootheid. 'De grootheid van den mensch bestaat hierin, dat hij zijn armzaligheid kent. Een boom weet niet hoe nie-

1) Men begrijpt, dat Pascal het woord *bevatten* hier in twee beteekenissen gebruikt.

tig hij is.' (397). Pascal geeft den stoïcijnschen wijsgeeren toe, dat er een element van grootheid in den mensch is en hij soms tot verheven deugden kàn stijgen, maar dit geschiedt slechts bij uitzondering en draagt er toe bij om ons onze gewoonlijke middelmatigheid te doen inzien. En 'wat de deugd van een mensch vermag, moet niet gemeten worden naar zijn inspanning, maar naar zijn gewone leven.' (352). Ik vestig de aandacht op het diepzinnige fragment 353, waarin het bekende 'tusschenbeide' voorkomt. 'Ik bewonder geenszins het uiterste van een deugd, zooals de moed, als ik niet tegelijkertijd het uiterste zie van de tegenovergestelde deugd, zooals bij Epaminondas, die de uiterste dapperheid en de uiterste zachtmoedigheid vereenigde. Want anders rijzen wij niet, maar vallen wij. Wij toonen onze grootheid niet door aan de eene of de andere uiterste grens te raken, maar wèl door ze beide te raken en wat daar tusschenbeide ligt te vullen.' Sainte-Beuve heeft deze gedachte van Pascal op welsprekende wijze geparaphraseerd: 'Wanneer men niet veel met de menschen omgaat,' schrijft hij, 'en de meest begaafden onder hen slechts uit de verte, en door hun voornaamste eigenschappen kent, dan is men, wanneer men hen ontmoet, zeer verbaasd dat ze in vele opzichten zoo anders, en meestal veelzijdiger zijn dan men dacht. Men is verwonderd dat degene, dien men zich voorstelde volgens de schitterende fantasie die hij in zijn werken openbaart, wanneer men met hem spreekt al dadelijk blijk geeft veel nuchter verstand en een juist oordeel te bezitten. Degene die zich door zijn gedichten als zwaarmoedig en teerhartig doet kennen, of als pathetisch in zijn tooneelstukken, en dat alles ook werkelijk oprecht meent, verbaast ons, wanneer hij zich in het gewone leven flink, zakelijk, geestig en zelfs sarcastisch toont. Zeide Boileau niet tot

Racine: “Als gij u met het schrijven van hekeldichten ophieldt, zoudt gij boosaardiger zijn dan ik.” Om kort te gaan, wanneer vooraanstaande en begaafde lieden zich werkelijk onderscheiden willen, en vooral als zij groot willen zijn, en geen voortreffelijke automaten of geniale maniakken, dan moeten zij - en dat is ook meestal het geval - de andere menschelijke eigenschappen niet alleen middelmatig, maar zelfs bovenmatig hebben. Maar er is één eigenschap in hen die overheerscht, de overige steunen daar tegen aan, als aan den voet van die eigenschap. Van verre, en op het eerste gezicht, trekt deze het meest onze aandacht: wij zien het eerst dien top, dien toren om zoo te zeggen: het is als een stad die men slechts van uit de verte gewaar werd; als men haar nadert en binnen gaat, ziet men de straten, de wijken en wat haar werkelijk karakter uitmaakt.’[1)]

De menschelijke natuur, vervolgt Pascal is bewegelijk en heeft haar ‘komen en gaan’ (354). Een groote geest openbaart zich op de meest verschillende en dikwijls tegenovergestelde wijzen: ‘De koorts heeft haar rillingen en haar gloed, en de koude bewijst even goed als de hitte hare hevigheid.’ (354). ‘De vorsten zitten niet altijd op hun troon; zij vervelen zich daar; om de grootheid te kunnen voelen moeten zij haar af en toe verlaten.... De natuur gaat met sprongen vooruit, *itus et reditus.* Zij gaat en keert weer, gaat dan weer verder, dan tweemaal minder, dan verder dan ooit enz.’ (355). De heer Brunschvicg vestigt er de aandacht op, hoe merkwaardig het is dat Pascal, verder ziende dan de theorieën over een geleidelijken en voortdurenden vooruitgang, die in de 18de en in de eerste helft der 19de eeuw zoo in zwang waren, de

1) Sainte-Beuve, *Port Royal* I, 250, 251. Hachette 1912

opvatting van de hedendaagsche evolutionisten deelt.[1)]

Wederom toont de schrijver der *Pensées* in het voorgaande aan, dat de mensch het midden houdt tusschen twee uitersten van sterkte en zwakheid. Hij spot met de stoïcijnen, die vermeenden 'aan zichzelf te kunnen ontsnappen,' zooals Montaigne zeide. 'Wat een dwaasheid', riep reeds Montaigne uit, 'inplaats van tot engelen, veranderen zij tot beesten.'[2)] 'De mensch,' schrijft op zijn beurt Pascal, 'is noch engel, noch beest, en het ongeluk wil, dat wie voor engel wil spelen, den beest uithangt.' (358). Pascal's psychologische overpeinzingen doen ons dikwijls aan La Rochefoucauld's pessimisme denken: 'Wij houden ons niet in de deugd staande,' schrijft hij bijv. 'door onze eigen kracht, maar door het tegenwicht van twee tegenstrijdige ondeugden, zooals wij staan blijven tusschen twee tegen elkaar in waaiende windvlagen: neem een dezer ondeugden weg, en wij vervallen in de andere.' (359).

Om tot de hoofdstelling der zesde sectie terug te keeren: wat is het menschelijk denkvermogen waard? vraagt Pascal zich daarin af. Van nature is het iets verhevens, maar het heeft tevens zooveel zonderlinge gebreken, dat het er belachelijk door wordt. 'Hoe groot is het van natuur! hoe zwak door zijn gebreken!' (365). 'Een kanonschot is niet eens noodig om onze gedachten te hinderen; het geknars van een windwijzer of van een katrol zijn al voldoende. Verwonder u niet als die persoon op dit oogenblik niet goed redeneert: een vlieg gonst om zijn ooren, en dat is genoeg om hem te beletten een juist oordeel te vormen. Als gij hem de waarheid wilt doen vinden, verjaag dan het diertje dat zijn verstand in den

1) L. Brunschvicg. p. 492, noot 1.
2) Montaigne, *Essais* III, 13.

weg zit, dat machtige verstand, dat steden en koninkrijken beheerscht.' (366). Onze rede is een werktuig dat wij niet eens weten te gebruiken: 'Het toeval schenkt de gedachten en het toeval ontneemt ze; geen kunst is bij machte ze vast te houden of te verwerven'. (370). Op magistrale wijze schildert Pascal de tegenstrijdigheden die hij in de menschelijke natuur ontdekt: zonderling mengsel van grootheid en zwakte. Wij zijn tot middelmatigheid veroordeeld en streven toch naar de hoogste deugden; een instinct drijft ons naar het goede, een ander doet ons in het kwaad verwijlen. En willen wij, door een uiterste wilsinspanning, het middelmatige ontvluchten, dan loopen wij kans tot de jammerlijkste buitensporigheden te vervallen. Vruchteloos haken wij naar het absolute, wij moeten ons met het betrekkelijke tevreden stellen. Er zijn geen vaste grenzen voor de dingen en het is te vergeefs dat de wetten ze willen aanbrengen; de geest kan ze niet dulden; het is de groote kunst om de juiste schakeeringen te treffen. 'Het is waar dat er ongelijkheid tusschen de menschen moet zijn, maar is dat eenmaal erkend, dan staat de deur open, niet alleen voor de grootste overheersching, maar voor de ergste dwingelandij. Het is noodig den geest een weinig te ontspannen, maar dat opent de deur voor de grootste losbandigheid.' (380). Hoe zal men, buiten het geloof een goeden maatstaf voor onze zeden vinden? 'Losbandige lieden, zeggen tot hen die een geregeld leven lijden, dat zij zich van de natuur afwenden, maar zijzelven meenen haar te volgen: evenals menschen die op een schip varen, in den waan zijn dat degenen die aan land staan zich verwijderen. Aan beide kanten zegt men hetzelfde. Er moet een vast punt zijn, wil men zuiver oordeelen. De haven oordeelt over hen die op het schip varen; maar waar zullen wij een haven vinden in de zedeleer?' (383). 'Wij

bezitten het ware en het goede slechts gedeeltelijk en vermengd met het slechte en het onware' (385). 'Alle beginselen van de sceptische en stoïcijnsche wijsgeeren, van de vrijdenkers enz. zijn juist,' schrijft Pascal, zijn gedachten samenvattend, 'maar hun gevolgtrekkingen zijn verkeerd, omdat de tegenovergestelde beginselen óók waar zijn.' (394). Men kan ons geen waarheid bewijzen, de meest dogmatische geesten zijn daartoe machteloos en tegelijkertijd hebben wij een begrip van de waarheid, dat alle argumenten van de sceptici ons niet kunnen ontnemen.' (395). 's Menschen grootheid bestaat hierin, dat hij zich rekenschap geeft van de tegenstrijdigheden waaraan hij ten prooi is; al zijn zwakheden zelfs bewijzen zijn grootheid: 'Het is de ellende van een edelman, de ellende van een onttroonden koning.' (398).

> 'Borné dans sa nature, infini dans ses voeux,
> L'homme est un dieu tombé, qui se souvient des cieux.'[1)]

'Wij hebben zulk een hoog denkbeeld van de menschelijke ziel,' vervolgt Pascal, 'dat wij de gedachte niet kunnen verdragen, door haar te worden veracht.... en al 's menschen geluk bestaat in die achting.' (400). In heel ons streven is een zelfde mengelmoes van grootheid en laagheid: onze ijdelheid bijv. doet ons naar bewondering haken, maar onze macht tot bewonderen is tevens een zekere meerderheid in ons: 'Dieren bewonderen elkaar niet.' (401). Wij zijn zóó roemzuchtig, dat wij, al zijn we nòg zoo met aardsche goederen gezegend, niet gelukkig zijn tenzij wij tevens de achting van onze naasten genieten, want dat beschouwen wij als het grootste voorrecht. En zelfs zij die het mensch-

1) Lamartine; geciteerd door Havet en Brunschvicg.

dom minachten, willen nochtans door hen bewonderd en geloofd worden. Zij willen dat de menschen die zij verachten, hun misanthropie nog bewonderen en aldus geraken zij in tegenspraak met zichzelven: ‘hun natuur, die sterker is dan alles, overtuigt hen krachtiger van 's menschen grootheid, dan hun rede hen van hun laagheid overtuigt.’ (404). Die zucht om bewonderd te worden is diep in ons geworteld, en openbaart zich onder allerlei vermommingen; door onzen hoogmoed trachten wij al onze zwakheden te verhelen. Deze man ijvert om zijn tekortkomingen aan het oog der menschen te onttrekken. Doet hij dat uit schaamte, omdat zijn gebreken hem afkeer inboezemen? Neen, omdat hij de achting van zijn naasten niet wil verliezen, dus uit hoogmoed. Gene daarentegen, bekent zijn feilen met veel oprechtheid. Uit nederigheid? Neen, óók uit hoogmoed: hij stelt er prijs op dat men ziet dat hij niet verblind is voor zichzelven. (405). En zoo is er in onze zwakheid een element van grootheid en in onze grootheid een element van zwakheid. Onze lagere hartstochten en gebreken maken onze zwakheid uit en onze grootheid bestaat hierin, dat wij ons bewust zijn van onze zwakheid, er onder lijden en voor groot wenschen gehouden te worden door onze medemenschen. ‘'s Menschen grootheid is zoo zichtbaar, dat zij zelfs uit hun armzaligheid blijkt. Want wat natuur is bij de dieren, noemen wij zwakheid bij den mensch, waardoor wij erkennen dat hij, daar zijn aard thans gelijk is aan die der dieren, van een betere, hem eertijds eigen natuur is vervallen. Want wie acht zich ongelukkig geen koning te zijn, tenzij een onttroonde koning?’ (409). ‘Ondanks het bewustzijn van al onze ellenden, die op ons aandringen en ons bij de keel grijpen, hebben wij een niet te onderdrukken gevoel dat ons opheft.’ (411). De voortdurende strijd tusschen onze

rede en onze hartstochten, heeft een splitsing onder de wijsgeeren ten gevolge gehad: de eenen dachten dat zij hun hartstochten konden uitroeien, en zich tot halfgoden verheffen, dat zijn de *stoïcijnen*, de anderen hebben de rede aan kant willen zetten om aan de dieren gelijk te worden, dat zijn de *libertijnen.*[1)] Maar noch de eenen noch de anderen zijn in hun pogingen geslaagd: het verstand blijft verwijten doen aan hen die zich aan de hartstochten prijsgeven en de hartstochten doen zich gelden bij hen die meenen ze aan banden te kunnen leggen. (413). Onze innerlijke tweestrijd blijft voortduren, niettegenstaande de geneesmiddelen die de zoogenaamde wijsgeeren zoeken: wij kunnen onzen aard geen geweld aan doen. 'De mensch is zoo noodzakelijk dwaas, dat het weer een ander soort dwaasheid zou zijn om niet dwaas te zijn.' (414). Alles wat de eene secte heeft kunnen aanvoeren om onze grootheid te bewijzen, heeft de andere tot argument gediend om onze armzaligheid aan te toonen; de een zegt: de daden van den mensch doen zien dat hij niet voor een hoog doel geschapen is; de ander echter beweert dat hij zich van dat hoogere doel afkeert wanneer hij slechte daden doet, en zoo draaien de bewijzen vóór en tegen rond, in eindeloozen cirkelgang: 'want het staat vast dat, naarmate men verlicht is, men èn grootheid èn ellende in

1) Aan het eind van de 16de, en in de eerste helft van de 17de eeuw, was er onder de Fransche denkers een belangwekkende opbloei van het oude stoïcisme, in eenigszins gewijzigden, verchristelijkten vorm, waartenemen, waarvan de aanhangers dikwijls met de kerk in conflict kwamen. Daarnaast waren er in Parijs, verschillende kringen van een zeker soort vrijdenkers, die openlijk met alle moreele en godsdienstige beginselen den spot dreven en de ergerlijkste schandalen teweegbrachten. Op deze beide secten doelt Pascal in fragment 413.

den mensch vindt. In één woord: de mensch weet dat hij armzalig is, hij is dus armzalig, omdat hij het is; maar hij is ook groot omdat hij zich van zijn armzaligheid bewust is.' (415, 416). De mensch moet zich noch aan de engelen noch aan de dieren gelijk wanen maar inzien dat hij aan beiden verwant is. (418). 'Als hij zich prijst,' roept Pascal uit, 'zal ik hem vernederen; als hij zich vernedert, zal ik hem prijzen; ik zal hem altijd tegenspreken, totdat hij begrijpt dat hij een onbegrijpelijk monster is.' (420). 'Ik keur hen evenzeer af, die er toe gekomen zijn den mensch te loven (n.l. de stoïcijnen) als degenen, die hem laken (de misanthropen) en hen die in vermaken hun toevlucht zoeken (de libertijnen); ik kan het alleen goedkeuren, als de mensch in smartelijk zuchten zoekt.' (421). 'Dat de mensch zich dus naar waarde schatte. Dat hij zich beminne, want hij heeft aanleg voor het goede, maar laat hij daarom niet de laagheden beminnen, die óók in hem te vinden zijn.... Dat hij zichzelven hate, dat hij zichzelven liefhebbe: hij is voor waarheid en geluk vatbaar, maar hij bezit geen waarheid die standvastig is of voldoening geeft.' (423).

Om het raadsel van onze tweeslachtige natuur te doorgronden, moeten wij dus elders zoeken dan in de geschriften der philosofen. Waar dan? Dat zal de volgende sectie ons duidelijk maken.

VII
De verklaring van de tegenstrijdigheden in de menschelijke ziel. Pascal's leer en moraal

‘Alle menschen, zonder uitzondering,’ aldus begint de zevende sectie, ‘zoeken naar het geluk; tot hoe verschillende middelen zij ook hun toevlucht nemen, allen streven zij naar dat doel. De een trekt ten oorlog, de andere blijft thuis, al naar zijn smaken, maar hun wensch is altijd dezelfde.... tot zelfs voor den ongelukkige die zich ophangt:’ En toch heeft, onder al die uiteenloopende menschen nog nooit iemand, zonder het geloof, dat doel bereikt; een ieder beklaagt zich over zijn lot. Dit moest ons tot de overtuiging brengen, dat wij machteloos zijn om ons eigen geluk op te bouwen. Maar wij geven weinig om voorbeelden en spiegelen ons niet aan anderen. Er is altijd een heel klein verschil tusschen onze omstandigheden en die van onze naasten en we verbeelden ons, dat juist dit kleine verschil zal maken dat wij slagen, waar zij gefaald hebben. En aangezien het tegenwoordige ons nimmer voldoet en de ervaring van anderen ons bedriegt, vallen wij van den eenen rampspoed in den anderen, tot de dood ons voor eeuwig rampzalig maakt. Welnu, die begeerte naar geluk en die onmacht het te bereiken, leert ons dat de menschheid vroeger een volkomen geluk deelachtig was, waarvan haar nu niets

overblijft dan een leegte, die zij tot in het wanhopige tracht op te vullen, in vèrafliggende dingen zoekende, wat de omringende haar niet verschaffen kunnen, maar die alle haar teleurstellen, omdat die eindelooze leegte slechts door het eindelooze, onvergankelijke gevuld kan worden, d.w.z. door God alléén. En sinds zij Hem verloren heeft, is er niets in de natuur waardoor zij Hem niet heeft trachten te vervangen: de sterren, den hemel, de aarde, de elementen, planten en dieren, alles heeft zij tot haren god gemaakt. (425). De mensch weet niet op welken rang hij moet staan. Hij is klaarblijkelijk verdwaald en van zijn ware plaats gevallen, zonder die te kunnen terugvinden. Overal zoekt hij haar, onrustig en vergeefs, te midden van ondoordringbare duisternis.' (427).

Een eerste eisch waaraan een godsdienst, of een metaphysisch stelsel moeten beantwoorden, is dat zij ons de verklaring geven van de raadselachtige tegenstrijdigheden in de menschelijke natuur. Zij moeten ons een geneesmiddel voorschrijven tegen onze machteloosheid en ons aanduiden, hoe wij dat middel verkrijgen kunnen. 'Laat men dus alle godsdiensten ter wereld onderzoeken en zien of er een ander, dan de christelijke in staat is om daaraan te voldoen.' (430). In het geheele vervolg der zevende sectie, tracht Pascal, door een scherpzinnige dialektiek aan te toonen, dat inderdaad alleen de christelijke godsdienst aan den gestelden eisch voldoet. De bewijsvoeringen der denkers uit de oudheid hebben alle gefaald. De stoïcijnen, die ons als hoogste goed het goede wat wij in ons dragen voorspiegelen, hebben geen afdoend middel tegen onze ellende gevonden. 'Zij die ons gelijk stelden aan de dieren (n.l. de libertijnen), en de Mohammedanen, die ons de aardsche genoegens boden als eenig heil, zelfs in de eeuwigheid, hebben die het geneesmiddel gebracht tegen onze zondige begeerten?' (430), vraagt Pascal,

zich eenigszins naïf verbeeldende de geheele wijsheid van den koran in dit korte zinnetje te hebben samengevat. Men heeft opgemerkt dat zijn oordeel over de niet-christelijke denkers meer minachtend dan gegrond is. Het is, bijv. moeielijk vol te houden, dat de stoïcijnen geen middel tegen de smart gevonden hebben: het bestaat in die hoogste wilsinspanning, waardoor zij zich onafhankelijk van de uiterlijke omstandigheden weten te maken en in een staat van gehardheid geraken, die hen voor leed vrijwaart. De geschiedenis levert genoeg voorbeelden die aantoonen hoe vele denkers der oudheid in die pogingen geslaagd zijn. Men kan de stoïsche leer onaantrekkelijk, zelfzuchtig of wàt ook achten, maar het is daarom niet minder wáár dat het geneesmiddel van kracht bleek te zijn en vele menschen geholpen heeft hun ideaal van geluk te bereiken.

De heidensche stelsels en godsdiensten hebben dus, volgens Pascal, de menschen niet kunnen bevredigen. Hij zal nu onderzoeken, wat de Goddelijke Wijsheid ons biedt. De Schrift leert ons, dat wij door de schuld van den eersten mensch, onze oorspronkelijke onschuld en volmaaktheid verloren hebben. Vóór den val aanschouwden wij de glorie van God, wij dwaalden niet rond in duisternis als thans, wij waren niet sterfelijk en rampzalig. Maar de mensch heeft in zijn eigenwaan zijn ikheid tot een middelpunt gemaakt en in zichzelf het geluk willen vinden. Toen heeft God hem verlaten en is hij gevallen. ‘Zoo is het thans met de menschen gesteld. Hun blijft een zeker machteloos verlangen naar geluk, uit hun oorspronkelijke natuur over en zij zijn verzonken in de ellende van hun verblinding en van hun begeerten, die hun tweede natuur is geworden.’ (430). Dit verklaart alle tegenstrijdigheden van ons innerlijk die ons eerst zoo verwonderden. Het dogma van den val geeft Pascal de oplossing van het

raadselachtige in onze natuur: ‘geef acht op U zelf,’ roept hij uit ‘en let op of gij niet de kenteekenen dier beide naturen in U zelf terugvindt.’ - ‘Dat alles lijkt mij onbegrijpelijk,’ antwoordt de denkbeeldige twijfelaar die in de *Apologie* ten tooneele zou worden gevoerd. En Pascal pareert met zijn bekende argument: ‘Alles wat onbegrijpelijk is, kan daarom toch wel bestaan, bijv. het oneindige getal; een oneindige ruimte, gelijk aan de eindige.’ - ‘Het is ondenkbaar dat God zich met zulk een nietswaardig wezen als de mensch zou vereenigen!’ zucht de twijfelaar. - Dit is misplaatste nederigheid, antwoordt Pascal ‘want ik zou wel eens willen weten waaraan dit schepsel, dat zich zoo zwak erkent, het recht ontleent de barmhartigheid Gods te meten en haar de grenzen te stellen, die zijn verbeelding hem aangeeft.’ (430).

Sceptici en stoïcijnen, libertijnen en epicuristen, allen hebben slechts één zijde van de waarheid aanschouwd. ‘Hef het hoofd op, vrije menschen’ zegt Epictetus, die de grootheid van den mensch kende, maar verblind was voor zijn zwakheid. ‘Sla de oogen neer, nietige aardworm en zie op de dieren, wier metgezel gij zijt,’ zeggen de anderen, die alleen de zwakheid zagen en niet de grootheid. En zij hebben beiden gelijk en tevens beiden ongelijk. (431). ‘Om te bewijzen dat een godsdienst waar is, moet hij onze natuur gekend hebben. Hij moet de grootheid en de kleinheid en den reden van 't eene zoowel als van 't andere gekend hebben. En wie kent dien behalve de christelijke?’ (433). Maar tóch volharden de menschen in hun verblinding: de dogmatische en twijfelzuchtige geesten onder de philosofen redetwisten met elkaar over de mogelijkheid om de waarheid te vinden: de eenen loven onze kracht, de anderen erkennen onze onmacht. ‘Welk een fabelachtig gedrocht is toch de mensch,’ roept Pascal in ontzetting

uit. ‘Welk een vreemd verschijnsel, welk een monster, welk een chaos, welk een vat vol tegenstrijdigheden, welk een wonder! Rechter over alle dingen - onnoozele aardworm; behoeder van het ware - poel van onzekerheid en dwaling; glorie en uitschot van het heelal. Wie zal in die verwarring orde brengen? De natuur beschaamt de twijfelzuchtige en de rede de dogmatische geesten. Wat zal er dus van u worden, o, menschen, die met uwe natuurlijke rede uw waren toestand tracht te kennen? Gij kunt aan geene van deze beide secten ontkomen en in geen van beide volharden. Weet dan, o, hoogmoedige, welk een ongerijmdheid gij voor u zelven zijt. Verneder u, machtelooze rede; zwijg, stompzinnige natuur: weet dat de mensch de bevatting van den mensch oneindig te boven gaat, en verneem van uwen Meester, uwen waarachtigen toestand, dien gij niet kent. Luister naar God.’ (434).

Pascal geeft toe dat het vreemd is, dat juist de onbegrijpelijke en oogenschijnlijk onrechtvaardige leer van de erfzonde, de eenige is die ons in staat stelt onze raadselachtige natuur te verklaren. ‘Niets druischt zoozeer tegen onze rede in, dan te zeggen dat de zonde van den eersten mensch alle andere schuldig heeft gemaakt, die verwijderd als zij waren van den oorsprong van dat kwaad, er schijnbaar geen deel aan konden hebben.... Wat is er tegenstrijdiger voor ons armzalig rechtsgevoel, dan om een willoos kind voor eeuwig te verdoemen, voor een zonde, waaraan het weinig schuld schijnt te hebben, daar zij zesduizend jaar voor zijn geboorte bedreven werd? Zeker, niets stuit ons zoo tegen de borst als deze leer, en toch! zonder dit mysterie, het onbegrijpelijkste van alle, zijn wij onbegrijpelijk voor onszelven.’ (434). ‘Want is het niet duidelijker dan het daglicht, dat wij in onszelven onuitwischbare sporen van voortreffelijkheid voelen? En is het niet even waarachtig,

dat wij elk oogenblik de gevolgen van onzen rampzaligen toestand ondervinden?' (435). Hoe verlichtter men is, des te dieper inzicht heeft men in de grootheid en zwakte der menschelijke natuur: de wijsgeeren verbazen de menigte door de ontdekkingen, die zij in onze ziel doen en de Christenen doen op hun beurt de wijsgeeren verwonderd staan. De gemiddelde mensch bestudeert zichzelven niet en leeft in onwetendheid voort; onder de wijsgeeren gelooven de eenen aan de edelheid en de anderen aan de laagheid van onze natuur, maar de Christenen, dus zij die het meest verlicht zijn, vinden een element van grootheid, zoowel als van zwakte in den mensch en zij begrijpen er de oorzaak van (443). 'Gij moet mij de onredelijkheid van deze leer niet verwijten,' schrijft Pascal, reeds bij voorbaat aan de tegenwerpingen het hoofd biedend: 'want ik geef haar als onredelijk. Maar deze dwaasheid is wijzer dan alle wijsheid der menschen.' (445). De eigenliefde en de liefde voor God voeren een voortdurenden strijd in ons binnenste en het geloof alléén verklaart ons de oorzaak van dien strijd: de liefde voor het Hoogere is ons uit onze oorspronkelijke natuur overgebleven, de eigenliefde komt voort uit onzen tegenwoordigen staat. Steeds weer komt Pascal terug op den grooten invloed die onze eigenliefde op al onze daden uitoefent. 'Alle menschen haten elkander van nature.' (451). Men heeft getracht de menschelijke afgunst en begeerten zooveel mogelijk tot het algemeene voordeel aan te wenden: ze door de wetten als het ware te kanaliseeren, maar al hebben zij daardoor ook het aanzien der deugd gekregen, dat is slechts schijn, de kern van die vervormde ondeugden blijft haat. Men heeft bewonderenswaardige voorschriften gemaakt op het gebied van de openbare tucht, van de moraal van het recht, maar de aard, de slechte aard van den mensch is alleen bedekt en niet uit-

geroeid. (451, 453). Men heeft slechts zichzelven lief en haat zijn naasten: ‘iedere *ikheid* is de vijand en zou de tyran willen zijn van alle anderen.’ (455). ‘Ongelukkigen te beklagen is niet tegenstrijdig aan onze zondige begeerten. Integendeel, we zijn heel blij dit bewijs van welgezindheid te kunnen geven en ons aldus met den schijn van teederheid te sieren, zonder iets te geven.’ (452). ‘Welk een ontaarding is er in de menschelijke opvattingen die aan een ieder toestaan zich boven de rest van het menschdom te verheffen en zijn eigen heil, den duur van zijn eigen geluk en van zijn eigen leven liever te hebben dan dat van alle anderen.’ (456)..... Alles zoekt zichzelf. Dat is tegen de orde: wij moeten het algemeene zoeken, en de neiging tot zichzelf is het begin van alle wanorde, in den oorlog, in den burgerstaat, in het maatschappelijke lichaam zoowel als in het menschelijke. Onze wil is dus bedorven’... (477). Pascal hecht aan den term ‘ootmoed’, d.i. het woord dat hij tegenover de ‘eigenliefde’ stelt, een andere beteekenis dan wij er gewoonlijk aan geven. Hij bedoelde hier niet alleen mede: het omgekeerde van hoogmoed en eigengerechtigheid, maar veeleer een waren afkeer van de ikheid. De christen moet het brengen tot hetgeen de jansenist Saint-Cyran noemde: ‘de afscheiding van zichzelven’, tot een zelfverachting, waardoor hij zich geheel van zijn eigen *ik* afkeerde en al zijn aardsche verlangens en begeerten onverschillig op zijde zette, om zich in God te verliezen. Ieder denkend wezen moet er zich rekenschap van geven, dat het slechts een nietig deeltje uitmaakt van het Al, waartoe het behoort en als het dit niet inziet, dan is het gelijk aan een lichaamsdeel dat zijn afhankelijkheid van het lichaam niet kennende, weigerde het te dienen en daardoor van geen enkel nut zou zijn. (476). Al zeggen de stoïcijnsche wijsgeeren ook:

‘Trek u in uw zelf terug, dan zult gij rust en geluk vinden’, wij zullen daarin niet slagen, want de dingen buiten ons blijven ons verleiden en zij, wien het wèl gelukt, hechten een belachelijke en noodlottige waarde aan hun *ik.* Andere philosofen zeggen weer: ‘Treedt uit uw zelf, zoekt het geluk in verstrooiïng,’ maar ook dit kunnen wij niet in voldoende mate en als wij er naar trachten, worden wij er ziek en ongelukkig door. ‘Het geluk is noch buiten ons, noch in ons, het is in God, èn buiten èn in ons.’ (464, 465). ‘Het is onbillijk dat men zich hecht aan mij, al doet men het gaarne en vrijwillig. Ik zou hem, bij wien ik dit verlangen deed opkomen, bedriegen want ik ben niemands einddoel en heb niets om hem voldoening te geven. Sta ik niet gereed om te sterven? En zoo zou het voorwerp van iemands gehechtheid sterven....; men moet zijn leven en krachten besteden om God te behagen of Hem te zoeken.’ (471). In Pascal's leer is blijkbaar geen plaats voor aanhankelijke liefde. Zich hechten aan iemand is zich hechten aan vergankelijke eigenschappen. Men moet zichzelven haten, hard voor zichzelven zijn en streng in de zedelijke eischen die men zijn medemenschen stelt, streng vooral ten opzichte van de besten onder ons, want zij zijn tot grootere offers in staat dan de middelmatige zielen. Veel vriendschap aan iemand betuigen is niets anders dan steeds weer die *ikheid* huldigen, zich afkeeren van het geheel om het afzonderlijke te beschouwen. - Ook hier vinden wij het jansenisme in al zijn starheid terug. Ik kan in fragment 471 niets ontroerends of bewonderenswaardigs zien en het alleen beschouwen als een bewijs van de afdwalingen waar de jansenistische leer toe leiden kan, wanneer men haar in haar volle strengheid toepast. De heer Brunschvicg oordeelt hier anders over: ‘wat die regelen zoo ontroerend en diepzinnig maakt,’ schrijft hij ‘is

dat zij geen stichtelijk voorschrift inhouden; zij zijn als een geloofsbelijdenis, Waarin zich de vurige ziel van Pascal afteekent die zich een gewetensbezwaar maakte van de innige liefde die zijn familie hem betoonde en daar tegen streed om niet het gebied, dat aan God toebehoorde, te overschrijden.'[1)] Toch doet dit kleine voorbehoud geen afbreuk aan de verheven schoonheid van Pascal's moraal, zooals zij zich in de zevende sectie openbaart, waarin hij de zelfverloochening, de naastenliefde en den ootmoed als de eerste christelijke deugden verheerlijkt. Weliswaar doet hij hiermee niet anders dan de leeringen van het Evangelie herhalen, maar hij heeft ontroerende bewoordingen gevonden om oude waarheden opnieuw te zeggen en zijn moraal berust op een philosofisch inzicht, waarvan ik de diepte heb trachten aan te toonen. 'Alles zoekt zichzelf, dat is tegen de orde, wij moeten het algemeene zoeken; de neiging tot zichzelf is het begin van alle wanorde.. het *ik* is hatelijk', deze woorden van Pascal zijn ten allen tijde nuttig, maar vooral in de eeuw van den Zonnekoning, toen het solidariteitsgevoel nog weinig ontwikkeld was en de cultus van de *ikheid*, aangemoedigd door de verfijnde weelde waarmee de bevoorrechte klassen zich omgaven, door de heerschende 'preciositeit' in de salons en het werkelooze leven van den adel, alle grenzen te buiten ging. Zichzelf vergeten, uitgaan tot de wereld, zich wijden aan het groote Al, waarvan ieder levend wezen maar een nietig deeltje vormt, dit is, in het kort samengevat, de zedeles die in de zevende sectie ontwikkeld wordt.

In fragment 550 vinden wij Pascal's belijdenis, als in stillen vrede, neergeschreven. 'Ik heb de armoede lief, omdat Hij haar heeft liefgehad. Ik heb de aard-

1) L. Brunschvicg p. 548, noot 2.

sche goederen lief, omdat zij de gelegenheid bieden ongelukkigen bijtestaan. Ik blijf een ieder trouw, ik doe geen kwaad terug aan hen die het mij deden; maar ik wensch hun toe in mijn toestand te geraken, waarin men van de menschen noch goed noch kwaad ontvangen kan. Ik tracht rechtvaardig, eerlijk, oprecht en aan alle menschen trouw te zijn, en ik draag een bijzondere teederheid in mijn hart voor hen met wie God mij het innigst vereenigd heeft; en hetzij ik alleen ben, of door de menschen gezien word, in al mijn handelingen heb ik het oog op God gericht, die hen moet beoordeelen en aan wien ik hen alle gewijd heb. Aldus zijn mijn gevoelens en ik zegen elken dag mijn Verlosser, die ze mij heeft ingegeven en die van een mensch vol zwakheden, armzaligheden, begeerten, hoogmoed en eerzucht, een mensch gemaakt heeft, bevrijd van al dit kwaad, door de kracht van zijn genade, waaraan alle verdienste toekomt, want uit mijzelven ben ik slechts ellende en verdoling.'

Ik wil het overzicht van deze sectie niet besluiten, alvorens de aandacht gevestigd te hebben op *pensée* 553, het ontroerende *Mysterie van Jezus.* Het onderscheidt zich eenigszins in de verzameling fragmenten, doordat het een gehéél vormt op zichzelf en in anderen toon gesteld is dan het overige. Pas in de 19de eeuw werd het ontdekt en in 1844 door Faugère, in een nieuwe uitgave der *Pensées*, voor het eerst gepubliceerd. Het persoonlijke, zeer intieme karakter van het *Mysterie*, doet ons sterk twijfelen of het voor de *Apologie* bestemd was: het draagt het kenmerk van een in plotselinge inspiratie neergeschreven ontboezeming: een in woorden overgebracht visioen. Met enkele trekken roept Pascal het drama op den Olijfberg voor zich op. Hij vereenzelvigt zich als het ware met het lijden van den Christus, hij doorleeft het in den geest, en

dan, plotseling wordt zijn visioen hem tot werkelijkheid, hij voelt de tegenwoordigheid van den Verlosser en buigt zich in extase neer, om de woorden in te drinken die de groote Martelaar tot hem spreekt. Ik laat hier het begin van dat wondere gedicht - een gedicht in proza-vorm - volgen. Maar men moet het origineel lezen en herlezen, wil men de suggestieve macht van dat wondere proza ondergaan. Haastig en in een heftige emotie neergeschreven, heeft de taal hier en daar het onvolkomene van een niet voor den druk bestemd geschrift, maar juist dat schetsmatige in den stijl wijst áán dat de zwaarmoedig zangerige cadans die ons in die korte volzinnen zoo treft, niet uit aesthetische overwegingen, kunstmatig door Pascal is aangebracht, maar een spontane uiting is van zijn dichterlijke ziel en vroom gemoed. Zijn genie openbaart zich hier in alle zuiverheid en men geeft zich rekenschap hoe veelomvattend zijn gave alléén als stylist reeds was, wanneer men zich herinnert dat het machtige, fel dramatische fragment over de twee Oneindigheden van dezelfde hand is die het melodieuse, teere *Mysterie van Jezus* heeft geschreven. ‘Jezus verduurt in zijn Passie de kwellingen die de menschen Hem aandoen; maar in zijn doodsstrijd verduurt Hij de kwellingen die Hij zichzelven aandoet... Het is een foltering door geen menschelijke, maar door een alvermogende hand veroorzaakt, want men moet alvermogend zijn, om haarte kunnen doorstáán. Jezus zoekt eenigen troost, althans bij zijn drie dierbaarste vrienden, en zij slapen; Hij smeekt hen om Hem een weinig bijtestaan en zij laten Hem alléén, in volkomen achteloosheid; zóó weinig deelen zij in zijn leed, dat het hen zelfs niet verhinderen kon een oogenblik te slapen. En aldus stond Jezus eenzaam en verlaten tegenover den toorn van God. Jezus is eenzaam op de aarde, niet alleen om zijn

smart te lijden en te dragen, maar om haar te kennen: de hemel en Hij zijn alléén in deze kennis. Jezus is in een hof, niet in een lusthof, zooals de eerste Adam, waar hij zich ten verderve bracht, met de geheele menschheid, maar in een hof van folteringen, waar hij zich behouden heeft, met de geheele menschheid. Hij verduurt dat leed en die verlatenheid, in de verschrikking van den nacht. Ik geloof dat Jezus nooit geklaagd heeft, dan dien éénen keer, maar dan klaagt Hij of Hij zijn heftige smart niet heeft kunnen bedwingen: "Mijn ziel is tot den dood bedroefd." Jezus zoekt bij de menschen gezelschap en steun. Dat is eenig in zijn gansche leven, naar ik meen; maar Hij vindt het bij hen niet, want zijn discipels slapen. Jezus zal in doodsstrijd blijven tot aan het einde der wereld. Men moet niet slapen gedurende dien tijd.' (553).

De zevende sectie schildert ons dus de moraal en de leer, waartoe Pascal's krachtige dialektiek geleid heeft. Hij toont er in aan, dat onder alle godsdiensten en alle wijsgeerige stelsels, alleen het christelijke geloof rekenschap geeft van de tegenstrijdigheden in het menschenhart.

VIII
Bewijzen voor de waarheid van het christelijk geloof. Over het licht en de duisternis der openbaringen; de profetieën; de goddelijkheid van Jezus Christus; de drie orden; de wonderen. Polemische fragmenten

Wij hebben de grondgedachten van Pascal leeren kennen. Den inhoud der verdere secties zal ik slechts zeer in het kort in dit laatste hoofdstuk samenvatten. Zij zijn niet minder belangrijk dan de voorafgaande, maar meer voor den theoloog dan voor den leek. Deze laatste zal er voor zeker vele schoone gedachten in aantreffen, die hem beloonen zullen voor de moeite om de talrijke bladzijden waarvoor hij minder interest zal voelen, door te lezen. In het algemeen kan men echter zeggen, dat de zeven eerste secties door ieder denkend mensch gewaardeerd kunnen worden en de zeven laatste meer in 't bijzonder door hen die een grondige studie van den Bijbel hebben gemaakt.

In de achtste sectie vinden wij uiteengezet, op welke wijze God zich aan zijn schepselen kenbaar maakt. Door zijn slechtheid is het menschdom in zijn geheel, ten ondergang gedoemd. Maar in zijn oneindige goedheid heeft God eenige uitverkorenen

gered: deze worden verlicht door zijn genade, terwijl de anderen in duisternis blijven rondwaren. Die goddelijke beschikking vinden wij terug in de fondamenten van het christelijk geloof. De leeringen der Schrift bevatten in de oogen der ongeloovigen slechts duisternis; ze zijn ondoorgrondelijk genoeg, om te maken dat vrijdenkers en twijfelaars er den spot mee drijven; alléén de uitverkorenen zien verder dan die oogenschijnlijke moeielijkheden en kennen er de oorzaak van. De menschelijke rede is niet in staat de waarheid te bewijzen; zij aarzelt steeds tusschen zekerheid en twijfel. Maar de uitverkorenen hebben een inzicht dat verre boven het gewone verstand uitgaat; dat is hun intuïtie, de kennis van het hart. 'Het is niet waar, dat alles ons God openbaart en het is niet waar dat alles ons God verbergt. Maar het is tegelijk waar dat Hij zich verbergt aan wie Hem tarten en zich openbaart aan wie Hem zoeken.' (557). 'Men begrijpt niets van Gods werken, wanneer men het beginsel niet huldigt, dat hij de eenen heeft willen verlichten en de anderen verblinden.' (566). Het geloof is van zóóveel gewicht, dat het billijk is dat zij, die zich de moeite niet willen gunnen het te zoeken, er verstoken van blijven.' (574). 'Het bevat genoeg klaarheid om den uitverkorenen licht te schenken en genoeg duisternis om hem te verootmoedigen. Het is duister genoeg om de uitgeworpenen te verblinden en klaar genoeg om hen te veroordeelen en schuldig te maken.' (578). 'Onze godsdienst is wijs en dwaas. Wijs, omdat hij de meeste wijsheid inhoudt en het best gegrond is in wonderen, profetieën enz. Dwaas, omdat dit alles niet maakt dat men hem aanhangt; het strekt wel ter veroordeeling van hen die er geen deel aan hebben, maar maakt hen die er deel aan hebben niet geloovig.' (588).

Een der groote bewijzen voor de waarheid van

het christelijk geloof is zijn lange duur - aldus is de stelling die Pascal in de negende sectie verdedigt. Daar waar alles kortstondig en vergankelijk is, bleef de christelijke godsdienst voortbestaan vanaf het judaïsme, waarop hij gegrondvest is, tot heden ten dage: dit is een zeker bewijs van zijn voortreffelijkheid. Maar wij hebben gezien dat God alle zekerheid met onzekerheid vermengd heeft opdat alleen de uitverkorene de waarheid deelachtig zou worden. Daarom heeft Hij toegestaan, dat er naast het Christendom andere godsdiensten zouden zijn. Het Christendom is bestendig, maar het is niet het éénige geloof en dit laatste feit maakt dat de verworpenen het bewijs van zijn bestendigheid niet afdoende achten. De ware christenen zullen echter inzien dat de andere gelooven zich niet door getuigenissen kunnen handhaven, zooals de christelijke. Niets in den persoon, in het leven of in de leer van Mohammed bijv., openbaart dat hij werkelijk een goddelijke zending te vervullen had. De Koran is vol duisterheden. Men zou kunnen tegenwerpen, dat dit met den Bijbel óók het geval is, maar, antwoordt Pascal, uit den Bijbel straalt een hooger licht, waarin alle oogenschijnlijke onbegrijpelijkheden tot klaarheid worden en juist dit ontbreekt in den Koran. ‘Ik wil niet dat men Mohammed beoordeele naar hetgeen er duisters in hem is en naar hetgeen men kan laten doorgaan voor een verborgen zin, maar naar hetgeen er duidelijk in hem is, naar zijn paradijs enz.; daarin is hij belachelijk. En daarom is het niet billijk zijn duisterheden voor verborgenheden te houden, aangezien zijn duidelijke voorstellingen belachelijk zijn. Zoo is het niet met de Schrift. Ik geef toe, dat er in haar duisternissen zijn, even zonderling als die van Mohammed, maar er zijn tevens klaarheden in, die bewonderenswaardig zijn, en duidelijk vervulde profetieën. De gevallen staan dus

niet gelijk. Men moet geen dingen verwarren en gelijkstellen die slechts wat het duistere aangaat op elkaar gelijken en niet wat de lichtzijde betreft, die verdient dat men het duistere eerbiedige.' (598). De christelijke godsdienst is blijven voortbestaan, hoewel hij steeds bestreden is, een strenge leer predikt en ondoorgrondelijke mysterieën inhoudt. 'De eenige godsdienst die zich keert tegen de natuur, tegen het gezond verstand, tegen onze genoegens, is de eenige die altijd is blijven bestaan.' (605). Er was ergens op de wereld, een bepaald volk, n.l. het joodsche, dat afgezonderd leefde van alle andere volken en het oudste van alle was. Het is steeds en niettegenstaande de vervolgingen waaraan het was blootgesteld, behouden gebleven en met hèm een Boek, dat het altijd met liefde en trouw behoed heeft. De joden hebben over dat Boek gewaakt, al hoewel Mozes er in verklaart, dat zij ondankbaar zijn geweest tegenover God en het hun groote straffen voorspelt. Waarom zouden zij dat Boek bewaard hebben, indien het niet de ware leer bevatte? (619, 620, 631). 'Het is verbazingwekkend en onze bijzondere aandacht waard, dit Joodsche volk gedurende zooveel jaren te zien voortbestaan en het steeds ongelukkig te zien: want het is noodzakelijk, om Jezus Christus te bewijzen, èn dat het blijft voortbestaan om voor Hem te getuigen èn dat het ongelukkig is omdat het Hem gekruisigd heeft. En hoewel het tegenstrijdig is om ellendig te zijn en voort te blijven bestaan, blijft het toch steeds voortbestaan, niettegenstaande zijn ellende.' (640).

De tiende sectie handelt over de beteekenis der beelden in de Schrift. Het Oude Testament houdt voorspellingen in, die in het Nieuwe tot werkelijkheid geworden zijn. Die voorspellingen, zeggen de ongeloovigen, zijn niet uitgekomen. Wanneer men slechts naar de letter dier profetieën ziet, antwoordt

Pascal, hebben zij gelijk, maar de verborgen zin dier woorden, die slechts de uitverkorenen begrijpen, is wèl door de gebeurtenissen bevestigd. Het Oude Testament is geschreven om de eenen te verlichten en de anderen te verblinden. (675). Het komt er maar op aan een juisten blik te hebben. Men kan iemands karakter niet beschrijven, wanneer men niet het verband begrijpt tusschen al zijn tegenstrijdige eigenaardigheden; eveneens moet men om den zin van een schrijver te begrijpen, overeenstemming weten te brengen tusschen alle tegenstrijdige plaatsen in zijn werk. (684). Wanneer bijv. David voorspelt, dat de Messias zijn volk van zijn vijanden zal bevrijden, kan hij, die slechts naar de letter ziet, denken dat op de Egyptenaren gedoeld wordt, en dan kan men inderdaad niet aantoonen dat de profetie is uitgekomen. Maar men kan óók denken, dat God op de zonden doelde, want die zijn de ware vijanden van den mensch. Het woord *vijand* is dus dubbelzinnig in de voorspelling. Maar omdat elders David, zoowel als Jesaja en anderen, voorspelden dat God zijn volk van de zonden zou verlossen, valt het dubbelzinnige weg, tenminste voor de uitverkorenen en de tweevoudige beteekenis van het woord vijand verdwijnt voor de enkelvoudige van: zonde. Het eene woord werd gebruikt tot beeld van het andere; de ongeloovigen zien slechts het beeld, de ware christenen begrijpen er den zin van.

Pascal hechtte groote waarde aan de profetieën, dit toont de elfde sectie, waarin al de omvangrijke gegevens zijn samengebracht die hij gedurende zijn exegetische studies bijeenverzameld had. Hij beschouwt ze als de meest overtuigende bewijzen van de waarheid der christelijke leer. Elke godsdienst, schrijft hij ‘wil op zijn eigen gezag geloofd worden en bedreigt de ongeloovigen. Dat is voor mij geen reden om waarde aan hen te hechten. Een

ieder kan dat zeggen, ieder kan zich profeet noemen. Maar ik zie den christelijken godsdienst, die profetieën inhoudt en die heeft niet een ieder.' (693). 'Wanneer één man alleen een boek gemaakt had van voorzeggingen omtrent den tijd en de wijze der verschijning van Jezus Christus, en Hij, in overeenstemming met die profetieën, gekomen ware, zou daarin een oneindige kracht liggen. Maar er is hier vrij wat meer: hier is een opeenvolging van mannen gedurende 4000 jaren, die voortdurend en zonder afwisseling, de een na den ander, deze zelfde komst van den Messias voorspellen. Het is een geheel volk dat haar aankondigt en dat sedert 4000 jaren heeft voortbestaan om gezamenlijk te getuigen van de zekerheid die het er van heeft en waarvan het door geen bedreigingen en vervolgingen kan worden afgeleid: dit is nog veel opmerkelijker.' (710).

De twaalfde sectie handelt over de bewijzen voor de goddelijkheid van Jezus Christus. De Verlosser is het middelpunt van den godsdienst: 'Jezus Christus, op wien de beide Testamenten zien: het Oude als zijn verwachting, het Nieuwe als zijn voorbeeld, beide als hun middelpunt.' (740). Hij is als een hooger beeld van den mensch zelven, omdat Hij de beide naturen, de twee tegenstrijdigheden, in zich vereenigt: uiterste grootheid en diepste ellende. 'Een God, verootmoedigd tot aan den kruisdood - een Messias triomfeerend over den dood, door zijn dood.' (765). 'Welk mensch was ooit met meer luister omgeven? Het geheele joodsche volk voorspelt Hem vóór zijn komst; het volk der heidenen aanbidt Hem na zijn komst... En toch, welk mensch genoot ooit minder van dien luister? Van drie en dertig jaren, leefde Hij er dertig zonder zich te openbaren. Gedurende drie jaren gaat Hij door voor een bedrieger, de priesters en de grooten verwerpen Hem; zijn vrienden en zijn nabestaanden minachten

Hem; eindelijk sterft Hij door een der zijnen verraden, door een ander verloochend, en door allen verlaten.... Nooit heeft een mensch zooveel luister gekend, nooit zooveel smaad ondervonden.' (792). Zij die slechts op de letter der voorzeggingen acht sloegen verwachtten een Messias met aardsche praal omgeven; de verworpenen hebben geen oog voor de grootheid van Christus; zij zien slechts zijn geringe afkomst en de vernederingen die Hij onderging. De uitverkorenen, de door God verlichten alléén kennen zijn ware, bovennatuurlijke grootheid, en begrijpen den juisten zin der voorspellingen. De grootheid van Christus is van een andere *orde* dan de aardsche.

In een schitterend fragment, dat ik in zijn geheel laat volgen, omdat het te schoon is om met een korte samenvatting te volstaan, onderscheidt Pascal drie orden: die van de *stof*, die van de *gedachte* (n.l. van de menschelijke wetenschap) en die der *liefde* (charitas). De stoffelijke wereld is niets, in vergelijking met de gedachtenwereld; maar de gedachte is nog niet het hoogste goed, want zij kan dwalen en zichzelf tegenspreken: de liefde verheft zich hoog boven de beide andere; in haar vinden wij rust en het is door het hart, het gevoel alléén, dat wij naar die hoogste orde kunnen opstijgen. De materialisten kennen slechts de aardsche goederen, de geleerden zoeken de genietingen die de gedachtenwereld brengen kan, maar de geloovigen streven naar de liefde, die hun vrede en waarheid schenkt.

'De oneindige afstand van de stoffelijke wereld tot de geestelijke, geeft den oneindig oneindigeren afstand aan, van de geestelijke wereld tot de liefde, want zij is bovennatuurlijk. Alle glans van de aardsche grootheid heeft geen luister voor hen die zich met arbeid van den geest bezighouden. De grootheid der mannen van vernuft is onzichtbaar voor koningen, voor rijken, voor legerhoofden, voor al deze

grooten in wereldschen zin. De grootheid der wijsheid, die niets is als zij niet de wijsheid Gods is, is onzichtbaar voor de materialisten en voor de mannen van vernuft. Het zijn drie soortelijk onderscheiden orden. De groote genieën hebben hun eigen gebied, hun glans, hun grootheid, hun overwinningen, hun luister en hebben geen behoefte aan aardsche grootheid, waarmee zij niets te maken hebben. Hun bezittingen worden niet met de oogen, maar met den geest aanschouwd dat is genoeg. De heiligen hebben hun gebied, hun glans, hun overwinningen, hun luister en hebben geen behoefte aan aardsche of geestelijke grootheid, waarmee zij niets te maken hebben en die aan hun grootheid niets toe noch af doet. Zij worden door God en door de engelen gezien, en niet door de materie noch door weetgierige lieden: God is hun genoeg. Archimedes zou zonder aardsche pracht evenzeer vereerd zijn. Hij gaf voor de oogen geen veldslagen te aanschouwen, maar hij schonk aan alle mannen van vernuft zijn uitvindingen. O, hoe heeft hij geschitterd voor de geesten! Jezus Christus, verstoken van aardsche goederen en zonder wetenschap te openbaren, behoort tot zijn eigen orde van heiligheid. Hij heeft geen uitvindingen gedaan, Hij heeft niet geheerscht; maar Hij is ootmoedig, geduldig en heilig geweest, heilig voor God, te duchten voor de demonen, zonder eenige zonde. O, hoe is Hij verschenen in groote pracht en wondere heerlijkheid voor de oogen van het hart, die de wijsheid zien! Het zou onnoodig voor Archimedes geweest zijn zich als vorst te doen kennen in zijn meetkundige boeken, hoewel hij het was. Het zou onnoodig geweest zijn voor onzen Heer Jezus Christus als koning te komen, om in zijn rijk van heiligheid te schitteren; maar wèl is Hij gekomen in den glans van zijn orde! Hoe belachelijk is het zich aan de geringheid van Jezus te ergeren, als ware die geringheid van dezelfde

orde als de grootheid die Hij kwam openbaren! Men beschouwe die grootheid in zijn leven, in zijn lijden, in zijn onaanzienlijkheid, in zijn dood, in de verkiezing der zijnen, in hun verzaking van Hem, in zijn geheime opstanding en in al het overige; men zal zijn grootheid zoo zeer gewaarworden, dat men geen reden zal hebben aanstoot te nemen aan een geringheid, die er werkelijk niet in is. Maar er zijn er die alleen maar aardsche grootheden bewonderen kunnen, alsof er geen geestelijke bestonden; en anderen weer, bewonderen slechts de geestelijke grootheden, alsof er niet oneindig veel hoogere bestonden in de wijsheid. De heele materie, het uitspansel, de sterren de aarde en haar rijken, zijn niet zooveel waard als de minste onder de geesten. Want die kent dat alles en zichzelven, en de materie niets. Alle materie te samen en alle geesten te samen en al hun voortbrengselen, zijn niet zooveel waard als de minste uiting van liefde. Die is van een oneindig veel hoogere orde. Uit alle materie te samen zou men niet één kleine gedachte kunnen doen ontspringen; dat is onmogelijk en behoort tot een andere orde. Uit alle materie en verstandelijkheid te samen zou men niet één uiting van echte liefde kunnen gewinnen; dat is onmogelijk en van een andere, bovennatuurlijke orde.'; (792).

De dertiende sectie handelt over de wonderen, n.l. de zichtbare teekenen waarmee God zijn genade aan de uitverkorenen openbaart. Met de profetieën beschouwt Pascal ze als behoorend tot de hoeksteenen van het geloof. Hij maakt toespeling op het wonder van den Heiligen Doorn, een te Port Royal bewaard reliquie, dat zijn nichtje Marguerite Périer van een oogfistel genas. Deze miraculeuze genezing deed het gezag van het klooster zeer toenemen, in een tijd toen het aan heftige vervolgingen was bloot gesteld. Pascal zet uiteen, hoe er ware en valsche

t.o. 144

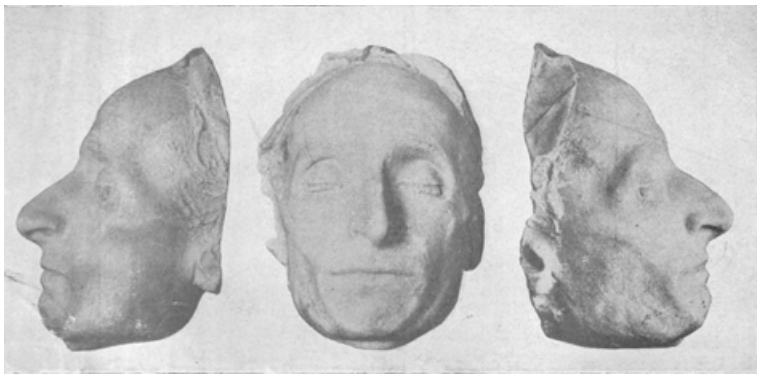

Doodsmasker van Blaise Pascal
(Naar een pleisterafgietsel)

wonderen zijn. Het is noodzakelijk dat er valsche wonderen zijn, altijd om den zelfden reden, dat het God behaagd heeft zijn licht met duisternis te vermengen: slechts de uitverkorenen zullen de ware van de valsche weten te onderscheiden. En zelfs die valsche zijn een bewijs te meer van de echtheid der ware: er zouden niet zooveel valsche wonderen, openbaringen en godsdiensten zijn, als er geen echte bestonden. 'Want als er van dat alles nooit iets geweest was, dan is het zoo goed als onmogelijk, dat de menschen het zich ingebeeld hadden en nog onmogelijker dat zooveel anderen het geloofd hadden..... En dus, in plaats van te besluiten dat er geen echte wonderen bestaan, omdat er zooveel valsche zijn, moet men veeleer zeggen dat er stellig echte zijn omdat er zooveel valsche gebeuren, en dat er alleen valsche zijn om dezen reden, dat er ware zijn. Evenzoo is het onmogelijk dat de menschen een valschen godsdienst hadden uitgedacht, indien er geen ware bestond.' (817).

In de laatste sectie, de veertiende, zijn eenige door Pascal nagelaten, polemische fragmenten bij elkaar gebracht. Behalve tegen zijn oude vijanden, de jezuieten, trekt hij er tegen de ketters en ongeloovigen te velde. Het is een zeker teeken van de waarachtigheid der kerk, zegt hij daarna, dat zij is blijven voortbestaan gedurende zooveel eeuwen, niettegenstaande haar innerlijke scheuringen. Ware zij nooit aan vervolgingen blootgesteld, ware haar eenheid nooit aangetast, dan zou die waarachtigheid te duidelijk zijn. Ketterijen zijn, evenals valsche wonderen en profetieën, noodzakelijk om de verworpenen te verblinden, die niet de waarheid van valschheid weten te onderscheiden. (857). Ook in deze fragmenten komt Pascal terug op een zijner hoofdgedachten: de eenheid der tegenstellingen. In de hoogste wijsheid lossen de oogenschijnlijk meest tegenstrijdige

waarheden zich in elkander op. ‘Er zijn dus een groot aantal waarheden in zake het geloof en de moraal, die ons aanvankelijk afstooten, maar die zich alle in een bewonderenswaardige orde rangschikken. De oorzaak van alle ketterijen is het buitensluiten van eenige dier waarheden; en de oorzaak van alle tegenwerpingen die de ketters ons maken, is de onwetendheid waarin zij omtrent eenige van onze waarheden verkeeren. En gewoonlijk gebeurt het dat zij, door het verband niet te begrijpen van twee tegenovergestelde waarheden, en door te denken dat het aannemen der eene de uitsluiting der andere inhoudt, de eene aanhangen en de andere verstooten.... Zij dwalen allen des te gevaarlijker, omdat zij ieder eene waarheid volgen; hun fout bestaat niet hierin, dat zij een onwaarheid volgen, maar dat zij niet óók een andere waarheid volgen.... Zoo is bijv. Christus mensch en God. De Arianen, niet in staat deze, naar hun meening tegenstrijdige dingen, te vereenigen, zeggen dat Hij mensch is en zijn in dit opzicht katholieken. Maar zij ontkennen dat Hij God is, daarin zijn zij ketters; zij beweren dat wij zijn menschheid ontkennen, daarin zijn zij onwetenden.’ (862).

Besluit

Wij hebben den inhoud der *Pensées*, zooals deze uit de nieuwe rangschikking van den heer Brunschvicg te voorschijn treedt, leeren kennen. Wij zijn Pascal's machtige dialektiek op den voet gevolgd: zij is gestreng en helder als een meetkundige demonstratie. Zijn leer, in groote trekken beschouwd, treft ons door eenvoud en duidelijkheid. Wij herkennen in zijn theorieën en in de wijze waarop hij ze ontwikkelt, zijn wiskunstig genie. Evenals de meetkunde hare bewijsvoeringen grondvest op eenige onmiddellijk gekende begrippen, die wij met duidelijkheid aanvoelen, al kan onze rede ze niet omschrijven, zoo ook rust het door Pascal opgetrokken philosofisch monument op een fondamenteel, als waarheid aangevoeld dogma: dat van den zondeval. Het is de hoeksteen die het heele stelsel draagt: de val verklaart de ellende en tevens de grootheid van het menschdom. Op haar beurt maakt de grootheid en ellende, die ieder denkend wezen bij zichzelven waarneemt, het dogma van den val aannemelijk. Door den val heeft de mensch het inzicht verloren van zijn bestemming: hij heeft zich afgewend van het groote geheel waartoe hij behoort, en is zichzelven gaan beschouwen als een doel en een middelpunt - vandaar zijn grenzelooze eigenliefde. Toch is in hem een vonkje van goddelijkheid gebleven; hij draagt een soort instinct mèt zich dat, waar

alles hem dreigt neer te halen, hem steeds weer opheft en tot volmaking aanspoort. Hij is nietig en rampzalig, maar hij wéét dat hij dit is en lijdt er onder. Dat weten en dat lijden maakt zijn grootheid uit. Als een onttroonde vorst verlangt hij terug naar zijn verloren luister. En zoo is hij ten prooi aan tegenstrijdige machten, die zijn innerlijk verscheuren. En om zichzelven te ontvlieden, om te maken dat zijn geest geen gelegenheid heeft hem te martelen met het raadsel van zijn tweeslachtige natuur, zoekt hij afleiding in allerlei vermaken en bezigheden, die hem ten slotte onbevredigd laten. Hij denkt dat het verstand een betrouwbare gids is om hem de levenskunst te leeren, maar hoe armelijk is de menschelijke wijsheid en hoe spreken de philosofen elkaar tegen! Hoe betrekkelijk zijn onze begrippen van goed en kwaad, van recht en onrecht als wij ze willen beredeneeren of naar den maatstaf der wetten beoordeelen! Er is maar één waarachtige wijsheid. Zij wordt ons niet door het verstand geschonken, maar welt op uit het hart: het is de alomvattende, al-begrijpende Liefde. Zij behoort tot de hoogste der drie orden. ‘Alle materie en alle verstandelijkheid samen, kunnen niet één enkele uiting van ware liefde voortbrengen: dat is onmogelijk en van een andere, bovennatuurlijke orde.’ De ware Christenen zijn die liefde deelachtig: zij hebben ‘het hatelik ik’ afgeschud, om op te gaan in liefde voor de gemeenschap; zij weten dat alles is zooals het wezen moet en doorgronden het waarom der dingen (*la raison des effets*); de tegenstrijdigheden, die kortzichtige oogen verbazen, lossen zich voor hen op in een hoogere eenheid. De twijfelaars en de vrijdenkers verwarren in hun blindheid de drie orden. Maar de ware geloovigen begrijpen de beeldspraak van de Heilige Schrift, den juisten zin der profetieën, de werkelijke grootheid van den Christus. Zij weten

dat het hart verder en juister ziet dan het zoo feilbare verstand en ‘zijn redenen heeft, die de rede niet kent.’

Er is zulk een onderlinge eenheid in Pascal's theorieën, dat men er geen enkele aan zijn stelsel onttrekken kan, zonder het te doen ineenstorten. ‘Pascal’, schrijft met veel juistheid de heer Brunschvicg, ‘uitnemend wiskunstenaar als hij is, toont zich even systematisch als vol verbeeldingskracht; zijn ideeën blijven niet afgezonderd in hem, hij weet ze naar een gezamenlijk middelpunt terug te brengen en er een harmonische wereld mee op te bouwen... het is door onderscheidingen te maken, dat men tot geëigende termen, scherpzinnige gedachten, breede opvattingen, in één woord tot de waarheid komt. Vandaar vindt men in Pascal's fragmenten de telkens terugkeerende methode die hierin bestaat, dat hij zijn ideeën ontwikkelt, door ze tegenover elkander te plaatsen, door het eene te omschrijven met wat aan het andere ontbreekt, om ze ten slotte met elkaar in overeenstemming te brengen.’[1)]

Maar Pascal is evenzeer artiest als wiskunstenaar en denker en hierop dient de nadruk gelegd te worden. Zijn stijl, de drager zijner gedachten, is van een onvergelijkelijke lenigheid. Nu eens sober en ingetogen, dan weer van hooge dichterlijke vlucht, zwaar van somberen hartstocht of vol lyrische bekoring, weet hij steeds de juiste uitdrukkingen, de fijne schakeeringen te treffen om zijn ideeën uittebeelden. Tevergeefs zou men stijlbloemen of op oratorisch effect berekende zinsneden in de *Pensées* zoeken: zij ontroeren ons juist door hun grooten eenvoud. ‘Wanneer men een natuurlijken stijl

1) L. Brunschvicg p. 289, 290.

ontmoet,' heeft Pascal zelf gezegd 'is men verbaasd en verrukt, want men verwachtte met een schrijver kennis te maken en men vindt een mensch.' (29). En inderdaad, het is een mensch die zich in de *Pensées* openbaart. Ik weet niet wat voor boek de *Verdediging van het Christelijk Geloof* geworden zou zijn, wanneer Pascal het had kunnen afmaken, maar in de fragmenten die hij heeft nagelaten, is het voorzeker geen prediker die uit de hoogten van eigen voortreffelijkheid tot ons spreekt, maar wij voelen er een arme menschenziel in trillen, die veel heeft geleden en veel gestreden.

Ieder denkend wezen bestaat uit twee naturen, die beide even onbegrijpelijk zijn. Want is het aan den eenen kant niet vreemd dat de mensch, kortstondig als hij is, de idee van het Absolute met zich draagt, dat, waar alles om hem heen te niet gaat en verdwijnt, waar hijzelf vergankelijk is, met al het overige, hij toch het begrip van het oneindige in zich heeft en van een eeuwigheid droomt, die hij zelfs door zijn verbeelding niet benaderen kan? En is het aan den anderen kant niet even verwonderlijk, dat hij zonder door een afschuwelijken doodsangst gekweld te worden, leven kan op dien geheimzinnigen bol, die hij de Aarde noemt en die hem in dolzinnige dwarreling door de ruimte voert? Is het niet merkwaardig - men zou kunnen vragen: is het niet een zonderlinge vorm van waanzin - dat hij vreedzaam en onbezorgd zijn aandacht wijdt aan de beuzelingen van het dagelijksch leven, inplaats van in ontzetting te verkeeren door de onzekerheid die hem overal omringt? In wat men den 'normalen' mensch pleegt te noemen, wisselen die twee naturen elkaar af: nu eens overheerscht de eene, dan de andere. In onze oogenblikken van bedrijvigheid, zijn het onze kortstondige belangen die ons bezighouden en in onzen vrijen tijd overkomt het

ons, dat wij mijmeren over het waarom der dingen en de groote mysteriën die ons omgeven. Pascal kent niet dit evenwicht. Bij hem is steeds de tweede natuur - die ons naar het Oneindige trekt - het machtigste. De gedachte aan het Absolute is hem als een obsessie die hem niet loslaat. De *Pensées* schilderen ons de tragische pogingen van den eindigen mensch, die in hunkerend verlangen opziet naar het Oneindige en steeds tot de aarde teruggeworpen wordt. Die strijd, 'die bloedige opstand van den mensch tegen den mensch', zooals hij het noemt, is het drama van zijn gekweld bestaan en heeft hem de meest sublieme bladzijden van zijn geschriften ingegeven.

Om zijn genie naar waarde te schatten, moet men zijn werk lezen en herlezen. Deze of gene gedachte, die ons op het eerste gezicht niet trof, opent ons dikwijls, wanneer wij haar nader beschouwen, onverwachte perspectieven. Niettegenstaande de strengheid van de leer die de *Pensées* omlijst, niettegenstaande Pascal's bijna wreed pessimisme, vinden wij in zijn geschriften zulke universeele waarheden, zulke diep menschelijke overpeinzingen, dat elk denkend wezen er de echo van zijn eigen gevoelens in hoort weerklinken. 'Wanneer een redenaar op natuurlijke wijze een hartstocht of een indruk schildert,' zegt Pascal zelf, 'dan vinden wij in ons binnenste de bevestiging van hetgeen men hoort, terwijl wij te voren ons daar niet van bewust waren, zoodat wij er toe gebracht worden om dengene lief te hebben die het ons doet gevoelen. Want hij heeft ons niet *zijn* bezit, maar het *onze* getoond. Die weldaad maakt hem beminnelijk in onze oogen, en daar komt nog bij, dat die gemeenschap van gevoelens ons hart naar het zijne neigt.' (14). En daarom houden wij van Pascal, óók zelfs wanneer wij zijn gestrenge predestinatieleer niet kunnen deelen. Want

hij heeft gedachten in ons wakker geroepen die onbewust in de verborgenheden van onze ziel sluimerden, onzen blik verscherpt door zijn fijn psychologisch inzicht, ons nader gebracht tot de kennis van ons zelven en zoodoende ons innerlijk leven verrijkt en verdiept.